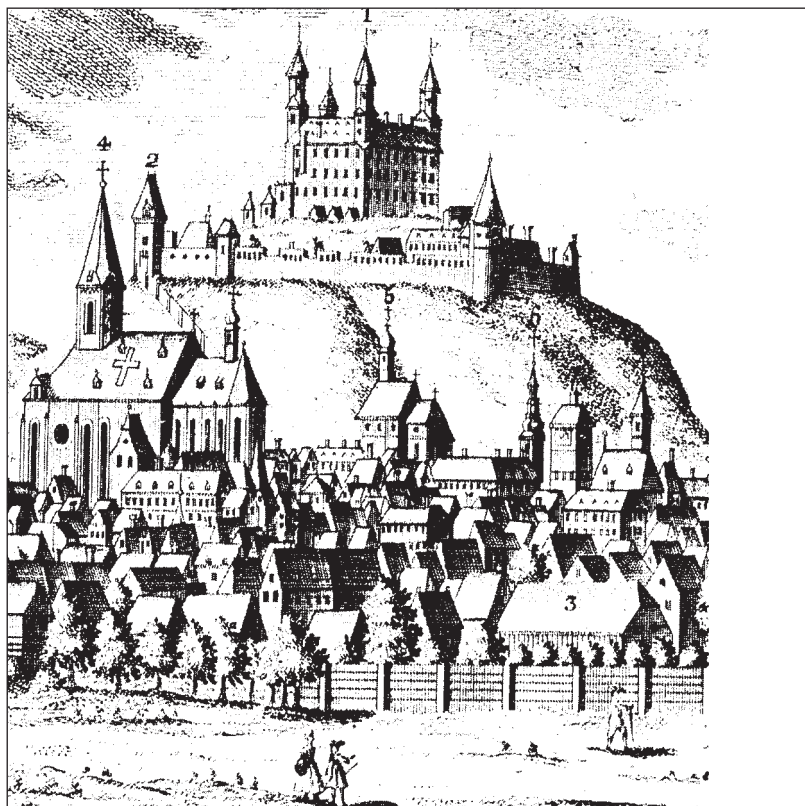

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BRATISLAVE

Studia 2023 Bibliographica Posoniensia

SB

SB

Studia
Bibliographica
Posoniensia
2023

Univerzitná knižnica v Bratislave
2023

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2023

Zostavovateľka

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD.

Recenzovali

Doc. Mgr. Marcela DOMENOVÁ, PhD.

Doc. Mgr. Erika JURÍKOVÁ, PhD.

Redakčná rada

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD., Mgr. Lívia KURUCOVÁ, PhD.,

Mgr. Petronela KRIŽANOVÁ, PhD., PhDr. Klára MĚSZÁROSOVÁ,

Mgr. Michaela SYBILOVÁ, PhD., Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia Bibliographica Posoniensia 2023 / zost. Miriam Ambrúžová Poriezová. –
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2023. – 192 s.

ISBN 978-80-89303-99-1

EAN 9788089303991

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

OBSAH

Contents

- 9 Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ
Úvod / *Introduction*

Štúdie / *Studies*

- 11 Ivona KOLLÁROVÁ
Sondy a úvahy o premenách knižného trhu na prelome 18. a 19. storočia /
*Exploring the Transformations of the Book Market at the turn of the 18th
and 19th Century*
- 30 Michaela SIBYLOVÁ
Nové zistenia ohľadom putovného tlačiara Johanna Manlia /
New Findings about the Itinerant Printer Johannes Manlius
- 44 Bronislava NAVAROVÁ
Kníhtlačiareň Šimona Roháčka v Modre (Jej založenie a činnosť
v atmosfére doby) / *Šimon Roháček's Printing House in Modra
(Its Founding and Operation in the Atmosphere of the Time)*
- 64 Livia KURUCOVÁ
Peripetie Ludmily Podjavorinskej s Karolom Salvom /
Ludmila Podjavorinská's Issues with Karol Salva
- 79 Beata RICZIOVÁ – Oľga VANEKOVÁ
Zachariáš Teofil Huszty – možnosti publikovania lekárskej literatúry
v Bratislave v druhej polovici 18. storočia / *Zachariáš Teofil Huszty –
Opportunities for Publishing Medical Literature in Bratislava in the second half
of the 18th Century*
- 92 Ludmila ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ
Belova Grammatica Latina facilitati restituta a jej nemecké predlohy /
Grammatica Latina facilitati restituta by Matthias Bel and its German Models

- 108 Barbora VYCHYTILOVÁ
Poznaj svojho nepriateľa – Johannes Löwenklau a jeho autentické osmanské dejiny / *Know Your Enemy – Johannes Löwenklau and his Authentic Turkish History*
- 122 Agáta KLIMEKOVÁ
Akademická peregrinácia bratislavských študentov v 17. storočí na nemeckých univerzitách / *Academic Peregrination of Students from Bratislava to the German Universities in the 17th Century*
- 135 Katarína BOKROSOVÁ
Historické a iné odborné publikácie, učebnice a metodické príručky z 18. storočia z tlačiarskej dielne Johanna Thomasa von Trattnera (1717 – 1798) / *Historical and Other Scientific Publications, Textbooks and Manuals from the 18th Century from the Printer Johann Thomas von Trattner (1717 – 1798)*
- 147 Terézia TOMAŠOVIČOVÁ
Fiktívna móda v novovekých tlačiach ako prostriedok rodovej reprezentácie / *Fictional Fashion in Modern Prints as a Means of Gender Representation*

Projekty / *Projects*

- 168 Marta ŠPÁNIOVÁ – Lucia LICHNEROVÁ
Šľachtické knižnice 18. a 19. storočia na západnom a strednom Slovensku

Recenzie / *Reviews*

- 179 Nela VRTOCHOVÁ
ŠKOVIEROVÁ, Angela. Ondrej Rochotský: Život a dielo. Brno: Nakladatelství PhDr. Ivo Sperát, 2022. ISBN 978-80-87542-41-5.
- 183 Angela ŠKOVIEROVÁ
MÁRZA SELECKÁ, Eva. Slovacikálne tlače v sedmohradskej knižnici Batthyaneum v Alba Júlii (16. – 18. storočie) = Tipărituri slovace în Transilvania la Biblioteca Batthyaneum (secolele XVI – XVIII). Martin: Slovenská národná knižnica, 2021. ISBN 978-80-8149-147-4.

- 185 Petronela KRIŽANOVÁ
KOLLÁROVÁ, Ivona. Landerer: Vydavateľ v premenách 18. storočia.
Bratislava: Literárne informačné centrum, 2022. ISBN 978-80-8119-147-3.
- 187 Bronislava NAVAROVÁ
Acta Musei Nationalis Pragae – Historia Litterarum. 2022, roč. 67, č. 3 – 4.
ISSN 2570-6861.
- 190 Zoznam autorov / *The List of Authors*

Úvod

Miriam Ambrúžová Poriežová

Dejiny a pôsobenie typografického média v spoločnosti poskytujú napriek dlhodobým výskumom v tejto oblasti stále dostatok priestoru pre interdisciplinárne bádania. Významnými aktérmi procesu sprístupnenia a šírenia tlačenej produkcie boli nesporne tlačári a vydavatelia. Tieto viac alebo menej známe osobnosti realizovali svoje vydavateľské projekty z rôznych pohnútok, pohybujúc sa vždy v rámci určitého spoločensko-kultúrneho prostredia ovplyvneného politickými a náboženskými pomermi.

Pre 18. ročník zborníka *Studia Bibliographica Posoniensia 2023* bola preto zvolená téma **Non sine lucro sed in lucem editus: Kníhtlač a vydavateľstvo na hrane medzi verejným záujmom a individuálnym profitom**. Cieľom vybranej témy bolo upriamiť pozornosť bádateľov na nové či menej známe osobnosti tlačiarov a vydavateľov, priblížiť ich činnosť a realizované projekty, ako aj predstaviť témy rivality, zisku a sebarealizácie v kníhtlačiarsko-vydavateľskom a kníhkupeckom prostredí.

Zborník ponúka k tejto téme desať štúdií, ktoré vznikli na základe rôznych prístupov a analyzovaných prameňov. Úvodná štúdia predstavuje zmeny, ktoré nastali na knižnom trhu na prelome 18. a 19. storočia. Nasledujúce dve štúdie sú venované kníhtlačiariom, najmä otázkam využívania falošného impressa v prípade putovného tlačiaru Johanna Manlia (16. st.) a okolnostiam vzniku modranskej tlačiarne a osobnosti Šimona Roháčka na začiatku 20. storočia. Vzťahy medzi autorom a tlačiarom, ako aj nezhody a komplikácie sprevádzajúce vydanie textov, približuje ďalší príspevok, a to na príklade L. Podjavorinskej a K. Salvu. Nasledujúce štúdie sa venujú vydávaniu odborných diel významného tlačiaru Johanna T. Trattnera, ozrejmuje dôvody a okolnosti vzniku a publikovania odborných spisov známeho lekára Zachariáša T. Husztyho v Bratislave, zodpovedajú aj na otázky prípravy latinskej gramatiky od M. Bela podľa nemeckých predlôh. S bratislavským prostredím je spojený aj príspevok o študentoch a ich dizertáciách, ktorí v priebehu 17. storočia študovali na významných nemeckých univerzitách. Analýza diela nemeckého autora Johanna Löwenklauba ponúka pohľad na dejiny Osmanskej ríše, jej vládcov, zvyky a jazyk obyvateľov. Záverečná štúdia prináša poznatky dejín odievania v kontexte dejín knižnej kultúry na príklade rozboru a dôvodov k vydaniu diela spojeného s rodom Esterházy.

Súčasťou zborníka je i predstavenie projektu APVV Katedry knižničnej a informačnej vedy FF UK, ktorý je zameraný na výskum vybraných šľachtických knižníc z územia západného a stredného Slovenska v období 18. – 19. storočia.

Záver zborníka, ako zvyčajne, patrí recenziám domácej a zahraničnej odbornej literatúry z oblasti dejín knižnej kultúry a retrospektívnej bibliografie.

Pri uvádzaní historických mien uprednostňujeme formu uvedenú v *Slovenskom biografickom slovníku*, ak sa tam nachádza. Plne však rešpektujeme názor a želanie autorov štúdií.

Sondy a úvahy o premenách knižného trhu na prelome 18. a 19. storočia*

Ivona Kollárová

Kľúčové slová: knižný trh, knižný obchod, 18. storočie, 19. storočie, kníhkupecká inzercia, obchodné stratégie

Premeny atmosféry, premeny legislatívy

Po jozefínskej reforme cenzúry, ktorá zmenila knižný trh na oblasť takmer deregulovaného slobodného podnikania, prišiel v 90. rokoch 18. storočia postupný obrat. Bol spôsobený strachom z revolúcie a konšpiračnou ideou, že revolúcie a kráľovraždy sú dôsledkom osvietenstva, slobody tlače, sú výsledkom aktivít slobodomurárov, moderných filozofov využívajúcich slobodu na to, aby postupne rozložili spoločenské štruktúry, verejný pokoj, poriadok a morálku.¹ Zmena od slobody k prísnejšej kontrole nenastala okamžite. Tiesnivá klíma sa postupne pretavovala do cyklu nariadení posúvajúcich hranice povoleného a zakázaného. Zasiahli predovšetkým dovoz a rozširovanie knižnej produkcie a vyvrcholili zatvorením čítární a požičovní kníh v roku 1798. Obavy z rozšírenia myšlienok revolúcie priviedli panovníka k predstave subverzívneho pôsobenia tajných tlačiarň v krajine a k následnému systematickému pátraníu po nich. Dňa 18. apríla 1800 vyšlo nariadenie, aby cenzori prezerali u kníhkupcov nielen knihy a noviny, ale aj ich obaly, makulatúru a všetko podozrivé hlásili.²

Legislatíva zrkadlí prechod od osvietenského a „vychovávateľského“ štátu k štátu silne prohibítivnemu, keď počty zakázaných kníh atakovali nové rekordy.³ Knižný trh však v druhej polovici 18. storočia narástol na významné hospodárske

* Štúdiá vznikla v rámci projektu APVV-19-0524 Chronológia dejín knižníc na Slovensku od počiatkov do roku 2020 (Chronologia historiarum bibliothecarum ab initio usque ad annum 2020).

¹ Interpretácia osvietenstva ako úpadku napr. HOFMANN, L. A. Höchst wichtige Erinnerungen zur rechten Zeit, 1. – 2. Theil.

² KOLLÁROVÁ, I. Tajne, s. 75 – 79.

³ BACHLEITNER, N. Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848, s. 93 – 94. V roku 1801 bola cenzorská komisia podriadená vedeniu c. k. polície (K. k. Oberste Polizeii- und Censurshofstelle). Jej prezidentom bol Johann Anton von Perggen. Ako najvyšší orgán pre cenzúru komunikovalo toto policajné prezídium s Uhorskou dvorskou kanceláriou.

odvetvie, zamestnávajúce stovky a tisícky ľudí: od kníhtlačiarov a ich zamestnancov (typografov, sadzačov, pomocníkov) cez kníhviazačov až po kníhkupcov, špeditérov a v neposlednom rade aj autorov a spisovateľov, ktorí začali publikovanie vnímať a uplatňovať ako spôsob obživy. Prísna regulácia a obmedzenia vyvolali kompenzačné stratégie kníhtlačiarov a kníhkupcov predovšetkým v podobe rozvíjania spôsobov utajovania a ukrývania produkcie a jej rozširovania.⁴ Smutné osudy bratislavského podnikateľa Gottfrieda Weissenthala, čeliaceho po zavretí jeho čítarne chudobe, ukazujú, akí boli profesionáli na knižnom trhu zraniteľní.⁵

Zatvorené čítarne a požičovne, ako aj reštrikcie pri dovoze neboli ešte tým najhorším, čo malo v nasledujúcom období knižných profesionálov decimovať. V roku 1803 zasadala vo Viedni tzv. recenzúrna komisia, aby zrevidovala povolenia kníh vydaných za Jozefa II. Pripomeňme si, že niečo podobné sa uskutočnilo po nástupe Jozefa II. – vtedy zrevidovali tereziánske katalógy, aby z nich boli „prepustené“ mnohé knihy. Teraz sa to však dialo v opačnom duchu, recenzúrna komisia vyhlásila 2 552 pôvodne povolených kníh za zakázané. Do tohto počtu však neboli zahrnuté knihy označené ako slobodomurárske, rozenkruciánske a iné celé tematické skupiny zakázané en bloc.⁶ Policajný riaditeľ Johann Anton von Pergen odôvodnil tento postup tým, že neregulovaná čitateľská vášeň (Lesesucht) vo svojich dôsledkoch vzdelenosť a kultúru oslabuje: je to vášeň čítať romány a brožúry produkujúca „všvedov“.⁷

Recenzovanie bolo nákladnou a nie celkom do dôsledkov premyslenou akciou. Vzhľadom na svoju retroaktivitu sa nielen súkromní zberatelia, ale najmä kníhkupci a antikvárnici, stali z večera do rána vlastníkami často nemalého množstva indexových kníh. Vyvolalo to odpor v podobe petície viedenského kníhkupeckého grémia za povolenie predať aspoň to, čo už nič netušiaci obchodníci naskladnili. Ak nie, žiadali náhradu škôd. Ich žiadosti, hoci opodstatnené, boli odmietnuté. Recenzovanie zasiahlo aj veľké vydavateľstvá, vydávajúce napríklad zobraňé spisy osvietených autorov. Pre jeden či dva zakázané texty mal ísť do makulatúry celý zväzok, ako sa to stalo napríklad v prípade zobraňých spisov Christopha Martina Wielanda. Postupne sa ukázalo, že kníhkupci a vydavateľstvá ani nemajú informácie o tom, čo je po recenzúre zakázané. Príkaz vyvesovať aktuálne zoznamy zakázaných kníh vystriedal príkaz len raz za čas ich prečítať, aby si ich kníhkupci nemohli odpisovať. Sami však museli predkladať zoznamy v skladoch sa nachádzajúcich zakázaných kníh.⁸

⁴ KOLLÁROVÁ, odk. 2, s. 95 – 100.

⁵ KOLLÁROVÁ, I. Verejné čítarne ako priestor rozširovania nebezpečnej lektúry na konci 18. storočia, s. 403 – 407. Odškodnenie za zavretie svojej čítarne žiadal v roku 1801 aj Leonard Leeg. Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB). Fond CL, šk. 420, č. 293.

⁶ SCHEMBOR, F. W. Meinungsbeeinflussung durch Zensur und Druckförderung in der Napoleonischen Zeit, s. 84.

⁷ BACHLEITNER, odk. 3, s. 101.

⁸ BACHLEITNER, odk. 3, s. 101 – 102.

Prax recenzovania v Uhorsku dokumentujú zachované archívy lokálnych cenzorov. Pripravili formulár, v ktorom mal kníhkupec uviesť všetky knihy, ktoré mali v jeho sklade po recenzúre status zakázané a počet ich exemplárov.⁹ V roku 1807 vyšlo obsiahle nariadenie pre kníhkupcov, antikvárov a kníhtlačiarov, ako s týmito knihami zaobchádzať. Keďže odškodňovanie kníhkupcov za vzniknuté škody predstavovalo mimoriadnu byrokratickú a finančnú záťaž, predaj zakázaných kníh povolili tým, „u ktorých výchova, stav a charakter nevyvolávajú obavy zo zneužitia“. Kvôli kontrole si mal každý predajca viesť zápisník s evidenciou takýchto kníh vo svojom sklade a značiť si, kedy a komu ich predali. Rovnako zákazník mal podpísať vyhlásenie, že knihu kúpil výlučne pre svoje súkromné použitie. Tieto vyhlásenia mali na konci každého mesiaca odovzdať revíznemu úradu, odkiaľ mali putovať na miestodržiteľstvo. Kniha sa mohla odovzdať kupujúcemu až po podpise vyhlásenia a takto sa malo zabezpečiť, že sa nikto nebude môcť sťažovať na porušovanie vlastníckych práv a ohrozovanie podnikania. Takéto tituly nesmeli, samozrejme, inzerovať v ponukových katalógoch a v novinách. Aby sa postupne dostali mimo obeh, nemohli sa pretláčať. Ak boli zachytené pri importe, mali byť skonfiškované a vrátené vlastníčkovi len na základe povolenia, alebo zaslané do krajiny pôvodu. Ak vlastníak takejto knihy zomrel, kniha mala byť zadržaná. Knihy, ktoré boli vďaka svojmu poburujúcemu a nemravnému obsahu označené recenzúrnou komisiou ako *damnatur nec erga scheidam*, teda zakázané bez možnosti získať zvláštne povolenie, pričom väčšina z nich už bola zakázaná pred recenzúrou, ale s možnosťou takéhoto povolenia, čiže *erga scheidam*, sa nemali ocitnúť v kníhkupeckých skladoch a ak áno, mohli byť odobrané na základe odškodnenia. V rokoch 1804 – 1805 vytvárali kníhkupci svoje recenzúrne súpisy s cieľom získať odškodnenie.¹⁰ Na základe týchto podkladov zostavilo miestodržiteľstvo návrh kompenzácie. Keď v roku 1815 malo k nemu konečne dôjsť, Uhorská kancelária oznámila, že ho nebude akceptovať, pretože kalkulácia škôd a náhrad pre jednotlivých kníhkupcov neobsahuje exaktné údaje o počte exemplárov a cene jedného exempláru istého titulu. Keby boli náhrady vyplatené, s najväčšou sumou mohol počítať prešovský kníhkupec Michal Redliz (210 zlatých), bratislavský kníhkupec Filip Ulrich Mahler (156 zlatých) či košický tlačiar a kníhkupec Ján Jozef Ellinger (144 zlatých).¹¹

⁹ Štátny archív v Nitre. Fond Prievidzkí piaristi, PP D/Ia f. 77. Ukázalo sa, že odškodnenie kníhkupcov v monarchii by stálo približne 24 000 zlatých. SCHEMBOR, odk. 6, s. 81.

¹⁰ Magyar nemzet levéltár – Országos levéltár (ďalej MNL – OL). Fond C 60, cs. 209, 22609, cs. 103, 17746, 19481. BACHLEITNER, odk. 3, s. 102: Závažný problém predstavovali požiadavky vydavateľov na náhradu škody. 29 tisíc zväzkov súborného vydania diela Christophu Martina Wielanda bolo ohodnotených na 21 750 zlatých. Takúto stratu nemohlo nijaké vydavateľstvo hospodársky prežiť. Preto končili diskusie o nevyhnutnej náhrade škody v roku 1807 šalamúnskym rozhodnutím povoliť predaj naskladnených zakázaných kníh, bez rozruchu a inzerovania v katalógoch alebo periodikách, ale len osobám, u ktorých nehrozí zneužitie vzhľadom na vzdelanie, stav a charakter.

¹¹ MNL – OL. Fond C 60, cs. 116, 17881, ad Nrum 30898, 28211.

V konečnom dôsledku predstavovala recenzúra byrokratickú záťaž pre predajcov i kupujúcich, podporila čierny trh, nárast cien pašovaných kníh, a v konečnom dôsledku oslabil celú odvetvie.¹²

Dňa 12. septembra 1803 vyšlo nariadenie *Anleitung für Zensoren nach den bestehenden Verordnungen*. Jeho cieľom bola podpora náboženstva, mravnosti, skutočných vied a toho, čo je naozaj dobré, pravdivé, pekné a všeobecne užitočné, a zároveň eliminovanie toho, čo môže viesť k bezbožnosti, nespokojnosti, filozofizmu, k pokútnemu osvietenectvu.

Musíme vziať do úvahy, že už 16. januára 1800 boli paušálne zakázané všetky príbehy o tajných spolkoch, rytierska a duchárska literatúra s odôvodnením, že podporujú predstavivosť nepriaznivo pôsobiacu na „hlavu a srdce“.¹³ Nemožno si nevšimnúť, že naratív ochrany verejného pokoja nahradila kontrola čítania a mentorská tendencia štátu rozhodovať o tom, čo je a čo nie je užitočné čítanie. Nová smernica zrušila stupne povolenia *permittitur* a *toleratur*, teda povolenia s obmedzením dotlačania, prekladania a inzerovania. Zostalo tak povolenie *admittitur* ako povolenie bez obmedzenia, a *transeat* čiže povolenie so zákazom inzerovať a dotláčať. V prípade rukopisov zostalo len povolenie *admittitur*. Bolo niekoľko stupňov zákazu: *erga schaedam conceditur* a *damnatur* a pri rukopisoch *typum non meretur*, čo znamenalo, že rukopis nie je nebezpečný, ale ani nemá kvalitu a obsahovú hodnotu, alebo *non admittitur*, teda vytlačenie nie je povolené. Paragraf 22 potom exaktne vymedzil, aké texty mali byť zakázané: namierené proti kresťanskému náboženstvu a jeho dogmám (deizmus, materializmus, socinianizmus a i.) a spochybňujúce cirkevné štruktúry, hierarchiu a obrady, keby aj neboli napísané posmešne. Zakázané boli všetky texty napádajúce monarchistickú formu vlády a vyvolávajúce nespokojnosť s ňou, všetko, čo poškodzovalo mravnosť a malo potenciál vyvolávať zmyselnosť. Cenzúrna triáda náboženstvo – štát – morálka bola v odsekoch 3 – 5 doplnená o niekoľko sfér. Zakázané mali byť texty neprispievajúce ku „kultúre ducha alebo srdca“, ktoré však namiesto toho „napínajú a zamestnávajú obrazotvornosť“ a idealizujú zločin, ako romány, poviedky a divadelné hry zo sveta rytierov, duchov, banditov a podvodníkov a pod., ale aj romány o tajných bratstvách a sprisahaniach. Zakázané mali byť aj všetky romány s nízkou alebo nijakou estetickou hodnotou. Trval tiež zákaz kníh o tajných spoločnostiach (slobodomurároch, iluminátoch, rozenkruciánoch). Zakázané bolo ľudové liečiteľstvo s pohanskými receptami, kabalistické spisy, výpočty výhier v peňažných lotériách a návody k zakázaným hrám. Tieto obsahové rozšírenia pravdepodobne kopírovali isté trendy knižného trhu. Paragraf 25 v tom pokračuje – hovorí o zvláštnom zaobchádzaní s „ľudovými spismi každého druhu“, pričom do tejto skupiny patrili „pri dnešnej čitateľskej vášni“ aj „básne, romány a divadelné hry, noviny, kalendáre pre národ a pre elegantný svet“. Špeciálny paragraf bol venovaný

¹² SCHEMBOR, odk. 6, s. 81 – 83.

¹³ BACHLEITNER, odk. 3, s. 103 – 105.

rytinám: v knihách a zvlášť v kalendároch mali byť zakázané, hoci by boli len v náznakoch neslušné a pohoršujúce.¹⁴ Tento základný predpis s rôznymi dodatočnými nariadeniami formoval cenzúrnu procedúru až do roku 1810, keď vyšla celkom nová komplexná cenzorská úprava *Vorschrift für die Leitung des Censors-Wesens und für das Benehmen der Censoren*.¹⁵ Zostala v platnosti až do roku 1840 a považovala sa za vcelku liberálnu, hoci v paternalistickej atmosfére len potvrdzovala klasické cenzorské motívy, teda ochranu štátu, náboženstva a mravnosti.¹⁶ Nemožno si nevšimnúť, že uplatnenie tejto vyhlášky znamenalo prohibíciu nie titulov, ale celých oblastí, okruhov triviálnej literatúry, ktorá predstavovala to, čomu sa nemeckej literatúre hovorí aj „Brotbuch“. Na jednej strane pravdepodobne nebolo v silách cenzorov skontrolovať neustále sa rozrastajúci príliv triviálnych mediálnych produktov, na druhej strane akýkoľvek zásah do predaja toho, čo kníhkupcov živilo, mohol byť pre jednotlivé obchodné subjekty ohrozujúci či fatálny. Nemôžeme si v tejto súvislosti nepoložiť otázku, ako reagovali kníhtlačiari a kníhkupci a iní profesionáli mediálnej sféry na to, čo po jozefínskej deregulácii nemožno nazvať inak ako zhoršujúce sa podmienky podnikania. Výskum dejín kníhtlačiarstva ukazuje na už relatívne rozvetvenú sieť typografických dielní na území Slovenska. Najviac ich bolo v západnom teritóriu. V Trnave stabilne pôsobila Jelínkovská tlačiareň, v Bratislave podniky Michala Landerera, Františka Augustína Packa a Šimona Petra Webera. Juraj Alojz Belnai, švagor Johanna Nepomuka Schaufa, prevzal vedenie tlačiarne, ktorú kúpil Schauf od Antona Oderlického. V rokoch 1809 – 1832 pôsobila tlačiareň Gašpara Snížka, ktorá v roku 1832 splynula s Belnaiovskou. V Košiciach tlačil František Landerer a Ján Jozef Ellinger. V Levoči pribudla k tlačiarňi Michala Podhoránskeho tlačiareň Jozefa Karola Mayera, neskôr ju prevzal Ján Werthmüller. Mayer mal od roku 1815 pobočku aj v Rožňave. V Prešove prevzal v roku 1801 tlačiareň Augusta Heinricha Papeho Ján Michal Redlitz. V Komárne mal filiálku Weber a popri ňom Valentín Weinmüller a po ňom jeho vdova. V Skalici sa kontinuálne od 60. rokov 18. storočia držala Škarniclovská tlačiareň. V Banskej Štiavnici pôsobil Ján František Sulcer. Počet tlačiarň sa len mierne zvýšil a veľa miest bolo ešte v tomto období bez tlačiarne. Na toto poznanie by mala nadviazať štatistika produkcie. Bibliografie jednoznačne preukazujú nárast, ale neponúkajú nijaký hlbší kvalitatívny rozbor. Ešte menej vieme o stave knižného obchodu. Súpisý kníhkupcov a kníhviazačov vznikli v 90. rokoch v súvislosti s hľadaním tajnej tlačiarne. Poukázali na celkom rozvetvenú sieť menších kníhkupcov a kníhviazačov fungujúcich na vidieku popri veľkých kníhkupectvách pôsobiach v Bratislave a Košiciach.

¹⁴ BACHLEITNER, odk. 3, s. 462 – 470.

¹⁵ BACHLEITNER, odk. 3, s. 474 – 477.

¹⁶ BACHLEITNER, odk. 3, s. 106 – 107; MIŠIANIK, J. Pohľady do staršej slovenskej literatúry, s. 243.

Inzercia v *Pressburger Zeitung*

Jeden zo spôsobov, ako sa pozrieť na stav knižného obchodu a prípadne indikovať zmeny, je inzercia v novinách.¹⁷ Po roku 1800 má už za sebou relatívne dlhý vývoj. Objavila sa na posledných stránkach novín *Pressburger Zeitung*. Najskôr tu inzeroval len ich vydavateľ Ján Michal Landerer, ale postupne čoraz viac aj iné subjekty nielen bratislavského knižného trhu.

Inzercia spravidla obsahovala zoznam kníh vydaných tlačiarňou alebo rozšírené správy o obsahu náročnejšieho vydania. Špeciálnu kategóriu tvoria prenumeračné oznámenia a mali ich tu aj kníhviazači (napr. bratislavský kníhviazač Joseph Götz). Objavovali sa aj prenumeračné ponuky na knihy a časopisy spoza hraníc Uhorska.

V 90. rokoch sa začal postupne rozširovať nielen zoznam inzerentov, ale aj ponuka. Kníhtlačiar Johann Nepomuk Schauf vlastnil obchod, ktorý sa tu objavuje ako *Schaufische Kunsthandlung* a jeho ponuka bola pestrá. Okrem kníh predával rytiny (sám bol grafikom) a muzikálie. V roku 1792 sa Schauf na inzertných stránkach *Pressburger Zeitung* verejne dištancoval od správ, že uskutočňuje tajný obchod so zakázanými a neslušnými rytinami.¹⁸ Vedie to k úvahám o pravdivosti jeho tvrdení. Rytiny s rozličnými námetmi nakoniec inzerovali aj iní a boli pravdepodobne dôležitejšou súčasťou trhu, ako si dnes pripúšťame.¹⁹

Obdobím popularity čitární a požičovní kníh boli 80. a 90. roky. Na území Bratislavy ich evidujeme niekoľko. Môžeme však pripustiť, že takmer každý kníhkupec či kníhviazač mal požičovňu a takýmto spôsobom sa snažil využiť svoj sklad.²⁰ V roku 1795 kúpil Leonhard Leeg bratislavské kníhkupectvo Johanna Dolla a v inzeráte prisľúbil ponúkať naďalej aj služby čitárne.²¹ Podobne ako ostatní vo svojom obchode predával aj mapy a rytiny a tiež antikvárný tovar.²² Jeho konkurenciou vo svete čitární bol Gottfried Weissenthal, ktorý v tom istom roku upozornil, že u neho možno zakúpiť spoločenskú hru, nadväzujúcu na veľkú popularitu rytierskych románov *Das deutsche Ritter-Spiel*.²³ Hoci si dnes nevieme celkom presne predstaviť, o čo išlo (získanie rytierskej hodnosti prostredníctvom hry na medirytinovej platni s vyobrazením turnajového priestoru), dôležité však je, že táto inzercia poukazuje na obľubu rytierskych románov, ktoré sa o niekoľko rokov neskôr stali objektom zákazu

¹⁷ MADL, C. Jak rozšířit a diverzifikovat čtenářskou obec, s. 280 – 291.

¹⁸ *Pressburger Zeitung*. 21. 3. 1792, č. 21, s. 252.

¹⁹ Landerer, ale aj iní, často inzerovali rôznorodé portréty, napr. *Pressburger Zeitung*. 25. 5. 1792, č. 42, s. 476.

²⁰ JÄGER, G. und J. SCHÖNERT. Die Leihbibliothek als literarische Institution im 18. und 19. Jahrhundert, s. 8.

²¹ *Pressburger Zeitung*. 9. 6. 1795, č. 46, s. 556.

²² *Pressburger Zeitung*. 19. 6. 1795, č. 49, s. 596.

²³ *Pressburger Zeitung*. 24. 3. 1792, č. 24, s. 262 – 263.

a na marketingovú stratégiu čítarne – rozširovanie ponuky nielen na lektúru. Romány sa v inzercii neobjavujú často, pravdepodobne preto, lebo bolo efektívnejšie využiť priestor na zviditeľnenie ťažšie predajných kníh. Takže správy o čitateľskom mainstreame máme len zriedka a sú sprostredkované. Brnenský tlačiar a vydavateľ Joseph Georg Trassler inzeroval v *Pressburger Zeitung* pravidelne; v roku 1794 sa pri príležitosti distribúcie nemeckého prekladu diela anglického spisovateľa Thomasa Holcrofta *Anna St. Ives* v rámci jeho propagácie pustil do hodnotenia čitateľského vkusu. Podľa neho sa má vyvíjať v intenciách vlasteneckých hodnôt a označil bombastické rytierske romány za znetvorené plody staronemeckej brutality, aby takto vyzdvihol kvalitu inzerovaného románu. Či mu to pomohlo knihu predať sa už nedozvieme, ale dnes je to indícia čitateľských preferencií.²⁴

V 90. rokoch 18. storočia využívali inzertný priestor nielen tlačiar (najmä Landerer, zriedkavo Weber alebo Packo), ale oveľa viac kníhkupci, spomedzi nich najviac Andreas Schwaiger, ktorý mal zároveň aj čítareň. Jeho ponuka bola pestrá, snažil sa upozorniť aj na kvalitnejšie odborné diela, mal aj antikvárny sortiment a mapy.²⁵

Inzercia išla ruka v ruke s praktickými potrebami (ponuka kalendárov na nadchádzajúci rok), ale snažila sa podchytiť aj záujem o aktuálne spoločenské udalosti. V decembri 1793 ponúkal kníhkupec Karol Gottlieb Lippert, pôsobiaci pri Michalskej bráne, drahšie i lacnejšie novoročné prania dovezené z Lipska a Joseph Götz, kníhviazač pôsobiaci pri Rybnej bráne, *Fingerkalender* s portrétmi francúzskeho kráľa a kráľovnej.²⁶ Veľmi často sa v tomto období objavovali knihy o Veľkej francúzskej revolúcii a v roku 1795, po poprave jakobínskych sprisahancov, inzeroval Landerer celú škálu právnických kníh o urážke majestátu a doplnil ju aj portrétom popraveného Ignáca Martinoviča.²⁷

Nemožno si nevšimnúť rozširovanie sortimentu na papiernicky a iný tovar. Landererov obchod napríklad ponúkal aj papier, kožu a hodváb (pravdepodobne na viazanie kníh), navštívenky (*Visit-Billeten*) a „spoločenské hry pre všetky stavy na dlhé zimné večery“.²⁸ Na túto už dosť širokú škálu tovaru sa môžeme pozeráť ako na logické dopĺňanie sortimentu o triviálny tovar navyšujúci zisk obchodu.

Na posledných stránkach júlového čísla sa objavuje aj podrobná informácia o liečivých účinkoch *Törökische Tinktur*. Čitatelia si ju mohli kúpiť u Landerera v Bratislave a Pešti.²⁹ To vnáša do predstavy o tom, čo sa dalo kúpiť v kníhkupectve, celkom nové dimenzie. Inzerát podobného znenia sa potom istý čas nevyskytol. Auto-

²⁴ *Pressburger Zeitung*. 14. 2. 1794, č. 13, s. 144.

²⁵ *Pressburger Zeitung*. 19. 5. 1795, č. 40, s. 488.

²⁶ *Pressburger Zeitung*. 27. 12. 1793, č. 104, s. 1 321.

²⁷ *Pressburger Zeitung*. 26. 6. 1795, č. 51, s. 520. Inzercia sa v nasledujúcich číslach niekoľkokrát zopakovala.

²⁸ *Pressburger Zeitung*. 20. 11. 1792, č. 93, s. 1 048 a v niekoľkých ďalších číslach.

²⁹ *Pressburger Zeitung*. 14. 7. 1795, č. 56, s. 683 a v niekoľkých ďalších číslach.

rom tinktúry bol Ladislav Török, kedysi študijný riaditeľ Košického dištriktu, ktorý sa venoval liečiteľstvu a alchýmii.³⁰

Inzercia v *Intelligenzblatt für Ungarn*

Keď v roku 1798 začala kníhkupecká inzercia vychádzať v *Intelligenzblatt für Ungarn*, teda v novej prílohe *Pressburger Zeitung*, zdá sa, že tu pre ňu vznikol väčší priestor. Musíme však zároveň pripustiť, že vydavatelia a predajcovia boli v tomto období možno pod najväčším tlakom. V tomto roku zakázali verejné čítarne a požičovne kníh. Bol zakázaný predaj všetkých Kantových diel, ktoré sa predtým veľmi často vyskytovali v ponukách kníhkupectiev, ale aj v prenumeračných oznámeniach.³¹ Okrem toho v najbližšom období čakala kníhkupcov ešte recenzúra a nová cenzúrna vyhláška zameraná na obmedzenie ponuky triviálnej literatúry. Nemožno si nevšimnúť, že vydavateľské projekty v podobe prenumeračných oznamov tu zverejňovali najmä vydavatelia spoza hraníc monarchie. Okrem budínskych, peštianskych, českých a moravských, napríklad aj nemecké vydavateľstvo Breikopf a Härtel, špecializované predovšetkým na hudobné diela.³² Ich kontaktným bodom pre výber poplatkov bol kníhkupec Lippert; v súvislosti s ním sa treba zmieniť aj o zániku kníhkupectva Antona Löweho. Jeho podnikanie začalo ešte v roku 1770 a v roku 1783 už vlastnil aj tlačiareň. Löwe nebol z obchodného hľadiska úspešný, postupne sa zadlžil a jeho obchod odkúpil v roku 1799 Lippert, aby ho spojil so svojím obchodom.³³ V reklamnej správe o tejto fúzii deklaruje schopnosť a záujem uspokojiť požiadavky Löweho zákazníkov zvyknutých na objednávky zahraničných kníh, ktoré sa zaviazal zabezpečovať minimálne štyrikrát v roku. Zároveň prisľúbil, že v priebehu štyroch týždňov vydá katalóg kníhkupectva.³⁴

V *Intelligenzblatt* sa čoraz viac objavovali „musikalische Anzeige“, teda inzercia špecializovaná na hudobniny. Priekopníkom takejto diverzifikácie bol Schauf na začiatku 90. rokov v *Pressburger Zeitung*. O desať rokov neskôr to neboli len jednoduché zoznamy ponúkaných titulov. Inzeráty boli čoraz častejšie koncipované ako persuzívny text.

„Hoci už vyšli pod názvom *Fantázia rôzne klavírne dielka, predsa len málo z nich sa môže považovať za skutočnú fantáziu kvôli svojmu charakteru alebo vzhľadom na to, že obsahujú len jednoduchú ideu, ktorá sa potom skončí, keď je očakávanie navyše napäté. Pretože mimoriadne známy hudobný skladateľ, pán profesor Klein stvárnil vo svojom tu inzerovanom*

³⁰ SZATHMÁRY, L. Magyar alkemisták, s. 98 – 99. Tento inzerát mal aj cenzorskú dohru: Bratislavský cenzor Dominik Szathmáry sa v roku 1801 pokúšal zakázať zverejňovanie inzerátu, ale nepodarilo sa mu to. MNL – OL. Fond C 60, cs. 98, 2007.

³¹ KOLLÁROVÁ, I. Popularita kantovskej filozofie na konci 18. storočia, s. 111.

³² Napr. v *Intelligenzblatt für Ungarn*. 12. 9. 1800, č. 73, s. 823 a i.

³³ O Löweho živote a aktivitách KRIŽANOVÁ, P. Príbeh zabudnutého kníhkupectva.

³⁴ *Intelligenzblatt für Ungarn*. 2. 7. 1799, č. 52, s. 586.

*diele pojem hudobné fantázie celkom zreteľne, tak vydavateľ verí, že ich môže milovníkom klavíra v mnohých ohľadoch odporučiť.*³⁵

Takto znel reklamný oznam na predaj hudobného diela bratislavského hudobníka Heinricha Kleina, ktoré Schauf vo svojej tlačiarňi aj vytlačil a predávalo sa za jeden zlatý. Jeho typickým inzerátom bol však napríklad takýto zoznam:

*„... celkom nový sortiment rôznych hudobnín pre klavír, flautu, husle, gitaru ... ako aj mnohé vkusné a vyberané gratulačné darčeky ... obzvlášť tiež obľúbené a často vyhľadávané čokoládové tabuľky, medovníky, počítacie tabuľky, transparentne iluminované, vyšívané a jemne maľované navštívenky“.*³⁶

Schauf nebol v pravom zmysle tlačiarom a obchodníkom. Bol maliarom, rytcom a učiteľom kresby, autorom niekoľkých odborných diel z oblasti umenia. Triviálny tovar mal však v jeho inzercii čoraz väčší priestor. Mohol to byť aj spôsob, ako zlepšiť hospodársku bilanciu, keď sa jeho podnikaniu až tak nedarilo. Čo mohlo byť dôvodom, či jedným z dôvodov, prečo sa jeho kníhkupectvo v roku 1802 ocitlo v rukách vcelku neznámeho Antona Karola Fähnricha, ktorý sa potom ešte veľmi dlho deklaroval ako „vlastník niekdajšieho Schaufovho obchodu s umením a hudobníkmi“.³⁷ Pod jeho vedením došlo k neprehliadnuteľnej banalizácii sortimentu. O ponuke hudobnín sa v inzerátoch zmieňuje len okrajovo, zato však presviedča verejnosť, že u neho má hľadať obľúbený sortiment nových vizitiek „pre pánov a dámy podľa francúzskeho a anglického štýlu“ a gratulačných kariet na všetky príležitosti, ako aj obľúbené kalendáre alebo poukážky na platby. Ponúkal aj atrament a štetce, listový papier, hry pre mládež v rôznych jazykoch a nakoniec i „knižky pre náboženskú kontempláciu“. Tento inzerát vyšiel v novembri 1802, ale zakrátko sa zmenený profil obchodu ukazuje v novej reklame. Tu sa jeho podnikanie stále prezentuje ako „Kunst- und Musikalienhandlung“ ponúkajúci „vysokej šľachte, vojakom c. k. vojska a zhovievavému publiku“ v malom to, čo nájde vo Viedni vo veľkom. Zákazníkov však neláka na sortiment hudobnín, ten sa v inzeráte objavuje okrajovo. Ako sa to nakoniec ukazuje aj v iných ponukách, na jeseň a na konci roka bolo kľúčové prilákať zákazníkov na sortiment kalendárov. Fähnrich ich ponúkal celú škálu, a dokonca aj ako akciový balíček, spolu s čokoládou či tovarom, ktorý si dnes nevieme celkom dobre predstaviť (Niedls-Toilette, Nachtzeug a pod.). Ponúkal tiež almanachy pre ženy, viedenský *Theater-Almanach*, ale aj „sortiment viedenskej galantérie a ume-

³⁵ Intelligenzblatt für Ungarn. 23. 1. 1798, č. 7, s. 84, Dielo: Fantasia per il Forte piano, composta et dedicata all' Illustrissima Signora Anna Contessa de Szápáry da Enrico Klein, publico Professore di Musica in Pressburgo, appresso Giovanni Schauff.

³⁶ Intelligenzblatt für Ungarn. 23. 3. 1802, č. 23, s. 235.

³⁷ Intelligenzblatt für Ungarn. 30. 11. 1802, č. 94, s. 1 037. Schaufova tlačiareň už patrila Jurajovi Alojzovi Belnayovi. Fähnrich bol autorom knihy o poľnohospodárstve a záhradkárstve FÄHNRIICH, A. K. Das eröffnete Geheimniss der Natur, welches lehrt, wie der edle Ackerbau und die Gärtnerey zu verbessern sind, dass ein Saamenkörnlein bis dreyhundertsechzig sich vermehrt, ohne dass sich die Ausgaben vermehren. Pressburg: Schauff, typ. Belnay, 1802.

leckého tovaru“, rôznorodé vizitky a želania, karty.³⁸ Tento profil inzercie sa v nasledujúcom období opakuje, resp. pribudli doň i mapy a portréty. Zdá sa, že Fähnrich razantne zmenil zameranie obchodu. Z kníhkupeckého sortimentu ponúkal iba kalendáre a ukazuje, že tento bestseller 18. storočia bol „ranou istoty“ aj v prichádzajúcom 19. storočí.³⁹

Už v roku 1803 mu pribudla konkurencia v podobe obchodu Nikolausa Meidingera, resp. možno práve Meidinger, o ktorom veľa nevieme, priniesol opäť na trh to, čomu sa Fähnrich venoval len okrajovo, teda hudobniny.⁴⁰ Nariadenie miestodržiteľstva z roku 1811 dokumentuje, že mal zrejme tendenciu vylepšovať bilanciu podnikania prekračovaním rámca svojich oprávnení, napríklad predajom výtlačkov snemových článkov. Vzhľadom na to, že ich tlač a distribúcia bola vyhradená len istým subjektom, dospelo to k vyšetrovaniu a ku konfiškácii.⁴¹

Označenie *Buch- und Kunsthandlung* sa v inzercii objavuje na konci 90. rokov 18. storočia a reprezentuje rozšírenie podnikania. Takto sa ako prvý prezentoval Schauf a čoskoro po ňom aj Leonard Leeg. Vieme o ňom to, čo sa mohli dozvedieť čitatelia novín:

„U Leonarda Leega, obchodníka s knihami a umením na Dlhej ulici vedľa Fleischhackerovho domu, sú na predaj okrem mnohých iných kníh aj mapy a medirytiny ...“⁴²

Leeg začal podnikáť v roku 1795, keď získal požičovňu kníh po Alojzovi Dollovi. V roku 1798 musela byť však požičovňa kníh zatvorená v dôsledku zákazu čítární a požičovní kníh.⁴³ A aj to mohlo byť dôvodom, prečo sa snažil inzerovať rozšírený sortiment, prilákať zákazníkov a príčinou, prečo sa jeho inzercia objavuje najčastejšie po Schwaigerovej. Často ponúkal aj prenumerácie. V októbri 1798 ponúkal predplatenie *Ducha zákonov* od Charlesa Louisa Montesquieua a 170 ilustrovaných listov lekársko-hospodárskych rastlín. Jeho zákazníci si mohli objednať aj *Versuch über das Kostum der vorzüglichsten Völker des Alterthums* od Roberta von Spalart rovnako ilustrované, pričom cena bola za prevedenie s ilustráciami bez iluminovania 14 zlatých a za prevedenie s iluminovanými ilustráciami 28 zlatých. V ponuke boli ilustrované listy poštového atlasu a ďalšie ilustrované, čiže drahšie knihy. Leeg však ponúkal aj latinskú edíciu diel klasických autorov v 94 zväzkoch za 116 zlatých.⁴⁴

³⁸ Intelligenzblatt für Ungarn. 24. 12. 1802, č. 101, s. 1 124.

³⁹ KOLLÁROVÁ, I. Vydavatelia v 18. storočí, s. 148 – 162.

⁴⁰ Prvá zachytená inzercia: Intelligenzblatt für Ungarn. 24. 5. 1803, č. 40, s. 429. Inzeroval zriedkavo, ale jeho ponuka sa objavuje ešte aj po roku 1810. Bol aj vydavateľom hudobných diel. SZŐRÁDOVÁ, E. Klavírna kultúra v Bratislave v rokoch 1770 – 1830 (II), s. 193.

⁴¹ AMB. Fond CL, šk. 474, č. 441, č. 451.

⁴² Intelligenzblatt für Ungarn. 1. 6. 1798, č. 44, s. 460.

⁴³ KOLLÁROVÁ, I. Inštitucionalizácia a disciplinizácia čitateľskej verejnosti, s. 486.

⁴⁴ Intelligenzblatt für Ungarn. 23. 10. 1798, č. 85, s. 918.

Schweiger pokračoval v intenzívnom využívaní reklamného priestoru aj na stránkach *Intelligenzblatt*. Inzerciu na predaj románov dopĺňal reklamnými textami. Tri zväzky diela nemeckého dramatika a spisovateľa Christoha Heinricha Spiessa *Meine Reisen durch die Höhlen des Unglücks und Gemächer des Jammers* propagoval ako strhujúce kriminálne príbehy o tom, čo sa môže ľuďom prihodiť na cestách. *Die zwölf schlafenden Jungfrauen* od toho istého autora majú podnázov *Geistergeschichte* a patri-li do kategórie ľudového čítania, ktoré sa o pár rokov už nebude môcť inzerovať. Zatiaľ bolo možné prilákať potenciálnych záujemcov zmienkou o príbehu rytiera Hunweila odovzdávajúceho seba a svojich 12 dcér do služieb Satana.⁴⁵

V Schweigerovej inzercii sa objavuje aj ďalší žáner, tzv. čarodejnícke romány (Zauberromane). Aj tie sa mali o niekoľko rokov neskôr dostať medzi knihy, na ktoré sa nemá zvlášť upozorňovať. *Der Zauberer Angelion in Elis* od Karla Friedricha Benkowitza je tu odprezentovaný ako niečo, čo spomedzi románov tohto typu ale vybočuje: Angelion koná pod maskou čarodejníka dobré skutky. Súčasťou tejto inzercie je aj anotácia na nemecký preklad románu *The Mysteries of Udolpho* (*Udolphos Geheimnisse*) úspešnej anglickej spisovateľky, priekopníčky tzv. gotickej beletrie, Anny Redcliff. Časť jej románov bola zakázaná, okrem iného aj pre antikatolícky akcent a takéto prvky obsahuje aj román *Udolphos Geheimnisse*.⁴⁶

V sledovanom období inzeroval Schwaiger najviac – systematicky takmer v každom čísle. Keby bola inzercia, jej obsah a rozsah ukazovateľom obratu a impaktu obchodu, tak potom by sme jeho kníhkupectvo mohli označiť za najväčšie a najdôležitejšie. Ale to je ďalšia otázka, ktorú si musíme položiť, keď tvoríme predstavu o knižnom trhu v istom mikropriestore a o dopade legislatívy naň. Zatiaľ čo knižnú produkciu vieme aspoň zhruba zachytiť, kvantifikovať a máme približný obraz o produkcii istého tlačiarenského subjektu, v kníhkupeckej sfére takáto predstava absentuje. A tak inzercia vnáša aspoň isté svetlo, okrem iného ukazuje niektoré dosiaľ vcelku nepovšimnuté subjekty a poskytuje informácie o ich zániku a fúziách. Nedozieme sa však všetko. V roku 1802 požiadal o povolenie predávať antikvárne knihy Žigmund Ivanics. K jeho žiadosti sa mali vyjadriť ostatní kníhkupci, no ich reakcie sa nezachovali. Nakoniec Ivanics nedostal povolenie otvoriť si antikvariát, ale povolenie neobmedzene predávať knihy „orientované na domácu literatúru“.⁴⁷ Ni-jaká správa o aktivitách a ponuke sa v nasledujúcom období neobjavila a môžeme predpokladať, že kníhkupectvo nikdy neotvoril, lebo pri takto reštrikčne orientovanom sortimente by pravdepodobne nemohlo vôbec „prežiť“. Čo viedlo miestodržiteľskú radu k takémuto rozhodnutiu, dnes nevieme celkom presne povedať. Na jednej strane to mohla byť snaha obmedzovať ťažko kontrolovateľný import, na druhej strane lobovanie konkurenčných kníhkupcov.

⁴⁵ *Intelligenzblatt für Ungarn*. 20. 2. 1798, č. 15, s. 168.

⁴⁶ *Intelligenzblatt für Ungarn*. 4. 9. 1798, č. 71, s. 756. Tento román nebol zakázaný.

⁴⁷ „*Libri litteraturam domesticam respicientes*“. Nariadenia miestodržiteľstva z rokov 1802 – 1803: AMB. Fond CL, šk. 427, č. 329, šk. 428, č. 348, šk. 432, č. 89.

Obraz vytvorený inzerciou dopĺňajú rôzne nenápadné legislatívne zmeny, ktoré však mohli mať výrazný dopad. Nariadenie o poplatku 90 zlatých za každú stovku importovaných rytín vyšlo 9. novembra 1802, pričom táto smernica sa mala uplatňovať aj pri knihách obsahujúcich rytiny.⁴⁸ Dňa 25. apríla 1806 vyšiel prvýkrát oznam o tom, že obchod s knihami a umením vo vlastníctve Leonarda Leega je na predaj so všetkým sortimentom a vybavením.⁴⁹ V auguste toho istého roku skončilo aj kníhkupectvo Filipa Ulricha Mahlera. V Bratislave pôsobilo od 80. rokov 18. storočia. Kúpil ho Andreas Schwaiger, čo môžeme považovať za ďalšiu indiciu úspešnosti jeho podnikania.⁵⁰ V roku 1808 mal už Schwaiger ďalší obchod v Győri.⁵¹

Na trhu sa diali permanentné premeny a inzercia umožnila zachytiť najdôležitejšie z nich. V roku 1811 sa objavil kníhkupec Joseph Landes.⁵² Využil príležitosť založiť čítareň, ktorú ponúkala nová smernica o zakladaní verejných požičovní⁵³, a v roku 1812 otvoril v Bratislave prvú požičovňu kníh zriadenú podľa princípov novej právnej úpravy. Nachádzala sa na Hlavnom námestí v budove vo vlastníctve Imricha Eszterházyho.⁵⁴

V roku 1811 došlo aj k spojeniu podnikania vdovy po kníhkupcovi Lippertovi a Karola Wiganda.⁵⁵ Kníhkupectvo malo ďalej pôsobiť ako Lippertische Buchhandlung. Sídlilo na Michalskej ulici a ponúkalo okrem kníh aj muzikálie.⁵⁶ Lippertovou vdovou bola Zuzana Kämpfová. Rovnako aj Lippert bol pôvodne kníhviazačom a ich podnikanie sprevádzali snahy získať jus bibliopolium, teda legalizovať kníhkupecké aktivity. Hoci Lippert podnikal už v 80. rokoch 18. storočia, kníhkupecké oprávnenie nemal a snažil sa o získanie výnimky, oprávnenia podnikáť bez ne-

⁴⁸ AMB. Fond CL, šk. 426, č. 461.

⁴⁹ Intelligenzblatt für Ungarn. 25. 4. 1806, č. 32, s. 406.

⁵⁰ Intelligenzblatt für Ungarn. 1. 8. 1806, č. 59, s. 755.

⁵¹ Intelligenzblatt für Ungarn. 6. 5. 1808, č. 36, s. 428.

⁵² Intelligenzblatt für Ungarn. 11. 1. 1811, č. 3, s. 32: Bey Joseph Landes, Buchhändler in Pressburg am Hauptplatz nächst der Grünstübel-Gasse in Herrn Katl Schnellers Hause Nro 5. ist zu haben: ... V tomto roku inzeroval pravidelne.

⁵³ KOLLÁROVÁ, odk. 43, s. 487 – 491. Nariadenie miestodržiteľstva o tom, že tieto požičovne sa nesmú zmeniť na čítarne a čitateľské zhromaždenia, teda na miesta združovania rozpráv, ako to bolo v prípade čitární v 80. a 90. rokoch 18. storočia, za čo bolo zodpovedné mesto: AMB. Fond CL, šk. 472, č. 152.

⁵⁴ Intelligenzblatt für Ungarn. 27. 11. 1812, č. 43, s. 641: In der Joseph Landes'schen Buchhandlung und Leihe-Bibliothek, am Hauptplatze neben dem Consilii-Gebäude, im Graf Emerich Eszterházy'schen Hause Nro. 4. der Haupwache gegenüber, ist zu haben ...

⁵⁵ Karol Wigand prišiel do Bratislavy zo Šopronu a začal pracovať ako Lippertovej zamestnanec. Bol otcom Karola Fridricha Wiganda, kníhtlačiar, kníhkupeca, vydavateľa Slovenských národných novín.

⁵⁶ Intelligenzblatt für Ungarn. 31. 5. 1811, č. 43, s. 483.

ho.⁵⁷ K legalizácii možno nikdy nedošlo. Spojenie Lippertovej a Wiganda netrvalo dlho. V roku 1813 už spolupracovala s kníhviazačom Karolom Schöneggerom. Spoločne požiadali miestodržiteľstvo o povolenie, či výnimku z obmedzenia vydaného bratislavským magistrátom v roku 1811 predávať navštívenky a gratulačné oznamy, pričom poukázali na to, že ani Meidinger a Fähnrich, obchodníci s hudobníkmi a mapami, nijaké zvláštne oprávnenie nikdy nemali, ale napriek tomu predávali aj tento tovar. Miestodržiteľstvo rozhodlo, že nie je dôvod im to zakazovať.⁵⁸

Premeny sortimentu, vzostup inzerovania liečivých prípravkov

Premeny podnikateľských subjektov sprevádzali neprehliadnuteľné zmeny v inzertnej ponuke, ktoré môžeme interpretovať ako zmeny sortimentu, jeho rozširovanie najskôr k príbuznému tovaru v podobe rytín a máp. Konšteláciu „Kunsthandlung“ čiastočne nahradil trend inzerovania papiernického tovaru, vizitiek, navštíveniek (pôvodne kníhviazačského sortimentu) a hier. Svoju pevnú pozíciu si stále držali kalendáre. Už sme spomenuli, že v roku 1795 ponúkal Landerer v *Pressburger Zeitung* liečivú tinktúru, ale potom sa relatívne dlho podobný oznam neobjavil. Postupne sa takéto ponuky objavovali čoraz častejšie. Landerer v auguste 1799 ponúkal deväť kalendárov na rok 1800 v maďarčine, nemčine a v slovenčine a okrem nich ešte „Arzneyen“, teda lieky alebo medikamenty. Zoznam obsahoval spolu šesť farmaceutických prípravkov (tinktúry, vody, balzam), z toho tri od grófa Töröka. Ich cena nebola nízka – od kvapiek za 6 zlatých a 40 grajciarov po holandskú zubnú tinktúru za 24 grajciarov.⁵⁹ V Lippertovom kníhkupectve bolo možné v roku 1802 kúpiť tinktúru a zásyp (prolivisches Pulver) od heilbronského lekárniky Philippa (Friedricha) Sicherera.⁶⁰ Inzerát, ako to bolo obvyklé, sa opakoval v niekoľkých číslach a potom sa čoskoro objavila nová ponuka s veľmi persuazívnym textom, z ktorého je už viacmenej zjavné, že tento sortiment v kníhkupectve nie je ojedinelým dielom náhody, ale cieľenou straté-giou. Ponuka na „antonanitische Arzneyen“ od slávnych lekárov, predávaná exkluzívne u Sicherera v Heilbronne, bola na dosah aj v Lippertovom kníhkupectve, podobne ako „der berühmte und gerechte Balsamischen Seifen-Spiritus des Hrn. Karl Horrack aus Wien“.⁶¹ Na konci roka 1802 sa medikamenty objavili

⁵⁷ K Lippertovým oprávneniam nariadenia miestodržiteľstva 1798 – 1799: AMB. Fond CL, šk. 408, č. 266, šk. 410, č. 147. V ďalších správach miestodržiteľstva v roku 1799 sa objavuje termín „repositio“, zrejme prenos oprávnení na jeho osobu. Mohlo ísť o oprávnenie manželky: AMB. Fond CL, šk. 411, č. 227 a č. 273.

⁵⁸ AMB. Fond CL, šk. 481, č. 302, šk. 482, č. 540.

⁵⁹ *Intelligenzblatt für Ungarn*. 16. 8. 1799, č. 65, s. 769.

⁶⁰ *Intelligenzblatt für Ungarn*. 4. 6. 1802, č. 44, s. 482.

⁶¹ *Intelligenzblatt für Ungarn*. 13. 8. 1802, č. 63, s. 706. Správa podobného znenia z 24. 8. 1802, č. 66, s. 743.

už aj v Mahlerovom kníhkupectve, kde môžeme zachytiť ešte dlhší text obsahujúci informácie o jezuitskej tradícii výroby a šírke použitia lieku.⁶²

V roku 1803 už bola takáto ponuka bežná aj u Fähnricha. V jeho pestrom miexe medzi kalendármi, slovníkmi a papiernickým tovarom bola aj čistiaca pleťová voda a bylinný likér (Danziger Wasser).⁶³ O pár mesiacov Fähnrich vložil do persuzívneho reklamného textu, údajne pre veľký úspech, vysvetlenia o jej účinkoch: „čistiaca voda proti páleniu a kyslosti v tvári, očiach, ústach, zubov a rúk, ktorá v krátkom čase skrášli pleť...“. Bylinný likér sa mal podávať na raňajky a mal uľahčovať problémy s močovými cestami. Popritom si zákazníci mohli zakúpiť „slávne čokoládové tabuľky spolu s vhodným želaním a kalendárom za 1 zlatý“. V ponuke kníhkupectva boli aj hudobniny, u neho o 20 % lacnejšie ako je cena stanovená vydavateľmi.⁶⁴ Neskôr sa v jeho obchode objavili prípravky na vlasy.⁶⁵ Tento inzerát reprezentuje, ako sa za niekoľko rokov zmenil profil pôvodne Schaufovho obchodu s umením a hudbou:

„Vo Fähnrichovom obchode s umením a hudbou v Bratislave na Ventúrskej ulici č. 67, možno najnovšie dostať okrem mnohých iných umeleckých predmetov:

Škatulku naplnenú indickou vôňou pre dámy, aby si s ňou príjemne navoňali hrud', ruky a izbu, ...

Chemicky vyrobenú farbu, ktorá nikdy neplesnivie a ktorej stále sa stmavujúca čiernosť sa zachová počas storočí. ...

Všetky ročníky najlepšieho Tokaja bez vysokých nákladov ...

Portrét jej majestátu terajšej cisárovnjej, v kvartovom formáte s farbami ...

Spica Venuša vytvorená úplne podľa ... [nečitateľné, pozn. prekladateľa]; olejomalba v kvartovom formáte ...“ Inzerát pokračoval rýchlym výpočtom máp.⁶⁶

U Landerera sa v roku 1800 objavila správa o anglickej tinktúre z Gibraltáru. Jej zhotoviteľ upozornil na zloženie tohto údajne výnimočne účinného medikamentu na močové cesty a na jeho rozsiahle použitie. Kúpiť si ho bolo možné nielen v Landererovom kníhkupectve v Bratislave a v Košiciach, ale aj v Pešti.⁶⁷

V roku 1803 bola takáto inzercia celkom bežná. Jeden z mála, kto sa k tomuto trendu nepridal, bol viackrát spomenutý Schwaiger, hoci inzeroval často a pravidelne. Ale u iných sa ponuka rozširovala.

„V snahe vyhnúť sa mnohorakým nepotrebným otázkam, dolu podpísané kníhkupectvo má tu česť oznámiť, že prvý transport známej lubovnianskej minerálnej vody už bude vy-

⁶² Intelligenzblatt für Ungarn. 14. 12. 1802, č. 98, s. 1 087.

⁶³ Intelligenzblatt für Ungarn. 25. 1. 1803, č. 6, s. 57 – 58 a 11. 3. 1803, č. 19, s. 195.

⁶⁴ Intelligenzblatt für Ungarn. 19. 7. 1803, č. 55, s. 610. Ponuka sa opakuje v ďalších rokoch.

⁶⁵ Intelligenzblatt für Ungarn. 24. 10. 1806, č. 83, s. 1 050.

⁶⁶ Intelligenzblatt für Ungarn. 12. 5. 1809, č. 34, s. 403.

⁶⁷ Intelligenzblatt für Ungarn. 29. 7. 1800, č. 60, s. 675 – 676. Správa sa opakovala aj neskôr: 25. 1. 1803, č. 6, s. 59.

ložený v Bratislave a hneď ako príde druhý, ktorý sa očakáva čo najskôr, zverejní to Landere-rovo kníhkupectvo v týchto novinách.“⁶⁸

V roku 1806 sa mal Landerer ako vydavateľ novín a prílohy zodpovedať za to, že údajne podviedol cenzora novín Johanna Adamiho, keď do novín vložil inzeráty na rôzne medikamenty.⁶⁹ Tu sa ponúka otázka, či v tom prípade nebolo kníhkupectvo len akýmsi sprostredkovateľom obchodu, ktorý nemal vybudované vlastné siete alebo odvetvia. Ako na tento trend reagovala v tom čase rozvinutá sieť lekární? Nebola to pre ňu konkurencia? Inzercia bola ako zvyšná časť novín pod kontrolou cenzorov.

Čiastočnú odpoveď ponúka aj rozhodnutie miestodržiteľstva na Fährnichovu žiadosť o povolenie rozširovať „praeparata economica“ pod názvom „Toilette“. Text jeho žiadosti nemáme k dispozícii, ale zo správy sa dozvedáme, že Fährnich žiadal – pravdepodobne dodatočne pod hrozbou sankcií – o povolenie predávať bližšie nešpecifikovaný zubný prášok a tinktúru (Tinctura fulginis). Miestodržiteľstvo to nielen nepovolilo, ale dokonca zakázalo pod hrozbou pokuty 20 zlatých. Magistrát mal zároveň obchodníka upozorniť na to, že ostatné preparáty, ktoré uviedol vo svojej žiadosti (Reinigungs Wasser, Köllner Wasser), bude potrebné predviesť ustanovenému profesorovi chémie na peštianskej univerzite alebo upozorniť takéhoto odborníka na jeho aktivity, zrejme s cieľom získať jeho odborné stanovisko.⁷⁰

Inzercia nám ponúka zriedkavý pohľad aj na ponuku kníhkupcov mimo Bratislavy. Kníhkupectvo Františka Landerera sa síce prezentovalo ako akademické kníhkupectvo, tlačiareň a vydavateľstvo akademických textov, ale tie sa do jeho ponuky nedostali, pretože „okrem mnohých kníh“ tu bolo možné nájsť „veľkú a vyberanú“ ponuku hudobní „od 22 domácich a zahraničných vydavateľov, v ktorej sa nachádzajú aj väčšie a menšie diela najslávnejších majstrov pre každý nástroj“. Kníhkupectvo zároveň prijímalo objednávky hudobných nástrojov. Inzerát okrem toho explikuje ponuku kalendárov a módných almanachov v rozličných jazykoch a formátoch, viac ako 100 typov navštíveniek a blahoželaní k meninám a k Novému roku „s duchaplnými básňami“, sortiment pohľadníc, obrázkov, pamätníkov a vzorov na pletenie. Nechýbala, tak ako u Landerera v Bratislave, ľubovníanska minerálna voda. A až celkom na konci si trpezlivý čitateľ mohol nájsť upozornenie na pokračujúci výber prenumeračných poplatkov na zobraňé spisy Jeana de la Fontaine a na edíciu *Bibliothek für die gebildete Lesewelt*.⁷¹ Keď to porovnáme s inzerciou z predchádzajúcich

⁶⁸ Intelligenzblatt für Ungarn. 15. 6. 1804, č. 47, s. 569. Podobná správa: 7. 6. 1805, č. 42, s. 532.

⁶⁹ AMB. Fond CL, šk. 453, č. 278. Miestodržiteľstvo sa odvoláva na č. 75 z roku 1805, ale pravdepodobne ide o omyl, pretože práve v tomto čísle nijaká ponuka medikamentov nebola. O niečo neskôr vyšlo nariadenie o zákaze predaja medikamentov mimo lekárni: AMB. Fond CL, šk. 463, č. 81 a 82, 1809. K vyšetrovaniu a zákazu takéhoto predaja ako šarlatánstva pozri aj SCHEMBOR, odk. 6, s. 128 – 129. Aj v tomto prípade viedli indicie k Törökovi ako pôvodcovi medikamentov.

⁷⁰ AMB. Fond CL, šk. 481, č. 366.

⁷¹ Intelligenzblatt für Ungarn. 16. 10. 1807, č. 81, s. 931 – 932.

rokov, nemôžeme si nevšimnúť, že hoci sa kníhkupectvo ešte nedeclarovalo ako akademické, ponúkalo knihy a bolo aktívnym vyberateľom prenumeračných poplatkov pre viaceré vydavateľské zámery.⁷² Hudobniny, obrázky, želania, navštívenky a iný efemérny tovar v ponuke zrejme bol, ale nebolo potrebné naň upozorňovať tak, ako sa to dialo v tomto období takmer u všetkých inzerentov.

Inzercia ako indikátor zmien na knižnom trhu. Úvahy, otázky a výhľady výskumu

Knižný trh na prelome 18. a 19. storočia formovalo množstvo faktorov. Predovšetkým išlo o obdobie revolúcie a koalíčných vojen, komplikovanej politickej, ale aj ekonomickej a sociálnej situácie. Financovanie vojen prinieslo infláciu a hospodársku stagnáciu vrcholiacu menovou krízou a štátnym bankrotom v roku 1811. Obyvateľstvo prišlo približne o 80 % hodnoty svojich úspor. Významne schudobnelo nielen vidiecke obyvateľstvo, ale nižšiu kúpnu silu mali v tomto období zjavne aj mestá. Obchodnú bilanciu kníhkupectiev to muselo poznačiť. Hoci nemáme k dispozícii nijaké pramene účtovného charakteru a iné stopy či autentické vyjadrenia, môžeme to považovať za vcelku nepochybné.

Po období rozvoja spôsobenom jozefínskou dereguláciou nastúpilo obdobie útlmu, vyvolané nielen celkovými hospodárskymi podmienkami, ale aj legislatívnymi zmenami a neustálou potrebou štátu kontrolovať, či dokonca formovať čitateľské záujmy obyvateľstva. Vyvrcholilo tzv. recenzúrou v roku 1803. Najmä vzhľadom na svoju retroaktivitu mala neprijemné dopady. Nemáme priame správy o tom, čo sa dialo na trhu, a ani dodatočné formálne priznanie kompenzácií nebolo ukončené v reálnom čase. To, čo vieme v tomto období preukázať, sú zmeny, ktoré môžeme interpretovať ako adaptáciu na tento zhluk faktorov. Namiesto klasickej kníhkupeckej ponuky sa v inzercii stále viac dostáva do popredia nekníhkupecký tovar – príležitostný triviálny papiernický sortiment, lieky určené na domácu liečbu, kozmetika a potravinársky tovar (čokoláda) a tento trend ide naprieč sférou.⁷³ Len jedno kníhkupectvo neopustilo svoju stratégiu propagovať knihy, mapy či rytiny a bolo to Schwaigerovo kníhkupectvo. Schwaiger nielen cielene upozorňoval na nové alebo antikvárne knihy, ale systematicky ponúkal aj prenumerovanie. Predplatiteľstvo je autonómnou témou tohto obdobia. Frekventované ponuky domácich a zahraničných vydavateľov sú len jednou jeho stránkou, obrazom stratégie vydavateľov. Ponúkajú zatiaľ nevyužitú možnosť pozrieť sa zblízka na to, aký bol balans medzi uskutočnenými a neuskutočnenými projektmi, na proporčnosť medzi víziami autorov a vydavateľov na jednej strane a limitmi čitateľstva na strane druhej. Hoci pre toto

⁷² Napr. *Intelligenzblatt für Ungarn*. 10. 6. 1800, č. 46, s. 535 – 536. V roku 1808 bol uverejnený inzerát na ponuku učebníc: 22. 1. 1808, č. 6, s. 65 – 66.

⁷³ Tendencia kníhkupectiev (*Sortimentsbuchhandlungen*) k aglomerácii rôznych obchodných odvetví: JÄGER, SCHÖNERT, odk. 20, s. 8.

obdobie používame stabilné konštatovanie o jeho rozvoji nielen v meste, ale aj na vidieku, stále máme len približnú predstavu o tom, čoho sa štát obával najviac – o záujme čitateľov o triviálnu beletriu a knihy, ktoré nevzdelávajú, ale povzbudzujú nekontrolovateľnú fantáziu a plnia pokladne kníhkupcov.

Máme neobmedzené množstvo otázok, ale obmedzené množstvo možností, ako na ne hľadať odpovede. Kníhkupecké katalógy, ďalšia forma marketingu, sú zriedkavo zachované. Pramene úradnej povahy reprezentujú reštrikcie a dohľad, neponúkajú možnosť ako vnímať ich dopad, myslenie a stratégie aktérov. V tejto situácii sú inzercia a reklamné taktiky ako prepojenie medzi svetom producenta a svetom čitateľa dôležitým zdrojom poznania premien knižného trhu na prelome 18. a 19. storočia.

P r a m e n e

HOFMANN, L. A. *Höchst wichtige Erinnerungen zur rechten Zeit, über einige der allerernsthaftesten Angelegenheiten dieses Zeitalters... 1. – 2. Theil.* Wien: Rehm, 1795 – 1796.

Intelligenzblatt für Ungarn [online]. [Cit. 10. 4. 2023]. Dostupné na: <https://www.difmoe.eu/periodical/uuid:1a259ce3-e67f-45a0-b923-c1503070cbc8>

Pressburger Zeitung [online]. [Cit. 10. 4. 2023]. Dostupné na: <https://www.difmoe.eu/periodical/uuid:1ec30e40-d452-11de-8dc5-000d606f5dc6>

Magyar nemzeti levéltár – Országos levéltár. Fond C 60, Departamentum revisionis librorum.

Archív mesta Bratislavy. Fond CL.

Štátny archív v Nitre. Fond Prievidzskí piaristi.

Zoznam bibliografických odkazov

- BACHLEITNER, N. *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2017. ISBN 978-3-205-20502-9.
- JÄGER, G. a J. SCHÖNERT. Die Leihbibliothek als literarische Institution im 18. und 19. Jahrhundert – ein Problemaufriß. In: JÄGER, G. a J. SCHÖNERT, eds. *Die Leihbibliothek als Institution des literarischen Lebens im 18. und 19. Jahrhundert. Organisationsformen, Bestände und Publikum* [online]. Hamburg: Hauswedell & Co., 1980. ISBN 3-7762-0200-9 [cit. 10. 4. 2023]. Dostupné na: <http://epub.ub.uni-muenchen.de/6385/1/6385.pdf>
- KOLLÁROVÁ, I. *Vydavatelía v 18. storočí: trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava: Veda, 2006. ISBN 80-224-0889-1.
- KOLLÁROVÁ, I. Inštitucionalizácia a disciplinizácia čítajúcej verejnosti. In: KOVÁČ, D., KOWALSKÁ, E. a P. ŠOLTĚS. *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2015, s. 469 – 496. ISBN 978-80-224-1478-4.
- KOLLÁROVÁ, I. Popularita kantovskej filozofie na konci 18. storočia. In: AUGUSTÍNOVÁ, E. et al. *Vedecká komunikácia 1500 – 1800. I. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline*, 2019, s. 103 – 122. ISBN 978-80-554-1574-1.
- KOLLÁROVÁ, I. *Tajne: Nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1780 – 1799)*. Bratislava: VEDA, 2020. ISBN 978-80-224-1822-5.
- KOLLÁROVÁ, I. Verejné čítárne ako priestor rozširovania nebezpečnej lektúry na konci 18. storočia: Stratégie aktérov v podmienkach dozoru. In: DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, G. et al. *V supermarkete dejín: podoby moderných dejín a spoločnosti v stredoeurópskom priestore*. Bratislava: VEDA, 2021, s. 393 – 409. ISBN 978-80-224-1897-3.
- KRIŽANOVÁ, P. *Príbeh zabudnutého kníhkupectva: Anton Löwe (1770 – 1799?)*. Bratislava: Detail, 2017. ISBN 978-80-972519-2-5.
- MADL, C. Jak rozšířit a diverzifikovat čtenářskou obec: Reklamní strategie nakladatelů a knihkupců. In: MADL, C., WÖGERBAUER, M. a P. PÍŠA. *Na cestě k „výborně zřízenému kníhkupectví“: Protagonisté, podniky a síť knižního trhu v Čechách (1749 – 1848)*. Praha: Academia, 2019, s. 279 – 300. ISBN 978-80-88069-86-7.

- MIŠIANIK, J. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda, 1974.
- SCHEMBOR, F. W. *Meinungsbeeinflussung durch Zensur und Druckförderung in der Napoleonischen Zeit: Eine Dokumentation auf Grund der Akten der Obersten Polizei- und Zensurhofstelle*. Wien: [s. e.], 2010.
- SZATHMÁRY, L. *Magyar alkemisták*. Budapest: Királyi magyar természettudományi társulat, 1923.
- SZÓRÁDOVÁ, E. Klavírna kultúra v Bratislave v rokoch 1770 – 1830 (II). In: *Musicologica Slovaca*. 2016, roč. 7, č. 2, s. 165 – 221.

Exploring the Transformations of the Book Market at the turn of the 18th and 19th Century

Ivona Kollárová

This study is based on research into bookseller advertising, legislation, and regulations of the Royal Governor's Council. The research reveals significant legislative changes and examines their subsequent influence on the development of the book market in the Slovak territory of Hungary. An analysis of marketing strategies across several decades shows and unmistakable gradual shift in bookseller offerings, in which they expanded their range to include stationary, medicines, food and cosmetics. While traditional bookseller offerings remained an integral part of the product range, the diversification of products indicates an adaptive response to a situation where the traditional bookshop range – books, calendars, engravings, and music books – could not ensure a profit for a bookshop owner operation in a period of economic downturn and worsening purchasing power among the population.

Keywords: book market, book trade, 18th century, 19th century, bookseller advertising, business strategies

Nové zistenia ohľadom putovného tlačiara Johannesesa Manlia

Michaela Sibyllová

Kľúčové slová: Johannes Manlius (1540? – 1605?), Anna – grófka z Waldecku a vojvodkyňa z Jülich-Kleve-Bergu (1495 – 1567), Jeremias Homberger (1529 – 1595), Nikolaus Knorr (? – 1597), falošné impresum

Komplikované pôsobenie a činnosť putovného tlačiara Johannesesa Manlia (1540? – 1605?) má stále svoje biele miesta napriek tomu, že je už dlhodobo predmetom knihovedných výskumov. Predovšetkým tlače, ktoré vyšli pod falošným impresom, sú zdrojom nových zistení a poznatkov. Manlius ako nábožensky prenasledovaný tlačiari často menil pôsobisko a zvykol utajovať miesto tlače, kým nezískal ochranu mecenáša. V tej dobe to bola bežná prax. Vedeli to o ňom aj ostatní tlačiari, ktorí jeho meno nie raz použili na utajenie svojich ilegálnych tlačí. Takou sa ukazuje aj tlač z roku 1589 s impresom: „Gedruckt zu Giessingen durch Hans Mannlin“, ktorá sa zachovala v dvoch exemplároch. K nim pribudol tretí, novoobjavený exemplár z fondu Univerzitetnej knižnice v Bratislave (ďalej UKB), ktorý má podstatný rozdiel v imprese.

Das Fürstliche Wurtzgertlein zu Arolsen a jej vydavateľ Jeremias Homberger

Predmetom nášho príspevku je obsahovo nenápadná a rozsahom drobná nemecká tlač či brožúrka s názvom: *Das Fürstliche Wurtzgertlein zu Arolsen in der Graueschafft Waldeck gepflantzet. Das ist. Kurtze Einfaltige vnnnd doch vollige Bekantnis des waren Christlichen Glaubens vnd darinn rechtschaffen vnd bestendig zubleiben trewhertzige vermanung – Kniežacia koreňová záhradka vysadená v Arolsene v grófstve Waldeck. Teda krátke, jednoduché a predsa úplné vyznanie pravej kresťanskej viery a zotrovanie v nej úprimné a neochvejné.*¹ Ako sa ďalej uvádza na titulnom liste, autorkou textu je Anna, ovdod-

¹ ANNA – vojvodkyňa z Jülich-Kleve-Bergu. *Das Fürstliche Wurtzgertlein Zu Arolsen in der Graueschafft Waldeck gepflantzet. Das ist. Kurtze Einfaltige vnnnd doch vollige Bekantnis des waren Christlichen Glaubens vnd darinn rechtschaffen vnd bestendig zubleiben trewhertzige vermanung Von Der Durchleuchtigen Hochgebornen Fürstin vnd Frawen Frawen Annen Gebornen Hertzogin zu Cleue Pergen vnnnd Margk etc. Weiland Gräuin vnd Frawen zu Waldeck Wittib et c. Hochlobseeliger gedechtnis jrer F. D. lieben Kindern vnd Kindkindern Auch weiland Vnterthanen vnd deren Nachkömlingen für ein besonder Geistlich Erbstück in jrem Testament verlassen. Mit einer Vorrede Jeremiae*

vená grófka z Waldecku a vojvodkyňa z Jülich-Kleve-Bergu (1495 – 1567). Vysvetľuje v nej, prečo začala vyznávať Lutherovu náuku a následne zhrnula svoj názor na hlavné články tejto viery. Grófka Anna zanecháva toto svoje vierovyznanie ako duchovné dedičstvo potomkom a poddaným v grófstve Waldeck. Knižka vyšla 22 rokov po autorkinej smrti a o jej vydanie tlačou sa postaral nemecký luteránsky teológ Jeremias Homberger, ktorý je na titulnom liste označený len ako autor úvodu. Jeho úvod je vlastne dedikácia adresovaná vnukovi grófky Anny, grófovi Bernhardovi von Waldeck (1561 – 1591). Homberger v nej objasňuje okolnosti, ktoré predchádzali vydaniu diela a pripomína, že pred 35 rokmi bol dvorným kňazom na panstve Waldeck. Vydanie malo vzniknúť na základe Anninho rukopisu, ktorý Homberger našiel v archíve v Arolsene² v spoločnosti Dietricha Raplenbola, kňaza z Mengeringhausu. Neuvádza však, kedy to presne bolo. Grófka Anna zomrela v roku 1567, jej vnuk Bernhard mal vtedy len šesť rokov. Dedikácia je datovaná 2. februára 1589 v Regensburgu, kde bol Homberger v exile po nútenom odchode z Grazu. Datovanie dedikácie sa zhoduje s rokom na titulnom liste, impresum v kolofóne neobsahuje rok vytlačenia. Adresát dedikácie Bernhard von Waldeck, v tom čase biskup v Osnabrücker, bol nestáleho náboženského vierovyznania. Hoci sa narodil v protestantskej rodine a krstil ho sám Homberger, dňa 25. októbra 1585 bol zvolený za katolíckeho biskupa, k čomu potreboval pápežské schválenie. V máji 1588 však prestúpil späť na protestantizmus.³ Jeho návrat k správnej viere oslávil Homberger vydaním tohto diela. V dedikácii sa zmieňuje už o vytlačenej knižke, ktorú Waldeckovi posielala spolu s gratuláciou k funkcii biskupa.

Jeremias Homberger (1529 – 1595) bol nemecký luteránsky teológ, ktorý vyštudoval teológiu na univerzite v Marburgu. Ako dvorný kňaz rodiny Waldeck spolupracoval v roku 1556 na prvom veľkom cirkevnom poriadku pre grófstvo Waldeck. Pôsobil aj ako rektor latinských škôl vo Frankfurte nad Mohanom, Lauingene a vo Viedni. V roku 1574 bol od evanjelických stavov Štajerska povolaný do Grazu, kde bol vymenovaný za superintendenta a školského inšpektora. Hoci odmietal prijímať príkazy v cirkevných záležitostiach od svetských osôb, postupne si vybudoval rešpektované postavenie a jeho hlas sa stal najvplyvnejším v náboženskej problematike v krajine. Bol zodpovedný za zostavenie najdôležitejších dogiem, za cirkevnú agendu aj nariadenia o cirkevnej službe platné pre provincie Štajersko, Korutánsko a Kraňsko. Bol v neustálom konflikte s vládou a s rakúskym arcivojvodom Karolom II., ktorý pod vplyvom pápeža zakročil proti protestantizmu v krajine. Na základe toho Hombergerovi v roku 1580 zakázali viesť kázne a v roku 1585 musel odísť do exilu až

Hombeggers des H. Schrifft Doctoris. Bedruckt[!] zu Biessingen [= Giessingen]: durch Hans Mannlin, MDLXXXIX [= 1589].

² Dnes Bad Arolsen, hessenské mesto, ktoré bolo v rokoch 1655 – 1918 rezidenciou grófov a kniežat Waldeck-Pyrmont.

³ Catholic-hierarchy.org Datenbank zu den Bischöfen und Bistümern der römisch-katholischen Kirche. Dostupné na: <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bwaldeb.html>

za hranice Štajerska; napokon sa usadil v Regensburgu. Kontakty s Grazom naďalej udržiaval, hlavne vďaka korešpondencii. Po smrti arcivojvodu v roku 1590 Homberger dúfal, že sa bude môcť vrátiť do Grazu, ale nedovolili mu to. Posledné roky života prežil v Znojme na Morave, kde 5. októbra 1595 zomrel. Bol literárne činný, je autorom 27 titulov najmä náboženského obsahu, ale aj učebníc a príležitostných tlačí.⁴ V UKB sa zachovali aj knihy (17 titulov zo 16. storočia) patriace Jeremiasovi a jeho synovi Elisäovi Hombergerovcom.⁵

Tlač duchovného testamentu grófkyy Anny s impresom v Güssingu⁶ sa zachovala v dvoch exemplároch. Mali sme k dispozícii exemplár uložený v Rakúskej národnej knižnici vo Viedni, ktorý je dostupný ako digitalizát.⁷ Podľa *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (ďalej RMNy) by mal byť druhý exemplár v rumunskej Sibini.⁸ V maďarskej knihovednej literatúre sa dlho riešilo, či bola táto tlač naozaj vytlačená v Güssingu. Je to zatiaľ jediná tlač, ktorú tu mal Manlius vytlačiť v roku 1589. V tomto roku je však doložená jeho činnosť v inom meste, v Eberau. O Manliovej činnosti v Güssingu vieme len z rokov 1582 až 1585 a potom 1595 až 1597. Už maďarský bádateľ Gedeon Borsa sa pozastavil nad formou názvu mesta na tejto tlači, keďže na jazykovo nemeckých tlačiach je obvyklá forma „zu Güssing“, ale tu je „Giessingen“.⁹ V konečnom dôsledku všetky tieto nezrovnalosti naznačovali, že môže ísť o falošné impresum. Zhodli sa na tom aj maďarskí bádatelia G. Borsa a Judit V. Ecsedy. Kým Borsa sa domnieval, že bola vytlačená v Eberau, kde Manlius v roku 1589 dokázateľne pôsobil,¹⁰ V. Ecsedy predpokladala, že bola vytlačená v neznámej zahraničnej dielni, a nie Manliom.¹¹ Zdá sa, že tretí, doteraz neznámy exemplár z fondu UKB¹² jej predpoklad potvrdí, pretože je úplne totožný s güssinským vydaním, avšak s podstatným rozdielom v kolofóne. V ňom je uvedené miesto tlače Norimberg a meno tlačiara Nikolaus Knorr – *Gedruckt zu Nürnberg durch Nicolaum Knorrn*. Inú odlišnosť ako znenie impressa sme pri porovnávaní na tlačiach nenašli. Sú identické v tla-

⁴ Databáza VD16 registruje 24 Hombergerových tlačí, RMNy tri tlače.

⁵ SIBYLOVÁ, M., OKOLIČANYOVÁ, V. a Z. PERLECZKÁ. Tlače 16. storočia v Univerzitetnej knižnici v Bratislave, záz. č. 38, 111, 173, 472, 652, 663, 664, 665, 1 087, 1 574 (má 7 príväzkov). Do Bratislavy sa ich knihy dostali zrejme prostredníctvom Elisäa Hombergera, ktorý bol na začiatku 17. storočia evanjelickým farárom v Modre a v Bratislave. Bližšie pozri OKOLIČANYOVÁ, V. Torzo knižnice prvého evanjelického gymnázia v Bratislave 1606 – 1672, s. 46 – 47.

⁶ Gedruckt zu Giessingen durch Hans Mannlin.

⁷ Sign. Wien ÖNB 80.H.53. Dostupné na: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ182056705

⁸ RMNy 634. Tento exemplár sme nemali k dispozícii.

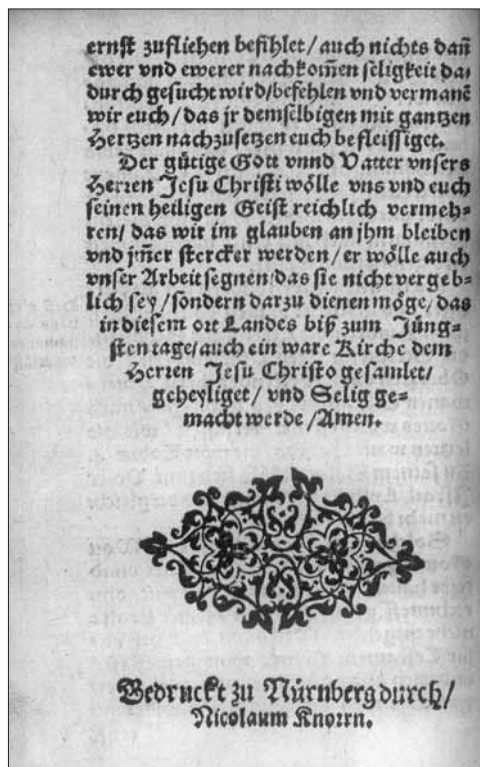
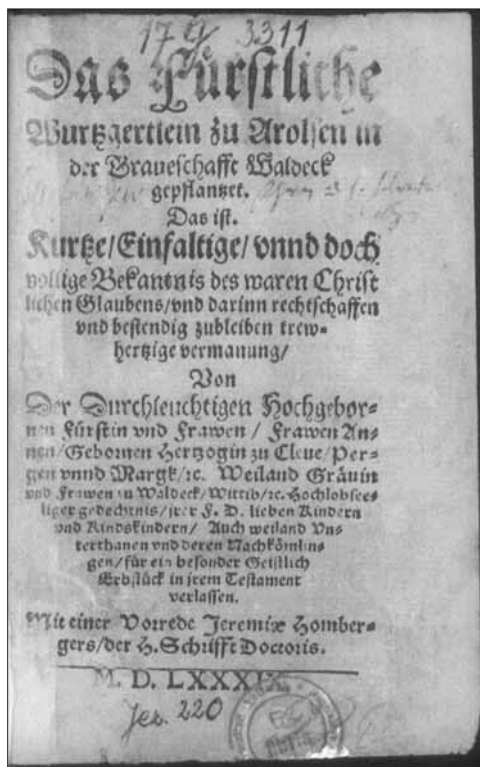
⁹ BORSA, G. XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban, s. 165.

¹⁰ BORSA, odk. 9, s. 165.

¹¹ V. ECSEDY, J. Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539 – 1800, s. 205, záz. č. 310.

¹² Sign. Bratislava UKB 17.G.3311.

čiarenskom písme aj v sadzbe textu. Konštatujeme, že nejde o ďalšie vydanie v rovnakej fyzickej forme, čiže dotlač, ale všetky tri exempláre sú produktom jednej tlačiarne.

Obr. 1a, 1b Titulný list a kolofón tlače *Das Fürstliche Wurtzgertlein zu Arolsen in der Graueschafft Waldeck gepflantzet*. Bedruckt[!] zu Nürnberg: durch Nicolaum Knorrn, 1589 (Zdroj: UKB, sign. 17.G.3311)

Kto bol skutočným tlačiarom *Das Fürstliche Wurtzgertlein zu Arolsen?*

Pri hľadaní odpovede na túto otázku sa zameriame na skúmanie vzťahov medzi vydavateľom Hombergerom a tlačiarňami Manliom a Knorrom, ako aj na typografickú analýzu exemplárov uvádzajúcich ako miesto vydania Güssing a Norimberg.

Hombergerov vzťah s Knorrom¹³ nie je známy. V tlačiarenskej produkcii tohto norimberského tlačiara sa nenachádza nijaké dielo Hombergera, takže nemáme doklad o spolupráci Hombergera s Knorrom pri vydávaní a tlačení jeho diel. Žiadne z Hombergerových diel nevyšlo dokonca ani v sídle Knorrovej officíny v meste Norimberg, ktoré leží zo všetkých tlačiarenských centier tej doby najbližšie k Hombergerovmu exilu v Regensburgu. V roku 1589 si nechal Homberger vytlačiť svoje diela v Grazi u Hansa Schmidta¹⁴ a rok predtým vo Frankfurte nad Mohanom.¹⁵ Dodnes nie sú dôkazy ani o vzťahu alebo o spolupráci medzi tlačiarmi Knorrom a Manliom.

Naproti tomu vzťah Manlia a Hombergera dokladajú viaceré zdroje, preto pochybnosti o tom, že Manlius by nemal byť skutočným tlačirom tejto tlače, vznikali pomaly. Putovný tlačiari Johannes Manlius a luteránsky teológ Jeremias Homberger sa poznali osobne. G. Borsa uvádza, že Manlius prišiel do Güssingu, kde vytlačil niekoľko Hombergerových diel, po krátkom pobyte v Grazi.¹⁶ V. Ecsedy informuje, že možnosť zriadiť si tlačiareň v Güssingu mu sprostredkoval Homberger za pomoci dvorného kazateľa Bathányovcov, Istvána Beytheho.¹⁷ Dvor na protestantizmus konvertovaného baróna Baltazára Bathányho v Güssingu sa ukázal ako vhodné miesto na zriadenie protestantskej tlačiarne.¹⁸ Manlius tu pôsobil celkovo osem rokov (1582 – 1585, 1595 – 1597) a vytlačil 22 tlačí, medzi prvými diela Hombergera¹⁹ a Beytheho.²⁰ Manliova tlačiarenská činnosť v Uhorsku sa začala práve v Güssingu v roku 1582. Predtým pôsobil v slovinskej Lubláne, kde v rokoch 1575 až

¹³ Nikolaus Knorr pôsobil ako tlačiari v Norimbergu v rokoch 1562 – 1596, pričom mal pobočku aj v Altdorfe (1583 – 1588). Pracoval tiež ako sadzač u norimberských tlačiariov Haina a Gerlacha. Vytlačil približne 240 tlačí, medzi nimi piesne, astronomické diela a práce Hansa Sachsa, nemeckého básnika a dramatika. Bližšie p. RESKE, Ch. Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet, s. 753 – 754.

¹⁴ HOMBERGER, J. Examen theologicum. Graz: Schmidt, Hans von Graz, 1589. Ref. VD16 ZV20624.

¹⁵ HOMBERGER, J. Wolgemut Das ist: Ein Geistliche Beschawung deß zweyfeltigen Bildes vnsers Herren Jesu Christi. Frankfurt am Main: Feyerabend, Johann; Feyerabend, Sigmund; Dack, Heinrich; Fischer, Peter, 1588. Ref. VD16 H/4587; HOMBERGER, J. Senffkörnlein vnsers Herren Jesu Christi. Frankfurt am Main: Feyerabend, Johann; Feyerabend, Sigmund; Dack, Heinrich; Fischer, Peter, 1588. Ref. VD16 H/4582.

¹⁶ BORSA, odk. 9, s. 165.

¹⁷ V. ECSEDY, J. A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473 – 1600, s. 117.

¹⁸ Baltazár Bathány (1537 – 1590) – od roku 1568 hlavný kapitán vojsk v Zadunajsku. Jeho sídlo Güssing (Németújvár) ležalo na rozhraní rakúskych dedičných dŕžav, kráľovského Uhorska a Osmanskej ríše a bolo centrom kultúrneho, vedeckého a cirkevného života. Okrem tlačiarne tu sídlila aj protestantská škola s knižnicou a nechýbala ani bohatá rodinná knižnica. O knižnici bližšie MONOK, I., ÖTVÖS, E. a E. ZVARA. Balthasar Batthyány und seine Bibliothek.

¹⁹ RMNy 518.

²⁰ RMNy 516, 517. István Beythe bol protestantským kazateľom, učiteľom, prírodovedcom a náboženským spisovateľom. Bol dvorným kňazom Bánfiocov v Dolnej Lindave a Baltazára Bathányho v Güssingu.

1580 vytlačil 30 tlačí.²¹ Pre plánovanú tlač protestantskej Biblie v slovinskom preklade bol v roku 1581 vyhostený z rakúskych dedičných drúzav. Prenasledovaný Manlius nemal problém používať falošné či fiktívne miesto tlače,²² alebo neuviesť impresorské údaje, pokiaľ nezískal ochranu mocného mecenáša. Prvý rok pôsobenia v Güssingu sa Manlius zrejme ešte necítil úplne bezpečne, keď použil fiktívne impresum *Velágos Varat* na tlač maďarského evanjelického katechizmu Istvána Beytheho.²³ V Uhorsku Manlius pôsobil a tlačil aj v službách šľachtických rodín Zrinských a Nádašdyovcov.²⁴ Manlius vytlačil tri Hombergerove diela, všetky v Güssingu. Dielo o spovedi u evanjelikov *Viola Martia* dedikoval synovi Baltazára Bathyányho, Františkovi²⁵ a vyšlo bez uvedenia impresorských údajov pravdepodobne v roku 1582.²⁶ Nasledujúce Hombergerove diela už majú kompletne impresá: *Gyssingae: in officina typographica Iohannis Manlii*. Komentár Biblie *Granum frumenti* bol vytlačený v roku 1583²⁷ a teologická príručka *Flosculus Eden* v roku 1584.²⁸ Typografická zodpovednosť Manlia za tlač duchovného testamentu grófkyni Anny, uvedená priamo na tlači a potvrdená faktom, že u neho vyšli aj iné Hombergerove diela, sa v tomto prípade ukazuje ako zavádzajúca.

Pri typografickej analýze sme vychádzali z výskumov V. Ecsedy o typografickom vybavení najstarších uhorských tlačiarní v rokoch 1473 – 1600, ktorá skúmala aj tlačiarske písmo a výzdobu používaných v Manliovej tlačiarni. Fraktúrové písmo, ktorým bolo vytlačené dielko grófkyni Anny von Waldeck, V. Ecsedy do repertoára Manliových písiem nezaradila. Zaoberala sa len ornamentálnou vinetou z kolo fónu tejto tlače. Uvádza, že táto vineta bola v Manliovej tlačiarni použitá len jedenkrát, a to práve na tejto tlači.²⁹ Keďže presne rovnaká vineta je aj na exemplári s norimberským impresom, skúmali sme jej výskyt v tlačiarskej produkcii Nikolausa Knorra. V národnej retrospektívnej bibliografii nemeckých tlačí 16. storočia (ďalej VD16) sme medzi dostupnými digitalizátmi objavili štyri tlače s identickou vinetou. Jedna z nich bola použitá v rovnakom roku 1589 a má impresum s totožným typom

²¹ RESKE, odk. 13, s. 753.

²² Falošné impresum je vedomé uvedenie nepravého miesta vydania tlače, na rozdiel od fingovaného impressa, ktoré uvádza vymyslené, neexistujúce miesto vydania. Tlačiar ich používali na kamuflovanie nelegálnej dotlače. Bližšie pozri CHUDÝ, A., LICHNEROVÁ, L. a J. ŠUŠOL. Úvod do autorského práva pre informačné štúdiá, s. 55 – 56.

²³ RMNy 516, V. Ecsedy, odk. 11, s. 92, záz. č. 3.

²⁴ MONOK, I. Dvor rodiny Batánovcov v Güssingu a knižná kultúra, s. 88.

²⁵ František Bathyány (1573 – 1625) – nadstajník, zadunajský hlavný kapitán, župan Šopronskej župy.

²⁶ HOMBERGER, J. *Viola Martia*. [Gyssingae: Manlius, 1582]. Ref. RMNy 518.

²⁷ HOMBERGER, J. *Granum frumenti*. *Gyssingae: in officina typographica Iohannis Manlii*, 1583. Ref. RMNy 534.

²⁸ HOMBERGER, J. *Flosculus Eden*. *Gyssingae: in officina typographica Iohannis Manlii*, 1584. Ref. RMNy 556.

²⁹ V. Ecsedy, odk. 17, s. 182.

fraktúry. Impresum aj identická vineta sa nachádzajú na titulnom liste.³⁰ Ostatné tri tlače boli vytlačené v rokoch 1586, 1588, 1590. Z nich dve sú v latinskom jazyku, čiže boli tlačené antikvou.³¹ Fraktúrou, ale iným typom ako skúmaná tlač, bola vytlačená bohato ilustrovaná zbierka žalmov zostavená Annou Blümlein.³² V tejto tlači z roku 1586 bola predmetná vineta použitá u Knorra prvýkrát. Naša prvotná typografická analýza jednoznačne poukazuje na typografickú zodpovednosť Nikolausa Knorra aj pri exemplári s impresom v Güssingu. V skúmaných exemplároch sa vyskytla navyše aj rovnaká tlačiarska chyba, na ktorú doteraz nikto neupozornil. V imprese v slovách „Gedruckt“ a „Giessingen“ je použité písmeno B namiesto G, čo sa pri fraktúre ľahko prehliadne. Môže ísť o ďalší znak falošného impresa, ale aj o doklad o vytlačení v jednej tlačiarni.

Falošné impresum u J. Manlia a N. Knorra

Ako sme už spomínali, Manlius zvykol zatajovať impresorské údaje, čo sa prejavilo predovšetkým pri vydávaní neperiodických novinových správ. Väčšina z nich bola v nemeckom jazyku, preto boli známe ako *Neue Zeitungen*. Tlačiarom prinášali rýchly zisk a bolo bežné, že sa vydávali bez tlačiarskych údajov, alebo sa rôzne kamufovali. Manlius falošné impresá nielenže sám používal, ale aj jeho meno bolo zneužitá na tento účel. Odhalil to a v záznamoch VD16 zverejnil Ulrich Kopp (1948 –), niekdajší knihovník v Herzog August Bibliothek vo Wolfenbütteli. Ide o štyri tlače neperiodických novín *Neue Zeitung* a *Türkische Zeitung* z rokov 1578 a 1579, ktoré majú falošné impresum J. Manlia v slovinskej Lublane – „*Getruckt in der Fürstlichen Haubstatt Leybach durch Hans Manel / Mendell.*“ Manlioovo meno zneužili augsburskí tlačiar J. Wörli,³³ P. Ulhart ml.³⁴ a U. Gaubisch z Eislebenu.³⁵ Augsburg patril medzi najdôležitejšie spravodajské centrá, ktoré boli okrem toho strediskami ob-

³⁰ MARIUS, G. Terra Sigillata. Bericht vnd erforschung der Kostbaren Erden. Gedruck zu Nürnberg: durch Nicolaum Knorrn, 1589. Ref. VD16 M/2219.

³¹ GIFFEN, H. Theses De Actionibus Servitutvm: Confessoria, & Negatoria, in Academia Altorphina Proposita ... Altdorphii: Typis Nicolai Knorrij Academiae Typographi, M.D.LXXXVIII. Ref. VD16 G/1984; AYRER, Jakob. Oratio de utilitate et legum praestantia. Noribergae: In officina Typographica Nicolai Knorrij, Anno M. D. XC. Ref. VD16 ZV955.

³² BLÜMLEIN, A. Gulden Halßbandt: Allen Gottliebenden Weibspersonen vnd frommen Christen, zu Ehren vnd nutz, auß den Hundert vnd Fünfftzig Psalmen Dauids. Gedruckt zu Nürnberg: durch Nicolaum Knorrn, Anno 1586. Ref. VD16 B/5776.

³³ Türkische grewliche Zeytung. Getruckt in der Fürstlichen Haubstatt Leybach: durch Hans Manel. [Augsburg: Josias Wörli, 1579]. Ref. VD16 ZV32694; Neue Zeytung. Gedruckt zu Laubach in krein: durch Hans Mendell. [Augsburg: Josias Wörli, 1578]. Ref. VD16 ZV32722.

³⁴ Türkische grewliche Zeittung. Getruckt in der Fürstlichen Haubstatt Leybach: durch Hans Manel. [Augsburg: Philipp Ulhart, 1579]. Ref. VD16 ZV32728.

³⁵ [Türkische Zeitung]. Gedruckt in der Fürstlichen Heubstad Leybach: durch Hans Manel. [Eisleben: Urban Gaubisch, 1579]. Ref. VD16 ZV32729.

chodu, kam spolu s tovarom prúdili aj informácie v rôznych formách. Tlačári *Neue Zeitungen* nechceli byť identifikovaní často z dôvodu, že informácie pre svoje správy nezískali legálnou cestou.³⁶ Vo VD16 sú registrované dva *Neue Zeitungen*, kde sa Manlius zbavoval zodpovednosti za ich vznik tým, že v imprese uviedol mená iných reálnych tlačiarov, hoci ich sám vytlačil v Güssingu v roku 1584; nachádzajú sa tam údaje bavorských tlačiarov Johanna Burgera z Regensburgu³⁷ a Valentina Krönera zo Schweinfurtu.³⁸ V prvom prípade odhaleniu pomohli dve vinety, ktoré Manlius používal už od roku 1578.³⁹ Správy sa venujú kriminálnemu prípadu z okolia Viedne, keď sa krčmár priznal k zabitiu 185 ľudí, ale aj štyrom udalostiam z leta 1583 zo vzdialených miest, ako Bonn, Antverpy a Kolín nad Rýnom. Aj pri najstarších *Neue Zeitungen* so vzťahom k Slovensku sa uvažuje, že mohli byť vytlačené u Manlia.⁴⁰

VD16 registruje len jednu tlač s falošným impresom z tlačiarenskej produkcie Nikolausa Knorra. Je ňou anonymný leták z roku 1580 s impresom: *Gedruckt zu Dürnaw bey Andres Franck*.⁴¹ Andreas Frank bol skutočný tlačiar, ktorý tlačil v rokoch 1562 – 1575 v Grazi. Katolícka vláda ho ako protestanta zatkla, jeho tlačiareň zhabali a predali. Päť rokov po odchode A. Franka z Grazu bol pod jeho menom vytlačený leták s nezvyčajným miestom tlače „*Dürnaw*“, ktoré bolo identifikované ako Trnava.⁴² Ide však o impresum s falošným uhorským miestom tlače. Ak berieme do úvahy aj brožúrku grófkyy Anny, tak Nikolaus Knorr utajil minimálne dvakrát svoju produkciu použitím falošného miesta tlače z územia Uhorska.

Ukázalo sa, že obaja tlačári, Knorr aj Manlius, mali skúsenosti s utajovaním miesta tlače a používali falošné impresum. Pre všetky tlačiarne, nielen tie protestantské, to bola v kritickom čase silnejúcej rekatolizácie bežná prax ako udržať svoje firmy produktívne. Nejasné zostáva, do akej miery sa do procesu utajovania miesta tlače angažoval vydavateľ Homberger. Uvažujeme nad možnosťou, že on navrhol Knorrovi použiť ako krytie, ktoré nevzbudí pochybnosti v prípade problémov, Manliovo meno.

³⁶ LICHNEROVÁ, L. a M. ŠPÁNIOVÁ. *Neue Zeitungen o uhorských udalostiach* vydávané na nemecky hovoriacom území do konca 17. storočia, s. 209.

³⁷ *Warhafftige Newezeitung von einem Wirthe in Osterreich ... Gedruckt zu Rengspurg: bey Hans Burger, 1584.* [Güssing: J. Manlius]. Ref. VD16 ZV26281.

³⁸ *Vier Warhafftige gewisse und gründtliche Newezeitnng... Gedruckt zu Schweinfurt am Mayn: bey Valentin Kröner, 1584.* [Güssing: J. Manlius]. Ref. VD16 V/1052.

³⁹ V. ECSEDY, odk. 17, s. 182, vinety IV. 1., 2.

⁴⁰ Bližšie pozri LICHNEROVÁ, L. *Nemecká tlačená kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477 – 1699): vydavateľsko-funkčný konštrukt*, s. 39 – 42.

⁴¹ *Gesprech: So Pasquinius mit dem Marphorio zu Rom vff primo Julij deß 1580. Jars gehabt. Gedruckt zu Dürnaw: bey Andres Franck, 1580.* [Nürnberg: N. Knorr]. Ref. VD16 G/1881, ZV6595.

⁴² RESKE, odk. 13, s. 331.

Záver

Náš prvotný prieskum uzatvárame s tvrdením, že jediným a pravým miestom tlače brožúrky grófkky Anny von Waldeck bol Norimberg a tlačiarom Nikolaus Knorr. Okrem presvedčivých a jednoznačných výsledkov typografickej analýzy nás v tom usvedčujú aj úvahy o možnom vydavateľskom procese. Homberger, ako vydavateľ žijúci v Regensburgu, uprednostnil zrejme skôr neďalekého norimberského tlačiaru ako spriateleneho, ale vzdialeného tlačiaru v Güssingu, asi aj preto, lebo adresátom a predpokladaným mecenášom vydania bol Bernhard von Waldeck, biskup v Dolnom Sasku. V rovine nejasností stále zostáva dôvod, pre ktorý Knorr vytlačil toto dielo súčasne s falošným aj reálnym impresom. Rovnako neznáma je aj príčina, pre ktorú bolo potrebné kamuflovať vytlačenie tejto súkromnej drobnej tlače založenej na osobnom vzťahu vydavateľa a adresáta; motívom publikovania bola gratulácia a dar k funkcii. Uvažovať môžeme nad faktom, že problémovým, hoci nepatril k oficiálne zakázaným autorom, bol samotný vydavateľ Homberger, podobne ako aj silnejúca rekatolizácia, ktorá nepriala protestantským tlačiarňam. Všetky zistené skutočnosti otvárajú nové otázky, ktoré si vyžadujú ďalšie bádania nevyhnutné na uzatvorenie problematiky.

P r a m e n e

ANNA – vojvodkyňa z Jülich-Kleve-Bergu. *Das Fürstliche Wurtzgerlein Zu Arolsen in der Braueschafft[!] Waldeck gepflantzet. Das ist. Kurtze Einfaltige vnnnd doch vollige Bekantnis des waren Christlichen Glaubens vnd darinn rechtschaffen vnd bestendig zubleiben trewhertzige vermanung Von Der Durchleuchtigen Hochgebornen Fürstin vnd Frawen Frawen Annen Gebornen Hertzogin zu Cleue Pergen vnnnd Margk [et]c. Weiland Gräuin vnd Frawen zu Waldeck Wittib [et]c. Hochlobseeliger gedechtnis jrer F. D. lieben Kindern vnd Kindskindern Auch weiland Vnterthanen vnd deren Nachkömlingen für ein besonder Geistlich Erbstück in jrem Testament verlassen. Mit einer Vorrede Jeremiae Hombergers der H. Schrifft Doctoris. Bedruckt[!] zu Nürnberg; durch Nicolaum Knornn, MDLXXXIX. [40] ff. – Sign. UKB 17.G.3311.*

ANNA – vojvodkyňa z Jülich-Kleve-Bergu. *Das Fürstliche Wurtzgerlein Zu Arolsen in der Braueschafft[!] Waldeck gepflantzet. Das ist. Kurtze Einfaltige vnnnd doch vollige Bekantnis des waren Christlichen Glaubens vnd darinn rechtschaffen vnd bestendig zubleiben trewhertzige vermanung Von Der Durchleuchtigen Hochgebornen Fürstin vnd Frawen Frawen Annen Gebornen Hertzogin zu Cleue Pergen vnnnd Margk [et]c. Weiland Gräuin vnd Frawen zu Waldeck Wittib [et]c. Hochlobseeliger gedechtnis jrer F. D. lieben Kindern vnd Kindskindern Auch weiland Vnterthanen vnd deren Nachkömlingen für ein besonder Geistlich*

Erbstück in jrem Testament verlassen. Mit einer Vorrede Jeremiae Hombergers der H. Schrift Doctoris. [online]. Bedruckt[!] zu Biessingen [= Giessingen]: durch Hans Mannlin, MDLXXXIX. [40] ff. – Sign. ÖNB 80.H.53 [cit. 20. 6. 2023]. Dostupné na: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ182056705

AYRER, J. *Oratio de utilitate et legum praestantia.* Noribergae: In officina Typographica Nicolai Knorrij, Anno M. D. XC. Ref. VD16 ZV955.

BLÜMLEIN, A. *Gulden Halßbandt : Allen Gottliebenden Weibspersonen vnd frommen Christen, zu Ehren vnd nutz, auß den Hundert vnd Fünfftzig Psalmen Davids.* Gedruckt zu Nürnberg; durch Nicolaum Knornn, Anno 1586. Ref. VD16 B/5776.

Gesprech: So Pasquinius mit dem Marphorio zu Rom vff primo Julij deß 1580. Jars gehabt. Gedruckt zu Dürnaw: bey Andres Franck, 1580. [Nürnberg: N. Knorr]. Ref. VD16 G/1881, ZV6595.

GIFFEN, H. *Theses De Actionibus Servitutum: Confessoria, & Negatoria, in Academia Altorphina Propositæ ...* Altdorpii: Typis Nicolai Knorrij Academiae Typographi, M.D.LXXXVIII. Ref. VD16 G/1984.

HOMBERGER, J. *Examen theologicum.* Graz: Schmidt, Hans von Graz, 1589. Ref. VD16 ZV20624.

HOMBERGER, J. *Flosculus Eden, compendium totius Christianae theologiae continens, nuper ex horto Dei decerptus ...* Gyssingae: in officina typographica Iohannis Manlii, 1584. Ref. RMNy 556.

HOMBERGER, J. *Granum frumenti. Explicatio LIII. Capitis Iesiae prophetae, quod est de morte et resurrectione Domini nostri Iesu Christi ...* Gyssingae: in officina typographica Iohannis Manlii, 1583. Ref. RMNy 534.

HOMBERGER, J. *Senffkörnlein vnsers HERren Jesu Christi.* Frankfurt am Main: Feyerabend, Johann; Feyerabend, Sigmund; Dack, Heinrich; Fischer, Peter, 1588. Ref. VD16 H/4582.

HOMBERGER, J. *Viola Martia ... Habet hic libellus piam praeparationem ad percipiendam coenam dominicam forma colloquij inter pastorem et confitentem instituti expositam.* [Gyssingae: Manlius, 1582]. Ref. RMNy 518.

HOMBERGER, J. *Wolgemut Das ist: Ein Geistliche Beschawung deß zwoyfeltigen Bildes vnsers HErrren Jesu Christi*. Frankfurt am Main: Feyerabend, Johann; Feyerabend, Sigmund; Dack, Heinrich; Fischer, Peter, 1588. Ref. VD16 H/4587.

MARIUS, G. *Terra Sigillata. Bericht vnd erforschung der Kostbaren Erden*. Gedruck zu Nürnberg: durch Nicolaum Knornn, 1589. Ref. VD16 M/2219.

Neue Zeytung. Gedruck zu Laubach in krein: durch Hans Mendell. [Augsburg: Josias Wörli, 1578]. Ref. VD16 ZV32722.

Türkische gewliche Zeittung. Getruckt in der Fürstlichen Haubstatt Leybach: durch Hans Manel. [Augsburg: Philipp Ulhart, 1579]. Ref. VD16 ZV32728.

Türkische gewliche Zeytung. Getruckt in der Fürstlichen Hauptstatt Leybach: durch Hans Manel. [Augsburg: Josias Wörli, 1579]. Ref. VD16 ZV32694.

[*Türkische Zeitung*]. Gedruck in der Fürstlichen Heubstad Leybach: durch Hans Manel. [Eisleben: Urban Gaubisch, 1579]. Ref. VD16 ZV32729.

Vier Warhafftige gewisse und gründtliche Newezeitnng ... Gedruck zu Schweinfurt am Mayn: bey Valentin Krönner, 1584. [Güssing: J. Manlius]. Ref. VD16 V/1052.

Warhafftige Newezeitung von einem Wirthe in Osterreich ... Gedruck zu Rengspurg: bey Hans Burger, 1584. [Güssing: J. Manlius]. Ref. VD16 ZV26281.

Zoznam bibliografických odkazov

BÁNFI, S. a J. V. ECSEDY. *A magyarországi nyomdászat képes kronikája 1473 – 1700*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár-Balassi Kiadó, 2014. ISBN 978-963-200-634-5.

BORSA, G. XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban. In: *Magyar Könyvszemle*. 1964, évf. 80., sz. 1. – 4, s. 165 – 166.

Catholic-hierarchy.org Datenbank zu den Bischöfen und Bistümern der römisch-katholischen Kirche [online]. [Cit. 12. 6. 2023]. Dostupné na: <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bwaldeb.html>

- CHUDÝ, A., LICHNEROVÁ, L. a J. ŠUŠOL. *Úvod do autorského práva pre informačné štúdiá*. Bratislava: Stimul, 2011. ISBN 978-80-8127-029-1.
- ILWOE, F. Homberger, Jeremias. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Band 50 [online]. Leipzig, 1905, s. 458 – 461 [cit. 10. 6. 2023]. Dostupné na: [https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Homberger,_Jeremias_\(2._Artikel\)](https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Homberger,_Jeremias_(2._Artikel))
- LICHNEROVÁ, L. *Nemecká tlačaná kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477 – 1699): vydavateľsko-funkčný konštrukt*. Bratislava: Stimul, 2017. ISBN 978-80-81271-93-9.
- LICHNEROVÁ, L. a M. ŠPÁNIOVÁ. Neue Zeitungen o uhorských udalostiach vydávané na nemecky hovoriacom území do konca 17. storočia. In: *Kniha 2015*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2015, s. 197 – 225.
- MAYER, F. M. Jeremias Homberger. Ein Beitrag zur Geschichte Innerösterreichs im 16. Jahrhundert. In: *Archiv für österreichische Geschichte*. 74 Band [online]. Wien, 1889, s. 203 – 259 [cit. 5. 6. 2023]. Dostupné na: https://www.google.sk/books/edition/Archiv_f%C3%BCr_%C3%B6sterreichische_Geschichte/L5kM935RRiUC?hl=sk&gbpv=1&dq=%22jeremias+homberger%22&pg=PA203&printsec=frontcover
- MONOK, I., ÖTVÖS, E. a E. ZVARA. *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*. Eisenstadt, 2004. ISBN 3-901517-43-X.
- MONOK, I. Dvor rodiny Baťánovcov v Güssingu a knižná kultúra. In: *Modrá krv, tlačiarenská čerň: Šlachtické knižnice 1500 – 1700. Medzinárodná putovná výstava*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2005, s. 87 – 103. ISBN 80-89023-27-4.
- OKOLIČÁNYOVÁ, V. Torzo knižnice prvého evanjelického gymnázia v Bratislave 1606 – 1672. In: *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku*. IV. zv. Martin: Slovenská národná knižnica, 2012, s. 41 – 55. ISBN 978-80-89301-97-3.
- RESKE, Ch. *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015. ISBN 978-3-447-10416-6.
- SIBYLOVÁ, M., OKOLIČÁNYOVÁ, V. a Z. PERLECZKÁ. *Tlače 16. storočia v Univerzitnej knižnici v Bratislave*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2019. ISBN 978-80-89303-73-1.

RMNy – *Régi Magyarországi Nyomtatványok. 1473 – 1600.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971.

V. ECSEDY, J. *Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539 – 1800.* Budapest: Borda Antikvárium, 1996.

V. ECSEDY, J. *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473 – 1600.* Budapest: Balassi kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2004. ISBN 963-506-583-3.

VD16 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* [online]. München: SBS, 2005 [cit. 3. 6. 2023].
Dostupné na: www.vd16.de

New Findings about the Itinerant Printer Johannes Manlius

Michaela Sibyllová

The paper discusses a German booklet entitled “Das Fürstliche Wurtzgerlein zu Arolsen”, authored by Anna, Countess of Waldeck and Duchess of Jülich-Kleve-Berg (1495 – 1567). It contains the main articles of Luther’s doctrine, which Countess Anna leaves as a spiritual legacy to her descendants. Published in 1589, twenty-two years after the author’s death, its printing was overseen by the German Lutheran theologian Jeremias Homberger (1526 – 1595), who dedicated the work to Bishop Bernhard von Waldeck (1561 – 1591). The two surviving copies have the place of printing Güssing, and the printer Johannes Manlius listed in the impression. Nevertheless, the Hungarian scholars, Gedeon Borsa and Judit V. Ecsedy, have concurred that this is a false imprint. A third copy was discovered in the University Library in Bratislava, and is identical to the Güssing edition in dating, typeface, and typesetting. Its colophon, however, states Nuremberg as the place of printing, and Nikolaus Knorr as the printer, thus indicating that this is not a reprint. In determining who the actual printer of “Das Fürstliche Wurtzgerlein zu Arolsen” was, we examined the relationships between the publisher Homberger and the printers Manlius and Knorr. We have a proven relationship documented only between Homberger and Manlius. We verified that both printers Knorr and Manlius were experienced in concealing the Place of printing and both used false imprints. Our typographical analysis, based on V. Ecsedy’s research, revealed that Manlius use the vignette from this printing only once, specifically in this edition with a false imprint. By contrast, we found the same vignette in four of Knorr’s prints from 1586 – 1590. We thus conclude our initial research with the assertion that the sole and true place of printing, “Das Fürstliche Wurtzgerlein zu Arolsen” was Nuremberg and the printer was Nikolaus Knorr. However, the reason why Knorr printed this work simultaneously with both a false and real imprint remains unclear.

Keywords: Johannes Manlius (1540? – 1605?), Anna – Countess of Waldeck and Duchess of Jülich-Kleve-Berg (1495 – 1567), Jeremias Homberger (1529 – 1595), Nikolaus Knorr (? – 1597), false imprint

Kníhtlačiareň Šimona Roháčka v Modre

(Jej založenie a činnosť v atmosfére doby)

Bronislava Navarová

Kľúčové slová: dejiny knižnej kultúry, kníhtlačiareň, Šimon Roháček (1873 – 1934), Modra

Základnú informáciu o osobe modranského kníhtlačiara a povojnového politika, senátora Šimona Roháčka (1873 – 1934) poskytuje *Slovenský biografický slovník*.¹ Iná literatúra uvádza len stručné informácie, že ide o národne orientovaného kníhtlačiara, ktorý vlastnil v rokoch 1900 – 1914 v Modre kníhtlačiareň. Tlačil a vydával predovšetkým evanjelickú náboženskú spisbu, prozaické a básnické diela, okrajovo odbornú literatúru, učebnice a viaceré periodiká.²

Roháček a jeho kníhtlačiareň nebola doteraz predmetom podrobnejšieho výskumu. Krátky článok o ňom vyšiel v miestnom modranskom periodiku *Modranské zvesti* v roku 2019,³ v Múzeu Ludovíta Štúra v Modre sa nachádza text prednášky o Š. Roháčkovi z roku 2004.⁴

Pri výskume sa podarilo niektoré informácie o jeho osobe a aktivitách doplniť a skorigovať. Viaceré informačné zdroje, najmä články z dobovej tlače, majú osobný spomienkový charakter a vznikli s časovým odstupom od opisovaných udalostí. Ich autorom je sám Roháček alebo jeho súčasníci. Vzhľadom na nedostatok archívnych prameňov sú možnosti potvrdiť mieru ich objektivity limitované. Postačujú však na zaznamenanie hlavných životných etáp, okolností vzniku a fungovania jeho kníhtlačiarskeho podniku.

Curriculum vitae alebo neobyčajná životná cesta

Šimon Roháček sa narodil 10. septembra 1873 v Starej Turej ako najstaršie z piatich detí obuvníka Juraja Roháčka (1838 – 1882) a Anny, rod. Šulákovvej (1853 –

¹ Šimon Roháček. In: Slovenský biografický slovník, zv. 5, s. 101 – 102.

² Napr. REPČÁK, J. Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku, 1948, s. 126; BREZA, V. Tlačiarne na Slovenku 1477 – 1996, s. 88; ŽUDEL, J. a J. DUBOVSKÝ. Dejiny Modry, s. 281.

³ TICHÁ, Z. Príbehy modranskej histórie..., s. 16.

⁴ Slovenské národné múzeum – Múzeum Ludovíta Štúra v Modre (ďalej MLŠ). HRDLOVIČOVÁ, S. Šimon Roháček [prednáška], 4 s.

?).⁵ V Starej Turej navštevoval ľudovú školu. Ako deväťročný sa stal polosirotou.⁶ Jeho výchovu potom formovali dvaja muži: ev. učiteľ Gustáv Šmíd a ev. farár Ľudovít Čulík, ktorí v ňom – podľa jeho slov – už vtedy prebudili národné cítenie a vzťah k tlačnému slovu.⁷ V rokoch 1887 – 1889 absolvoval dva ročníky nižšieho českého gymnázia v Uherskom Hradišti.⁸ Na svoje štúdium spomínal v autobiografických článkoch v *Slovenskom denníku*.⁹ Po odchode z gymnázia sa stal učňom v novozaloženej kníhtlačiarňi Karola Salvu v Ružomberku.¹⁰ U Salvu získal skúsenosti, kontakty a prehĺbil svoje národné povedomie. Na pôsobenie u neho spomínal po rokoch ako na náročnú, ale podnetnú prácu.¹¹ Po vyučení zostal pracovať v Salvovom podniku ako faktor v sadzačskej dielni.¹² Salva ho poslal do Prahy, aby si prehĺbil odborné vedomosti a získal nové skúsenosti. Roháček počas ročného pražského poby-

-
- ⁵ Jeho rodičia pochádzali zo Starej Turej. Zosobášili sa 26. novembra 1872. Otec Juraj bol synom obuvníka Jána Roháčka a Anny, rod. Drllákovéj. Za manželku si zobral Annu, dcéru mlynára Jána Šuláka a Kataríny, rod. Černákovéj. Medzi manželmi bol vekový rozdiel pätnásť rokov, Juraj mal v čase svadby 34 a Anna 19 rokov. Spolu mali päť detí: najstarší Šimon, Mária (4. 8. 1875 – 14. 12. 1951), Ján (18. 12. 1877 – 17. 5. 1896), Anna (2. 5. 1880 – 25. 9. 1881) a opäť Anna (5. 12. 1882 – 4. 1. 1949). Prvá sestra Anna zomrela ako jeden a polročná. V matrike je uvedená príčina jej smrti paedatrophia, t. j. podvýživa dieťaťa. Druhá sestra Anna sa narodila práve v deň pohrebu Šimonovho otca, v matrike je dopísaná poznámka: „Po smrti otce narodená“. Pozri matriky narodení/krstov, úmrtí a sobášov Stará Turá [online]. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/en/>
- ⁶ Otec mu zomrel 3. 12. 1882 vo veku nedožitých 45 rokov na „zapálenie pečene“. Pohreb mal 5. decembra 1882. Pozri matriky úmrtí 1866 – 1892, Stará Turá. [online]. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/en/>
- ⁷ ROHÁČEK, Š. Studentské rozpomienky na Uherské Hradište I, s. 2.
- ⁸ Roháček uvádzal, že navštevoval gymnázium v r. 1888 – 1892, ale v zoznamoch študentov vo výročných správach gymnázia sa jeho meno nachádza len pri škol. roku 1887/88 (prvý ročník) a 1888/89 (druhý ročník). V ďalších výročných správach už v zozname žiakov nefiguruje. ROHÁČEK, Š. Karel Káral..., s. 34; Seznam žáků školního roku 1887/8 zapsaných. In: Program Českého gymnasia v Uh. Hradišti. 1887/8, s. [53]; Seznam žáků školního roku 1888/9 zapsaných. In: Program Českého gymnasia v Uh. Hradišti. 1888/9, s. 52.
- ⁹ ROHÁČEK, odk. 7, s. 2; ROHÁČEK, Š. Studentské rozpomienky na Uherské Hradište II, s. 1 – 2.
- ¹⁰ Salva si otvoril tlačiareň v Ružomberku v roku 1888. Zamestnával dvoch sadzačov, jedného strojmajstra, nakladačku a dvoch učňov. V desiatom roku svojej existencie mal 34 zamestnancov. SALVA, K. Prvé desaťročie..., s. 91.
- ¹¹ Práca v tlačiarňi nebola ľahká: „...je pravda, že do práce hnal svojich ľudí... Pracovalo sa denne 10 hodín. Ale Salva a ja s ním pracoval aj 16 hodín. Lebo po 6 – 8 sadzačoch prvé korektúry čítavali sme večer, keď iní šli po zábavkách a čo večer nebolo hotové, pokračovalo sa skoro ráno. Ja som za to Salvovi povďačný, že ma naučil vytrvale pracovať...“ ROHÁČEK, Š. Črty zo života Karla Salvu..., s. 20.
- ¹² Roháček sa stal u Salvu faktorom po odchode Jozefa Gašparíka do Martina niekedy medzi rokmi 1899 – 1900. Keď odišiel do Modry, novým Salvovým faktorom bol ďalší významný slovenský tlačiar, František Klimeš – Roháčkov spoluučieň. Roháček viedol v Salvovom podniku sedem sadzačov, päť sadzačiek a troch učňov. SALVA, odk. 10, s. 91.

tu navštívil viaceré kníhtlačiarne podniky a po návrate z Prahy mal zmodernizovať Salvov podnik. Počas Salvovho pobytu vo väzení údajne viedol jeho dielňu celkom samostatne.¹³

Osvetová a národná práca K. Salvu Roháčka výrazne ovplyvnila. Písal pre neho krátke vlastivedné správy,¹⁴ robil kolportéra,¹⁵ pomáhal s korektúrami textov a redakciou časopisov, ako aj s celkovým fungovaním ružomerskej tlačiarne. V mnohých konfliktoch, do ktorých sa Salva často dostával, bol Roháček jeho zástancam v čase, keď bol jeho zamestnancom,¹⁶ ale aj s odstupom rokov.¹⁷ Napriek tomu, že sám sa s ním rozišiel v dôsledku sporu, bránil ho proti osočovaniu a vyzdvihoval jeho entuziazmus a mnohokrát až idealistický zápal pre národnú vec.

Počas pôsobenia v Ružomberku sa oženil s Boženou, rod. Bohúňovou,¹⁸ dcérou Jozefa Bohúňa, správcu továrne na lepenku v Bielom Potoku, autora viacerých

¹³ PÁCALT, M. Nebohý Šimon Roháček v predprevratovej práci, s. 2 – 3.

¹⁴ V r. 1892 a 1893 uverejnil v Národnom hlásniku a v Obzore sériu článkov pod názvom Zpod Mnícha, resp. z Dolného Liptova, kde podával čitateľom aktuálne správy o bežnom živote na Liptove (o počasí a úrode, vyhánaní oviec na pašu, ale i o zakladaní nemocenských pokladní a pod.) ROHÁČEK, Š. Spod Mnícha. In: Obzor: Časopis pre hospodárstvo, remeslo a domáci život, 1892, roč. 4 (28), č. 6, s. 86 – 87; č. 7, s. 102; ROHÁČEK, Š. Zpod Mnícha (w dolnom Liptowe). In: Národní hlásnik, 1892, roč. 25, č. 5, s. 102 – 103; ROHÁČEK, Š. Z Dolného Liptowa. In: Národní hlásnik 1893, roč. 26, č. 8, s. 177 – 178; č. 9, s. 201 – 202.

¹⁵ Ľudovít V. Rizner si zapísal do svojho denníka ku dňu 3. novembu 1895: „Salvov kolportér Šimon Roháček bol aj u mňa. Zbiera podpisy a objednávky zvlášť na kalendáre: Tranovského a Domový. I Obzor všade odporúča. Kalendárov dosiaľ predal asi 1 500 výtiskov, na Obzor získal desať odberateľov.“ ČERNÁ, M. L. Denník Ľudovíta V. Riznera, s. 260.

¹⁶ Tu možno spomenúť tzv. rásahahegyskú (ružomerskú) historiku – ako ju nazvala L. Riznerová-Podjavorinská v liste zo 14. 1. 1898 svojmu strýkovi Ľudovítovi Riznerovi. Išlo o spor spoluredaktorov týždenníka Slovenské listy K. Salvu a G. Augustínyho z konca r. 1897, súvisiaci s autorstvom článkov Miloša Štefanoviča. Spor vyústil do Augustínyho odchodu z redakcie Slovenských listov po fyzickej potýčke s Roháčkom, ktorú Riznerová opísala nasledovne: „...Augustíny vraj privlastňoval si články a dopisy Štefanovičove – Roháček (sadzač) mu to vyčítal – Augustíny rozrazil R-čkovi lineárom hlavu. R[oháček] chytil Aug[ustínyho] a hodil ho za pec. Tam ho namlátal a – vytkol si ruku. Roh[áček] zažaloval Aug[ustínyho]. Salva vyhnal Aug[ustínyho]. Aug[ustíny] sa vypratol a – iste ušiel k Nár[odným]... Všetko toto viem z prameňa: od Roh[áčka]...“ KOCÁK, M. Listy Ľudmily Riznerovej-Podjavorinskej 1, list č. 70, s. 127.

K. Salva napísal K. Káralovi k tomu tolko, že Augustíny „v akomsi divom nápadе zbil mosadzným linoárom Roháčka po hlavu a potom utiekol do Pešti“. List K. Salvu K. Káralovi z 2. 1. 1898. Citované podľa HOLEC, R. Zabudnuté osudy, s. 141.

¹⁷ Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (ďalej LA SNK). List Šimona Roháčka, adresovaný Alojzovi Zbavitelovi z 28. 11. 1928, sign. 58 L 8; ROHÁČEK, odk. 11, s. 17 – 25; ROHÁČEK, Š. Káral-Salva, s. 5.

¹⁸ Slovenský biografický slovník uvádza rodné meno Boleničová z úmrtného listu Š. Roháčka, kde bolo chybné uvedené v dôsledku nesprávneho prečítania matrikárou v matrike zomrelých. (Kópia úmrtného listu dostupná v Biografickom ústave SNK v Martine).

technických zlepšení, známeho a náruživého včelára. Po svadbe (v novembri 1899) krátky čas pôsobil v továrni ako technický riaditeľ.¹⁹ S manželkou mali tri deti: Dušana (1904 – 1916),²⁰ Ivana (1907 – ?) a Máriu (1922 – ?).

V roku 1900 sa usadil v Modre, kde si založil vlastnú kníhtlačiareň, otvoril kníhkupectvo a papiernictvo. Prevádzkoval ich s istotou do roku 1914.²¹

V predrevratovom období sa aktívne zapájal do miestneho národného pohybu v Modre (členstvo v Modranskom kasíne, Muzeálnej slovenskej spoločnosti, ochotnícke divadelné predstavenia, predvolebná agitácia v prospech slovenských kandidátov vo voľbách do uhorského snemu a i). Pred vojnou sa angažoval za Slovenskú národnú stranu. Stal sa jej tajomníkom v pezinskom okrese.²² I vďaka týmto aktivitám bol pod drobnohľadom úradov. Martin Pácalt uviedol, že sa proti nemu viedlo okolo 30 procesov a predvolaní a bol aj väznený.²³

Po vypuknutí vojny úrady sledovali národný politický a kultúrny pohyb ešte pozornejšie. V lete 1914 bol Roháček na základe udania vypočúvaný a následne odsúdený. Hoci sú dostupné len sprostredkované, neúplné a rozdielne informácie,²⁴ zhodujú sa v tom, že bol obvinený z vlastizrady za výrok o Maďaroch ako ci-

¹⁹ Šimon Roháček [nekrológ]. In: Slovenská politika, s. 2.

²⁰ Najstarší syn Dušan (19. 6. 1904 – 6. 4. 1916) zomrel vo veku 11 rokov na tuberkulóznou meningitídu. Je pochovaný v rodinnom hrobe na modranskom cintoríne. Štátny archív Bratislava – pracovisko Archív Modra (ďalej ŠABA – MO). Matrika úmrtná od 1. jan. 1907 do 31. dec. 1922.

Slovenský biografický slovník ako i nekrológy uvádzajú len dve deti: syna Ivana a dcéru Máriu. Dušana spomína Roháček v korešpondencii s T. Vansovou a tiež Samuel Š. Osuský v pohrebnej kázni Šimonovi Roháčkovi. LA SNK. Korešpondencia adresovaná Terézii Vansovej, list zo dňa 26. 8. 1907, sign. 198 Y 24; LA SNK. OSUSKÝ, S. Š. Pohrebna kázeň Šimonovi Roháčkovi, sign. 46 MM 35.

²¹ Bibliografie územne slovacikálnej knižnej a časopiseckej spisby vydané po r. 1918 uvádzajú pri všetkých Roháčkových tituloch nejednoznačné vročenie (s otáznikom, pred rokom, rozmedzie rokov). Podľa inzercie (napr. propagácia Slovenského kalendára na r. 1918 v dobovej tlači) je isté, že v roku 1918 vlastnil kníhkupectvo (o tlačiarňi reklama nehovorí). Slovenský Kalendár 1918 za 1 K 50 h... [inzerát], s. 2. Podľa iného zdroja predal tlačiareň v Modre po prevrate v roku 1918 a následne bol Vavrom Šrobárom menovaný správcom Štátnej kníhtlačiarne v Bratislave. Bk. Senátor Šimon Roháček šedesátnikom, s. 577.

²² V pezinskom okrese..., s. 39 – 40.

²³ PÁCALT, odk. 13, s. 2.

²⁴ M. Pácalt napísal, že ho udala farská kuchárka z Pezinka Berta Šiketová (Šiketová). Vojenský súd ho oslobodil, ale vzápätí ho postavili pred civilný trestný súd, kde malo pri jeho obžalobe zaznieť o. i. aj to, že Mária Terézia „...si vážila národa maďarského, jako národa rytierskeho a taký Šimon Roháček z Modrého vyhlašuje [ho] za národ cibulový“. Odsúdili ho na ročné väzenie a zaplatenie všetkých nákladov. PÁCALT, M. Veselé historky slovenské, s. 54 – 55.

Amatérsky modranský historik Pavol Šulla (1899 – 1976) uviedol podľa rozprávania bývalého Roháčkovho učňa Koňakovského, že Roháček Šiketovej, kuchárke v modranskej preparandii, odpovedal, keď ho a jeho spolucestujúcich obvinila, že sú panslávi, že naozaj nie sú fizulári-cibulári (to mala byť prezývka študentov – preparandistov, bývajúcich v internáte). Pred súd boli predvolaní aj Roháčkovi učni, ale pre nízky vek nebolo ich

buľovom národe. Reagoval ním na provokácie a urážky zo strany istej Berty Süketovej (Šiketovej). Zatkli ho a uväznili v auguste 1914²⁵ v stoličnom väzení v Bratislave, neskôr v Suboticiach (Srbsko) a v Körmente (Maďarsko). V tom čase tam väznili viaceré slovenské osobnosti.²⁶ Po odpykaní jednoročného trestu mal nastúpiť k 13. honvédskeму pešiemu pluku v Bratislave. Na front sa napokon nedostal, bol pridelený na veliteľstvo domobrany v Bratislave, kde mal vykonávať kancelársku službu, okrem iného vyhotovovať rôzne tlačivá.²⁷

V prvých mesiacoch novovzniknutej republiky sa Roháček aktívne podieľal na prevzatí verejnej správy do československých rúk a na normalizácii pomerov v Modre a okolí. Stal sa tajomníkom miestnej Národnej rady. Bratislavský župan Samuel Zoch ho vymenoval do funkcie slúžneho.²⁸ Popritom sa angažoval aj v kultúrno-spoločenskom živote mesta. V roku 1919 spoluzakladal modranskú pobočku Sokola, stal sa jej podpredsedom.²⁹ Vzťah k sokolstvu si vytvoril ešte v Uherskom Hradišti vďaka miestnej organizácii, ktorá podporovala slovenských študentov gymnázia.³⁰ Od roku 1919 bol správcom Slovenskej kníhtlačiarne v Bratislave.³¹ Tu

svedectvo pred súdom akceptované. ŠABA – MO. Fond Pozostalost' Pavla Šullu. Náčrt dejín mesta Modra [strojopis]. nečíslované.

Miloš Jurkovič napísal, že ho z vlastizrady obvinil istý fanatický profesor, a len na zásah kapitána E. Raitha ho po prepustení zamestnali na doplňovacom veliteľstve domobrany, pre ktoré cez celú vojnu zhotovoval tlačivá. JURKOVIČ, M. Z kultúrnej minulosti Modry, s. 184.

Najpodrobnejšie opísal jeho zatknutie a obvinenie Fedor Houdek v Slovenskom denníku v r. 1928. Uviedol viaceré konkrétne udalosti a mená: udala ho Süketová (tento raz gazdiná zo svätôjurskej fary), získala aj dvoch svedkov, na základe ich svedectva odviekli Roháčka do vojenského väzenia v Bratislave. Medzitým mu prehľadali celý dom a vypočúvali aj jeho susedov. Vojenský súd nepovažoval žalobu za dostačujúcu. Na slobodu sa ale nedostal, lebo následne proti nemu vzniesli civilnú obžalobu, pri ktorej sa mal istý svedok vyjadriť, že „...by bolo najlepšie vpáliť mu guľku do čela“. Odsúdili ho na rok väzenia a zaplatenie súdnych trov. HOUDEK, F. Na počiatku svetovej války II, s. 1 – 2.

²⁵ Podľa krátkeho sprievodného textu k fotografii Šimona Roháčka, uloženej v LA SNK ho mali zatknúť 19. augusta (LA SNK. Šimon Roháček [fotografia], sign. SR 36/2), podľa spomienok Fedora Houdeka v Slovenskom denníku až 29. augusta. HOUDEK, odk. 24, s. 1.

²⁶ Zmienky o tom, napr. v denníku Kornela Stodolu, záznam z 10. augusta 1915: „...Bol tu [vo Viedni] náš výtečný pracovník Samo Zoch z Modry, hovoril, že Roháček a Cablk nezlomne nesú svoje tresty.“ ŠTEFÁNEK, A., VOTRUBA, F. a F. ŠEĎA. Milan Hodža..., s. 137.

²⁷ JURKOVIČ, odk. 24, s. 184; Milan Ivanka spomína, že do kancelárskej služby tam nastúpili traja: Ivanka, Roháček a Jozef Országh, neskorší krajinjský prezident. IVANKA, M. Ako sme vo Viedni upravovali pomer medzi Slovákmi a Čechmi, s. 3.

²⁸ ROHÁČEK, Š. Revolúcia v Modre, s. 2; ROHÁČEK, Š. Modra, s. 1 – 2.

²⁹ Sokolská jednota v Modre bola založená 6. apríla 1919 z iniciatívy riaditeľa Učiteľského ústavu Ferdinandu Píseckého a Š. Roháčka. PETRAKOVICOVÁ, A. Heřman Landsfeld, s. 62 – 63.

³⁰ ROHÁČEK, Š. Troje stretnutie sa so „Sokolom“, s. 18.

³¹ Slovenská kníhtlačiareň v Bratislave vznikla ako filiálka Českomoravských podnikov tiskařských v Prahe. Tlačila všetky úradné tlačivá, plagáty a rôzne oznamy. Postupne bola najväčšou a najmodernejšou kníhtlačiarňou. V roku 1932 sa stala súčasťou koncernu Novina. BREZA, odk. 2, s. 16 a 47.

redakčne zodpovedal za *Bratislavský denník* a neskôr za *Úradné noviny*. Roháček si už v predprevratovom období uvedomoval potrebu riadneho odborného vzdelávania kníhtlačiarstvom učňov,³² preto v roku 1922 privítal založenie Grafickej učňovskej školy v Bratislave a angažoval sa ako člen správnej komisie Učňovských škôl a člen kuratória pre stavbu novej školskej budovy pre učňovské školy.³³

V roku 1920 naplno rozbehol svoju politickú kariéru v štruktúrach Slovenskej národnej a roľníckej strany ako člen jej výboru a po voľbách do poslaneckej snemovne a senátu národného zhromaždenia aj ako senátor.³⁴ Strana sa v roku 1922 zlúčila s českými agrárnikmi do celoštátnej Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu. Roháček v pozícii senátora obhajoval jej programové ciele dve volebné obdobia až do roku 1929.³⁵

Po skončení aktívnej politickej kariéry sa vrátil k práci v Slovenskej kníhtlačiarňi v Bratislave. Naďalej žil s rodinou v Modre. Pravdepodobne stále vlastnil kníhkupectvo a papiernictvo, podľa sprievodcu modranským cintorínom až do roku 1932.³⁶

Predprevratové pôsobenie, politické angažovanie a predovšetkým senátorské kreslo mu otvorili dvere k viacerým čestným a riadnym členstvám v riadiacich orgánoch rôznych organizácií a inštitúcií. Okrem bratislavských učňovských škôl to bolo napr. členstvo v správnej rade Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave, v prípravnom výbore Dunajského veľtrhu, v kuratóriu pre výstavbu bratislavskej pobočky Československého zemédělského muzea, dlhoročné členstvo v dozornej rade Tatra banky, v riaditeľstve Karpatie, roľníckej a družstevnej poisťovne.

Šimon Roháček zomrel v Bratislave 24. februára 1934.³⁷ Pohreb sa konal v Modre 27. februára 1934. Zúčastnili sa ho okrem početného obyvateľstva viacerí politickí predstavitelia (senátori a poslanci za republikánsku stranu), zástupcovia mesta a kultúrnych inštitúcií, evanjelickej cirkvi, kníhtlačiarstvom odvetvia, učňovského školstva a bankového sektoru.³⁸ Pohrebnú kázeň predniesol ev. biskup Samuel Štefan Osuský.³⁹

³² ROHÁČEK, Š. V záujme slovenského kníhtlačiarstva, s. 2 – 3.

³³ † Šimon Roháček, s. [2].

³⁴ HANULA, M. Za roľníka, pôdu a republiku, s. 37 a 43.

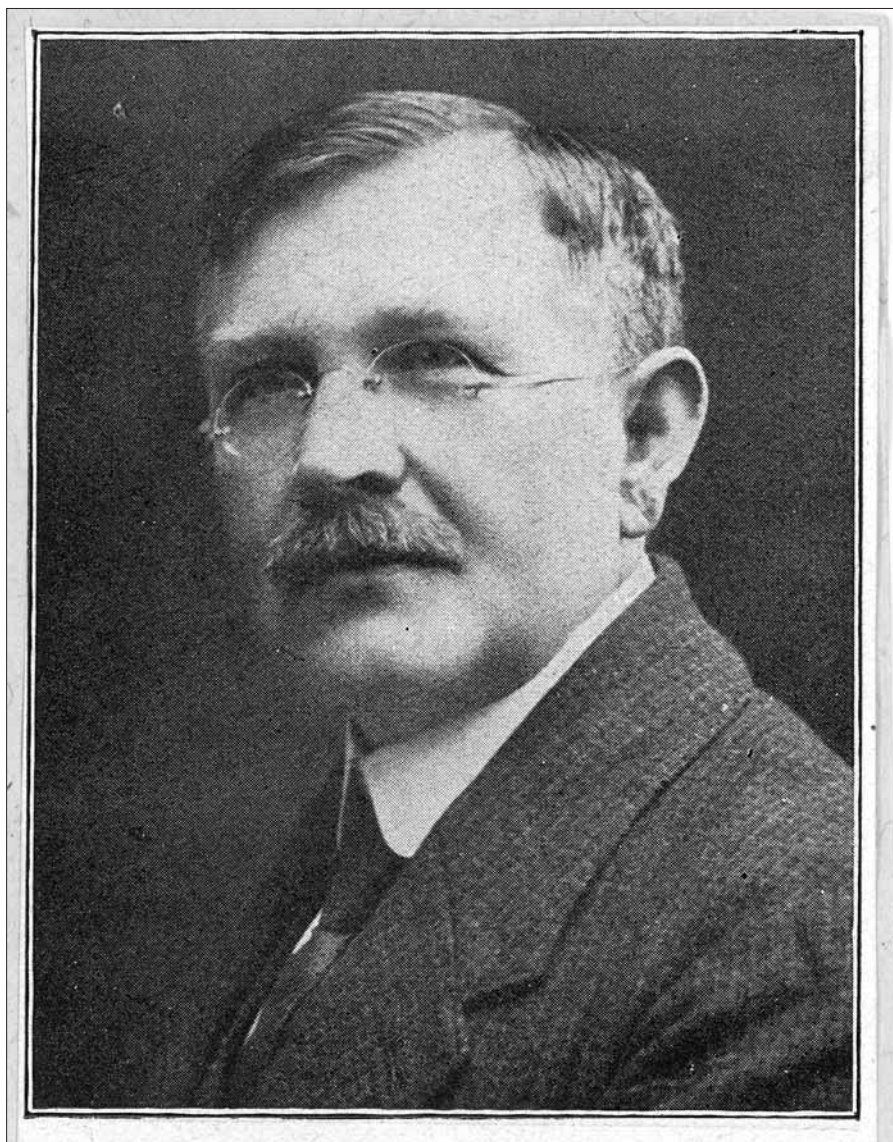
³⁵ Kandidoval dvakrát úspešne (1920, 1925), tretíkrát (1929) zvolený nebol. Početné Roháčkovy články, úvodníky, agitácie a politické prejavy pozri v Bibliografii článkov zo slovenských novín a časopisov 1918 – 1945. Odbor poľnohospodárstva na Slovensku, 1982 – 1986.

³⁶ ŠIMKO, M. Prechádzka po modranskom cintoríne, s. 124.

³⁷ V úmrtnom liste ako príčina smrti je uvedená srdcová vada, Slovenský denník uvádza, že podľahol ťažkej chorobe, s ktorou bojoval od jesene 1933. Šimon Roháček [nekrológ]. In: Slovenský denník, s. 1.

³⁸ Pohreb Šimona Roháčka v Modre, s. 2.

³⁹ LA SNK. OSUSKÝ, odk. 20.

Obr. 1 Šimon Roháček (1873 – 1934) (Zdroj: LA SNK)

Roháček je pochovaný spolu s manželkou a synom Dušanom na miestnom cintoríne v rodinnom hrobe s pomníkom navrhnutým architektom Dušanom Jurkovičom.⁴⁰ Jeho úmrtie reflektovala tlač nekrológmi, spomienkovými článkami a ozna-

⁴⁰ PETRAKOVIČOVÁ, A. Dušan Jurkovič a Modra, s. 39.

mami,⁴¹ v ktorých vyzdvihovala najmä jeho predprevratovú činnosť a príslušnosť k ideám česko-slovenskej vzájomnosti. Tie si osvojil už v evanjelickom prostredí rodnej Starej Turej, na štúdiách v Uherskom Hradišti a prehlboval ich počas rokov strávených v Ružomberku. Boli ideovým základom a východiskom jeho politických aktivít po vzniku Československej republiky.

Založenie kníhtlačiarne v Modre

Modra bola na prelome 19. a 20. storočia malým vinohradníckym mestečkom s počtom obyvateľov do 5 000. Národná tradícia tu mala svoje korene ešte zo štúrovských čias a presakovala na povrch v podobe spolkov, organizácií a aktivít jednotlivcov. V národnostnom zložení obyvateľstva prevažovali Slováci, Nemci, až s väčším odstupom Maďari.⁴²

Šimon Roháček prišiel do Modry na pozvanie miestneho ev. farára Pavla Zocha v lete roku 1900. V júli predložil mestskej samospráve žiadosť o povolenie otvoriť si vlastnú kníhtlačiareň, kníhkupectvo a obchod s papiernickým tovarom. Po jej schválení predstaviteľmi mesta i hlavným županom začala tlačiareň činnosť 1. septembra 1900.⁴³ Zriadil si ju v zadnom trakte vlastného domu na Pezinskej ulici (dnes Dukelská ulica č. 44).⁴⁴

Predtým pôsobil u Karola Salvu v Ružomberku. Z učňa sa vypracoval na faktora v jeho podniku a blízkeho spolupracovníka. Keď Salva zakladal v Liptovskom Mikuláši filiálku svojej kníhtlačiarne, uchádzal sa o jej správu, ale Salva napriek dlhoročným Roháčkovým skúsenostiam poveril správou Františka Klimeša. Zrejme aj to bol jeden z dôvodov, že Roháček začal uvažovať o osamostatnení sa a založení vlastného podniku.⁴⁵ Konflikt s Karolom Salvom na jar roku 1900 toto rozhodnutie

⁴¹ Šimon Roháček. In: Slovenský denník. 1934, roč. 17, č. 46, s. 1; Nebohý Šimon Roháček v predprevratovej práci. In: Slovenský denník. 1934, roč. 17, č. 47, s. 2 – 3; Pohreb Šimona Roháčka v Modre. In: Slovenský denník. 1934, roč. 17, č. 49, s. 2; Šimon Roháček. In: Slovenská politika. 1934, roč. 15, č. 47, s. 2; Šimon Roháček. In: Podtatranský kraj. 1934, roč. 1, č. 5, s. 2; Šimon Roháček. In: Úradné noviny. 1934, roč. 16, č. 10, s. 1; Senator Rohacek gestorben. In: Grenzbote. 1934, roč. 64, č. 54, s. 4; Smrť. In: Gemer-Malohont: časopis južného Slovenska a slov. menšín. 1934, roč. 16, č. 9, s. 3.

⁴² Podľa sčítania ľudu z roku 1880 mala Modra 4 729 obyvateľov (slov. materinská reč 3 678 = 77,8 %, nem. mater. reč 742 = 15,7 %, maď. mater. reč 158 = 3,3 %, iná mater. reč 151 = 3,2 %). ŽUDEĽ, J. Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska roku 1880, s. [3] – 17; podľa posledného uhorského sčítania ľudu v roku 1910 mala Modra 5 009 obyvateľov (slov. mater. reč 4 124 = 82,3 %, nem. mater. reč 525 = 10,5 %, maď. mater. reč 347 = 6,9 %, iná mater. reč 13 = 0,3 %). ŽUDEĽ, J. Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska roku 1910, s. [409] – 422.

⁴³ ŠABA – MO. Fond Magistrát mesta Modry. Administratívne spisy 1870 – 1922. Nariadenie o vykonaní kontroly v Roháčkovej kníhtlačiarňi, inv. č. 68, 1404/1902.

⁴⁴ Sčítanie obyvateľstva 1930. Sčítací hárok 1220/42, Modra [online]. Dostupné na: <https://www.slovakiana.sk/>; MLŠ. HRDLOVIČOVÁ, odk. 4, s. 2.

⁴⁵ HOLEC, odk. 16, s. 143.

urýchlil. Roháček opísal svoju situáciu v liste T. Vansovej,⁴⁶ redaktorke časopisu *Dennica*, tlačeného u Salvu, nasledovne: „Koncom júna vystúpim zo závodu. Raz som neskôr prišiel po obede, miesto o 1. hod o ¼ 3. hod., to mi začal p. Salva vytýkať a spôsobom nie, aký bych bol očakával, padly príkrejšie slová i odo mňa, tak na 14- dní mi vypovedal, lenže to nejde, mne patrí ¼ rok výpoveď. Ja som u Salvu už 14 rokov,⁴⁷ teda najstarší člen závodu. Verte mi, že mi to teraz tvrdo príjde, 6 mesiacov ženatý, kam sa obrátiť? U neho mi nemožno byť, čo by dal taký kus zlata, ako je sám! Premýšlam, či sa dáko schápať na vlastnú tlačiareň, kde, kam, keď stojím sám ani prst. P. farár Zoch ma volá do Modry, ale to je mŕtvo mestečko...“⁴⁸ V liste Vansovú ale ubezpečuje, že *Dennicu* „riadne pripraví“.

O tri mesiace (16. augusta 1900) jej písal už z Modry, že si práve zriaďuje malú kníhtlačiareň, kníhkupectvo a papiernictvo. Veril, že sa mu bude dariť: „Pre obchod mám tu preparandiu a polgárku a slov. obecnosť jest tiež potrebo, čo si kúpi kedy-tedy knižku. Prorokujú mi pád, no ja idem smelo obchodu v ústret a dúfam, že keď budem dobre, pekne a nie draho tlačiť, čo i nie vačok si naplňať, ale že vyžijem.“⁴⁹

Založenie Roháčekovho podniku si všímala aj tlač. Predovšetkým *Hlas* informoval niekoľkokrát o kníhtlačiarňi v Modre ako o potrebnom a vítanom kroku v situácii nedostatku slovenských tlačiarňi a kníhkupectiev a vyzýval verejnosť na jej podporu.⁵⁰ Nadšenie a očakávania boli veľké: „...zdá se, [že] brzy tu bude vycházet i lokální časopis. Roháček je spůsobitý, aby vydával i svůj kalendář. Tak se vyvíjí nové osvětové ústředí a takových knihtiskáren mohlo by býti na Slovensku ještě deset i dvacet.“⁵¹

Kníhtlačiareň začínala skromne, s obmedzeným kapitálom, čomu zodpovedalo i jej vybavenie a personálne obsadenie. Roháček pracoval sám, pomáhala mu manželka a jeden učeň.⁵²

Aby bol Roháčekov podnik životaschopný a úspešný, bolo potrebné získať dostatočné množstvo zákaziek. Popri tlači kníh, pravidelný príjem zabezpečovala predovšetkým tlač periodík, vyhotovovanie administratívnych tlačív a akcidenčných tlačovín.

⁴⁶ S T. Vansovou a jej manželom Jánom Vansom udržiaval čulý korešpondenčný styk. Písali si listy pracovného charakteru (redakcia, korektúry, inzercia a vyúčtovania *Dennice*), ale informovali sa aj o súkromí a rodinnom živote. Posielali si pohľadnice k osobným sviatkom, Vianociam, Veľkej noci. V LA SNK je uložených niekoľko Roháčekových listov a pohľadníc adresovaných Vansovcom z rokov 1900 – 1911.

⁴⁷ Salva otvoril svoju tlačiareň v novembri 1888. Roháček k nemu nenastúpil skôr ako v priebehu roku 1889, keďže v rokoch 1887 – 1889 figuruje medzi zapísanými študentami na nižšom gymnáziu v Uherskom Hradišti. Pracovať u Salvu mohol teda 12, nie 14 rokov.

⁴⁸ LA SNK. Korešpondencia adresovaná Terézii Vansovej, list zo dňa 8. 5. 1900, sign. 41 AA 26.

⁴⁹ LA SNK. Korešpondencia adresovaná Terézii Vansovej, list zo dňa 16. 8. 1900, sign. 41 AA 26.

⁵⁰ [HOUDEK, F.]. *Priemysel a obchod v službách národa*, s. 71; V Modre usadil sa..., s. 384.

⁵¹ Pôvodný text bol uverejnený v českom časopise *Naše Doba*. V plnom znení ho publikoval *Hlas* ako „*Naše Doba*“ o slovenských veciach, s. 266.

⁵² „...koupil si... opotřeбенý, však dobrý stroj, něco liter, zatím je k práci sám s manželkou a učněm“. *Naše Doba* „...“, odk. 51, s. 266.

Š. Roháček 16. 8. 1900

Milostivá pani Redaktorka!

Práve ma až sem do Modry volnal. Práve
 vriadujem si kníhtlačiaren, kuchkupertar a obchod
 s papierom, všetko len v malých rozmeroch.
 Poslanom od p. Jandara Zocha „Stráž na Sione“, sám
 chcem vydať cudzie slovo, vyvotlené po slovensky
 v malej knižôčke a drobnosti, ktoré by sa tu vy-
 skytly. Pre obchod mám tu preparáciu a potlačku
 a sloo. obecnstva jeť tiež potreba, čo si kúpi každý
 svoj knižku. Prstájk mi pad, no ja idem skolo
 obchodu v istet a dúfam, že keď budem dobre,
 peane a nie draho kľážiť, čo i nie náosa si napláť,
 ale že vyžijem. Toja už druhé, či v obecnstve nojdem
 soľko podpory, ako redaktor: naši ľudia, keď som nie
 „marýrom“.

Milostivá pani redaktorka! Ja sam tak smely
 ponúknuť Vám tu moje služby v Modre, vystúpem tá
 o solidnom jednaní, nie draho, ľahšie je vykláčať,
 ako p. Salva môže, leso budem sám robiť a „Pan-
 nica“ by na čas vysobílov. Čo by mne možné bolo, pra-
 coval bych na jej rozšírení. Stačena by bola no-
 /.

Obr. 2 List zo 16. 8. 1900 adresovaný Terézii Vansovej. Roháček píše, že sa práve presťahoval do Modry (Zdroj: LA SNK)

P. Zoch preniesol hneď po otvorení kníhtlačiarnie tlač *Stráže na Sione*, vnútro-
 misijného časopisu pre evanjelikov od K. Salvu k Roháčkovi. Októbrové číslo z roku
 1900 už bolo vysádzané a vytlačené v Modre. Spolupráca s P. Zochom a neskôr s je-
 ho synovcom a nástupcom S. Zochom bola intenzívna nielen pri príprave periodika,
 ale aj v iných oblastiach, napr. pri fungovaní modranského sirotinca a vzdelávaní si-
 rôt. V jeho kníhtlačiarni sa istý čas pohyboval a priučal sadzačstvu a slovenskému
 pravopisu ako chlapec aj Ján Čietek (Ján Smrek).⁵³

⁵³ KAPRÁLIKOVÁ, M. Za hranice provincie, s. 26.

Roháček aktívne vyhľadával zákazky. Prostredníctvom korešpondencie oslovoval autorov a redaktorov periodík, ponúkal im kvalitnú, bezchybnú, rýchlu a lacnú tlač. T. Vansovú prosil, aby aj ona prešla od Salva s *Dennicou* k nemu, že ju vytlačí lacnejšie, na kvalitnejšom papieri a v krajšej úprave. Argumentoval aj tým, že časopis bude vychádzať načas.⁵⁴ Dennica sa napokon tlačila v Modre od šiesteho čísla roku 1903 do konca roku 1906. Od roku 1907 prevzal redaktorstvo časopisu František Votruba a tlač preniesol ku Klimešovi a Pivkovi do Liptovského Mikuláša. Koncom roka 1906 Roháček ďakoval T. Vansovej za prejavenu dôveru a spoluprácu s tým, že aj vďaka *Dennici* dokázal podnik zastabilizovať a postupne splatiť podlžnosti vo výške 4 000 korún.⁵⁵

Svoje služby pravidelne propagoval a ponúkal širokej verejnosti prostredníctvom výziev a inzerátov v tlači. Založenie vlastného podniku oznamoval sériou inzerátov vo viacerých periodikách: hneď v auguste a septembri 1900 v *Národných novinách*, v septembrovom a októbrovom čísle *Stráže na Sione* a v roku 1901 v *Slovenskom denníku* inzeroval pomerne rozsiahlu ponuku svojich služieb a zoznam dostupných diel v jeho kníhkupectve.⁵⁶

Takmer v každom čísle *Stráže na Sione* uverejnil aspoň jeden inzerát s typografickými (tlač pozvánok, vizitiek, hlavičkových listových papierov, letákov – „všetko, rýchlo, vkusne, lacno“) a kníhkupeckými službami. Na sklade mal knihy z vlastnej produkcie, objednával a predával aj tituly od iných vydavateľov a tlačiarov. Popritom ponúkal papierenský tovar (listový papier, vzorkovnice písem, písacie potreby).

Postupne začal tlačiť ďalšie časopisy: v rokoch 1902 – 1904 *Považské noviny*, regionálny politicko-spoločenský mesačník z Nového Mesta nad Váhom v redakcii Igora Hrušovského, v rokoch 1902 – 1914 v Novom Sade vydávaný politicko-spoločenský mesačník *Dolnozemskej Slováku*, náboženské časopisy pre evanjelikov: mesačník *Svetlo*, orgán spolku Modrého kríža (1907 – 1913), jeho verziu pre Slovákov v USA

⁵⁴ „Ja som tak smelý ponúknuť Vám tu moje služby v Modre, ujistujem Vás o solídnom jednaní, nie draho, lacnejšie vytlačím, ako p. Salva môže, lebo budem sám robiť a „Dennica“ by na čas vychodila. Čo by mne možné bolo, pracoval bych na jej rozšírení. Tlačená by bola novým písmom, na výzdobe bych si zvlášte dal záležať.“ LA SNK. Korešpondencia adresovaná Terézii Vansovej, list zo dňa 16. 8. 1900, sign. 41 AA 26. alebo: „Vy ste ráčili mať mienku, že „Dennicu“ laskave mi doprajete tlačiť a tým podoprete môj ťažký začiatok. ...či skutočne bych bol tak šťastný mocť vo Vašich službách byť? ...Ja Vám každé číslo na lepšom papieri a vkusne o 2 zl. lacnejšie vytlačím a expedíciu darmo zaobstarám. Hneď si dám dodať ozdoby a zvlášte obálku bych v Prahe u známych mi firmem vkusne previesť dal.“ LA SNK. Korešpondencia adresovaná Terézii Vansovej, list zo dňa 9. 11. 1900, sign. 41 AA 26.

⁵⁵ LA SNK. Korešpondencia adresovaná Terézii Vansovej, list zo dňa 15. 12. 1906, sign. 41 AA 26.

⁵⁶ Oznamujem vysokocenenému pt. obecnstvu slovenskému... [inzerát], s. 4; Do okolia Modry! [inzerát], č. 105, s. 4; č. 106, s. 4; č. 107, s. 4; Ct[enému] obecnstvu ev. slovenskému... [inzerát], s. 71 – 72; napr. Slovenský denník. 1901, roč. 2, č. 20, s. 4; č. 24, s. 4; č. 25, s. 4.

pod názvom *Živý Krestan* (1909 – 1910?) a pre katolíkov mesačník *Sv. Adalbert (Vojtech)*, vydávaný Spolkom sv. Bonifáca v Bratislave (december 1909 – 1914).

V rokoch 1900 – 1914 vyšlo v jeho kníhtlačiarni okolo 150 titulov, vrátane opakovaných vydání. Tlačil a vydával predovšetkým náboženskú literatúru (modlitebné knihy, kázne, pohrebné reči, inštalačné prejavy), beletriu (dielo Kristíny Royovej a novely Terézie Vansovej, príbehy a povesti z kopaničiarskeho prostredia, žartovné poviedky), poéziu (zbierky gratulačných veršov, príležitostné básne), učebnice (náboženské, pravopisné), odbornú literatúru (príručka k ochrane pred peronospórou viniča), kuchárske knihy a i. Okrem knižných diel tlačil administratívne spisy (správy a zápisnice zo seniorálnych konventov ev. cirkvi, o modranskom sirotinci, stanovvy spolkov, bánk). Časť jeho produkcie tvorili akcidenčné tlače (letáky, pozvánky, hlavíčkové a listové papiere, vizitky, ponukové, jedálne lístky, reklamy a pod.).⁵⁷

V národnom zápase

Šimon Roháček patril k malej skupine národne orientovaných kníhtlačiarov zo začiatku 20. storočia. Za svoju činnosť, názory a vydavateľsko-typografický program bol v podstate od založenia kníhtlačiarnie pod drobnohľadom vrchnosti a štátnych orgánov. Išlo o kontroly v kníhtlačiarni, predvolania na úrady, tlačové súdne spory, pokuty, sledovanie pohybu, stráženie domu, rôzne formy zastrašovania, ktoré vyvrcholili na začiatku svetovej vojny obvinením z vlastizrady a väzením.

Napriek mnohým sporom, ktoré uvádza M. Pácalt (okolo 30), môžeme – čiastočne vďaka prameňom, čiastočne vďaka tlači – spomenúť len torzo z nich.

V máji 1902 inicioval v Roháčkovej tlačiarni kontrolu podžupan bratislavskej stolice. Sťažoval sa vedeniu mesta, že nebol o existencii podniku v Modre informovaný. Chcel vedieť, či tlačiaren spĺňa všetky zákonné podmienky podľa tlačového zákona z roku 1848, t. j. má úradné povolenia na činnosť, vedie riadne knihu vydaných titulov, posielala národnému múzeu v Budapešti a kráľovskej prokuratúre po jednom exemplári z vytlačených kníh. Pri kontrole sa malo tiež preveriť, či titul *Stráž na Sione* nespadá podľa tlačového zákona pod oznamovaciu povinnosť týkajúcu sa politickej tlače. Modranský starosta konštatoval, že kontrola nenašla u Roháčka pochybenia, všetky potrebné povolenia mal a obsah *Stráže na Sione* bol výlučne náboženského a pedagogického zamerania, nevenoval sa politickým témam.⁵⁸

V roku 1903 sa Roháček spomína v tlačovom súdnom procese s Igorom Hrušovským,⁵⁹ redaktorom *Považských novín*, ktorý bol obžalovaný z poburovania proti

⁵⁷ Podrobný typograficko-vydavateľský rozbor produkcie Roháčkovej kníhtlačiarnie nie je predmetom štúdie.

⁵⁸ ŠABA – MO. Fond Magistrát mesta Modry. Administratívne spisy 1870 – 1922. Nariadenie a správa o vykonaní kontroly v tlačiarni v Modre, inv. č. 68, 1404/1902.

⁵⁹ Štátny archív Bratislava. Fond Krajský súd v Bratislave. Tlačový trestný spis Igora Hrušovského a Šimona Roháčka, 1903, sign. XI/1903/5.

národu za článok pod názvom *Čachtice, 16. februára...*, v ktorom vyjadril svoje rozhorčenie nad neobjektívnosťou obdobných súdnych procesov.⁶⁰ Roháčka sa súdny spor týkal len okrajovo, hlavná obžaloba bola vedená voči Hrušovskému. Tlačiarovi, u ktorého sa takýto „problémový“ titul tlačil, priniesol neželanú pozornosť zo strany úradov. Proti *Považským novinám* sa za krátky čas ich vydávania viedlo šesť súdnych konaní a bola im udelená pokuta v celkovej výške 2 400 korún.⁶¹

Ďalšie problémy plynuli Roháčkovi z jeho aktivít a angažovanosti vo verejnom a spoločenskom živote v meste a okolí. Po príchode do Modry sa stal členom modranského Meštianskeho kasína,⁶² zastával v ňom funkciu tajomníka. Spolok mal vlastnú knižnicu budovanú najmä z darov, predplácal i viaceré periodiká. Jeho náplňou bola ľudovúchovná práca, usporadúvanie prednášok, besied, tanečných večierkov, divadelných predstavení viackrát do roka. Na ich réžii, organizovaní a propagácii sa podieľal aj Š. Roháček (nacvičoval texty s hercami, tlačil letáky, programy, vstupenky).⁶³

Kasíno sa angažovalo aj politicky vo voľbách do uhorského snemu, keď za pezinský okres kandidovali a zvíťazili Dr. František Jehlička (1906) a Dr. Milan Ivanka (1907).⁶⁴ Roháček sa zapájal do predvolebnej kampane, agitoval, tlačil letáky, osobne inštruoval voličov ako voliť, aby bol ich hlas platný, za čo mal byť políciou odvolieb proti svojej vôli odvedený.⁶⁵ Po voľbách mu úrady robili obštrukcie pri získavaní zákaziek. V *Dennici* v lete 1906 priamo pomenoval svoju situáciu ako trest za Jehličkovu úspešnú voľbu, a preto vyzýval verejnosť, aby využila jeho služby.⁶⁶

Pri voľbách o rok neskôr sa dostal opäť do problémov s úradmi kvôli tlači predvolebných letákov. Po vykonanej kontrole v tlačiarne nasledoval súdny spor. V snahe vyhnúť sa mu a konzekvenciám, ktoré by nasledovali, našiel človeka ochotného prevziať vinu na seba. Roháček opísal situáciu nasledovne: „Prišli teda hľadať rukopis [jeho autorom bol Pavol Blaho – pozn. aut.] do kníhtlačiarne Roháčkovej v Modre –

⁶⁰ Hrušovský do úplne nevinnej správy z obce Čachtice, ktorú mu poslal na uverejnenie miestny občan Juraj Mašan, vložil na začiatok odstavca, v ktorom rozhorčene reagoval na prebiehajúci spor proti Júliusovi a Rudolfovi Markovičovcom a Ludovítovi Čulíkovi v Nitre. Písal o „bezočivosti a zlomyseľnosti našich odvekých nepriateľov“ a „potlačovaní národu svojmu verných Slovákov“. MAŠAN, J. Čachtice, 16. februára..., s. 14.

⁶¹ OSUSKÝ, Š. S. Služba národu, s. 82 – 83; Viac ku všetkým sporom pozri priamo Považské noviny roč. 2 (1903) a roč. 3 (1904), ktoré o nich podrobne informovali na svojich stránkach, aj v samostatne vydaných prílohách.

⁶² Meštianske kasíno bolo založené v roku 1881 s cieľom upevňovať národné povedomie a buditeľskú činnosť v Modre a okolí nielen medzi národnosťami, ale aj medzi konfesiami. JURKOVIČ, M. Meštianske kasíno v Modre, s. 43.

⁶³ ROHÁČEK, Š. Ochotnícke divadlo ako buditeľský prostriedok pred prevratom na Slovensku, s. 3 – 7. Viac-menej totožný príspevok uverejnený aj v Slovenskej politike. 1928, roč. 9, č. 72, s. 4.

⁶⁴ ŽUDEL, DUBOVSKÝ, odk. 2, s. 231.

⁶⁵ ROHÁČEK, Š. Moje zkušenosti o Pezinku, s. 79.

⁶⁶ Po voľbách... [inzerát], s. [227].

Po volbách

||| od čvachov považovaná je za akúsi |||
 „centrálu“ a bojkottovaná

kníhtlačiarenň Š. Roháčka v Modre;

||| preto prosím rodoľubov z blízka i z ďa- |||
 leka, aby to, čo poteraz nie v slovenskej
 tlačiarni robievali, laskave dolupodpisanej
 kníhtlačiarni k vyhotoveniu doposlať ráčili.

Výroba vkusná! = Ceny mierne!

 Kníhtlačiarenň

Šimona Roháčka v Modre.

Obr. 3 Inzerát uverejnený v Dennici (1906, roč. 9, č. 6)

vyšetrujúci sudca a mestský kapitán v sprievode mestskej polície. Ale u Roháčka nepochodili a rukopisu nenašli. Lež podľa maďarských zákonov, keď nebol vypátraný pôvodca, postupne zodpovedným zostal kníhtlačiar. Roháček už mal na ten čas procesov dosť, a preto dohovoriť sa s Blahom, že nájde štrómana. A toho podarilo sa mu nájsť vo veľmi šikovnom a oddanom slovenskom agitátorovi Modranovi Martinovi Trnčíkovi, ktorý i štrómanstvo prijal za jedny nové šaty. Na pojednávaní bol Martin Trnčík oslobodený. Bránil ho dr. Ivanka zadarmo.“⁶⁷

Dobová tlač vyzdvihuje Roháčkovu predprevratovú činnosť a pripomína tlak, ktorému musel zo strany uhorských úradov čeliť. Jeho vyvrcholením boli už vyššie opísané udalosti, ktoré sa odohrali krátko po vypuknutí prvej svetovej vojny a viedli k jeho obžalobe a uväzneniu.

Roháčkovi súčasníci spomínajú viaceré prípady, keď deklaroval svoje postoje a odpor voči národnostnému útlaku, za čo sa musel následne obhajovať pred úradmi a súdmi. Nevieme nateraz objektívne popísať ich priebeh a okolnosti, za

⁶⁷ ROHÁČEK, Š. Blaho, aký je, s. 4.

ktorých sa stali, niekedy ich ani zaradiť na časovú os. Napriek tomu ilustrujú komplikácie, s ktorými sa musel vysporiadať kníhtlačiar, vydavateľ a kníhkupec produkujúci a ponúkajúci slovenskú národnú spisbu, keď si chcel založiť a najmä úspešne prevádzkovať vlastný podnik. V čase intenzívneho národnostného útlaku v posledných deceniách monarchie to bolo mimoriadne náročné.

P r a m e n e

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine. Korešpondencia Šimona Roháčka; OSUSKÝ, S. Š. Pohrebná kázeň Šimonovi Roháčkovi.

Matriky narodení/krstov, úmrtí a sobášov Stará Turá [online]. [Cit. 22. 2. 2023].
Dostupné na: <https://www.familysearch.org/en/>

Program Českého gymnasia v Uh. Hradišti 1887/8. V Přerově: Nákladem „Místního odboru Ústř. Matice školské“ v Uh. Hradišti, 1888.

Program Českého gymnasia v Uh. Hradišti 1888/9. V Přerově, 1889.

Slovenské národné múzeum – Múzeum Ludovíta Štúra v Modre. Rukopisné dokumenty o živote a diele Šimona Roháčka.

Štátny archív Bratislava. Fond Krajský súd v Bratislave, Tlačový trestný spis Igora Hrušovského a Šimona Roháčka, 1903.

Štátny archív Bratislava – pracovisko Archív Modra. Fond Magistrát mesta Modry; Administratívne spisy 1870 – 1922. Fond Pozostalosť Pavla Šulla; Matrika úmrtná 1907 – 1916.

Sčítanie obyvateľstva 1930. Sčítací hárok 1220/42 Modra [online]. [Cit. 22. 2. 2023].
Dostupné na: <https://www.slovakiana.sk/>

Bibliografie

Bibliografia článkov z výročných školských správ z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53 [online]. [Cit. 6. 6. 2023]. Dostupné na: <https://rs.ulib.sk/i2/i2.entry.cls?ictx=ukb&language=1&op=src&kind=epca>

FEDOR, M. *Bibliografia slovenských kníh 1901 – 1918*. Martin: Matica slovenská, 1964.

KÁŇAVOVÁ, A., ed. *Bibliografia článkov zo slovenských novín a časopisov 1918 – 1945. Odbor XXIV. Poľnohospodárstvo*. Zv. 1 – 4. Martin: Matica slovenská, 1982 – 1986.

KÁŇAVOVÁ, A. *Bibliografia slovenských kníh 1919 – 1938*. Zv. 1 – 3. Martin: Matica slovenská, 1979 – 1980.

KLIMEKOVÁ, A. a J. ONDROUŠKOVÁ. *Bibliografia inorečových tlačí z územia Slovenska 1901 – 1918*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2021. ISBN 798-80-8149-146-7.

KLIMEKOVÁ, A. a J. ONDROUŠKOVÁ. *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 19. storočia*. Zv. 1 – 7. Martin: Slovenská národná knižnica, 2016 – 2017. ISBN 978-80-8149-066-8.

POTEMRA, M. *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Martin: Matica slovenská, 1958.

Zoznam bibliografických odkazov

Bk. Senátor Šimon Roháček šedesátníkem. In: *Věstník Československé akademie zemědělské*. 1933, roč. 9, č. 8 – 9, s. 577 – 578.

BREZA, V. *Tlačiarne na Slovenku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 1997. ISBN 80-85170-25-6.

Ct. obecnstvu ev. slovenskému... [inzerát]. In: *Stráž na Sione*. 1900, roč. 8, č. 9, s. 71 – 72.

ČERNÁ, M. L. *Denník Ludovíta V. Riznera*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955.

Do okolia Modry! [Inzerát] In: *Národné noviny*. 1900, roč. 31, č. 105, s. 4.

HANULA, M. *Za roľníka, pôdu a republiku: slovenskí agrárnici v prvom polčase 1. ČSR*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011. ISBN 978-80-89396-17-7.

HOLEC, R. *Zabudnuté osudy: 10 životných príbehov z novodobých slovenských dejín*. Martin: Matica slovenská, 2001. ISBN 80-7090-629-4.

HOUDEK, F. Na počiatku svetovej války II. In: *Slovenský denník*. 1928, roč. 11, č. 77, s. 1 – 2.

[HOUDEK, F.]. Priemysel a obchod v službách národa. In: *Hlas: mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu*. 1900, roč. 2, č. 11, s. 67 – 75.

HRDLOVIČOVÁ, S. *Šimon Roháček* [prednáška]. Modra: Múzeum Ľudovíta Štúra, 2004.

IVANKA, M. Ako sme vo Viedni upravovali pomer medzi Slovákmi a Čechmi. (Z predprevratových spomienok). In: *Slovenský denník*. 1936, roč. 19, č. 195, s. 3.

JURKOVIČ, M. Meštianske kasíno v Modre. In: *Vlastivedný časopis*. 1973, roč. 22, č. 1, s. 43 – 44.

JURKOVIČ, M. Z kultúrnej minulosti Modry. In: *Vlastivedný časopis*. 1973, roč. 22, č. 4, s. 184 – 185.

KAPRÁLIKOVÁ, M. *Za hranice provincie: Ján Smrek a jeho e/Elán*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2021. ISBN 978-80-8119-137-4.

KOCÁK, M. *Listy Ľudmily Riznerovej-Podjavorinskej 1*. Martin: Matica slovenská, 1988.

MAŠAN, J. Čachtice, 16. februára... In: *Považské noviny*. 1903, č. 2, s. 14.

„Naše Doba“ o slovenských veciach. [II. časť]. In: *Hlas: mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu*. 1901, roč. 3, č. 5, s. 261 – 267.

OSUSKÝ, S. Š. *Služba národu*. Bratislava: Štúrova evanjelická spoločnosť, Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1938.

Oznamujem vysokocenenému pt. obecnstvu slovenskému... [inzerát]. In: *Národné noviny*. 1900, roč. 31, č. 97, s. 4.

PÁCALT, M. Nebohý Šimon Roháček v predprevratovej práci. In: *Slovenský denník*. 1934, roč. 17, č. 47, s. 2 – 3.

PÁCALT, M. *Veselé historiky slovenské*. Bratislava: vl. nákl., 1932.

PETRAKOVIČOVÁ, A. Dušan Jurkovič a Modra. In: *Historica: malokarpatský historický občasník*. 2013, č. 2, s. 38 – 39.

PETRAKOVIČOVÁ, A. *Heřman Landsfeld: majster a znalec hrnčiarskej a džbankárskej výroby*. Modra: Modranská beseda v spolupráci so SNM – Múzeum Ludovíta Štúra v Modre, [2010]. ISBN 978-80-970299-6-8.

Po volbách... [inzerát]. In: *Dennica: ženský list pre poučenie a zábavu*. 1906, roč. 9, č. 6, s. [227].

Pohreb Šimona Roháčka v Modre. In: *Slovenský denník*. 1934, roč. 17, č. 49, s. 2.

REPČÁK, J. *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku*. Bratislava: „Tlač“, svojpomocné družstvo kníhtlačiarov v Bratislave, 1948.

ROHÁČEK, Š. Blaho, aký je. In: *Slovenský denník*. 1927, roč. 10, č. 70, s. 4.

ROHÁČEK, Š. Črty zo života Karla Salvu, evanjelického učiteľa v Klenovci a kníhtlačiara v Ružomberku. In: *Prúdy: revue Mladého Slovenska*. 1929, roč. 13, č. 1, s. 17 – 25.

ROHÁČEK, Š. Modra (S hľadiska pred – a poprevratového) II. In: *Slovenský denník*. 1928, roč. 11, č. 223, s. 1 – 2.

ROHÁČEK, Š. Kálal-Salva. In: *Bratislavský denník*. 1919, roč. 1, č. 14, s. 5.

ROHÁČEK, Š. Karel Kálal. Český učiteľ – slovenský buditeľ. (Rozpomienka k 70-tim rokom). In: HAMALIAR, J. a F. LOUBAL, eds. *Sborníček k sedmdesátým narodeninám lidovúchovného pracovníka spisovateľa Karla Kálala*. Brno: [Kroužek oddaných žáků], 1930, s. 34 – 37.

ROHÁČEK, Š. Moje zkušenosti o Pezinku. In: *Bradlo*. 1929, roč. 7, s. 77 – 79.

ROHÁČEK, Š. Ochotnícke divadlo ako buditeľský prostriedok pred prevratom na Slovensku. In: *Divadlo: časopis pre propagáciu Slovenského národného divadla*. 1928, roč. 2, č. 15, s. 3 – 7.

ROHÁČEK, Š. Revolúcia v Modre. In: *Slovenský denník*. 1923, roč. 6, č. 249, s. 2.

ROHÁČEK, Š. Studentské rozpomienky na Uherské Hradište I.
In: *Slovenský denník*. 1929, roč. 12, č. 20a, s. 2 – 3.

ROHÁČEK, Š. Studentské rozpomienky na Uherské Hradište II.
In: *Slovenský denník*. 1929, roč. 12, č. 22, s. 1 – 2.

ROHÁČEK, Š. Troje stretnutie sa so „Sokolom“. In: ZBAVITEL, Alojz, ed.
Už Slovensko vstáva: pamätník k zájazdu sokolstva na Slovensko.
Bratislava: Osvetový sbor župy Masarykovej, [1921].

ROHÁČEK, Š. V záujme slovenského kníhtlačiarstva. In: *Slovenský denník*.
1912, roč. 3, č. 189, s. 2 – 3.

SALVA, K. Prvé desaťročie mojej kníhtlačiarne. In: *Slovenský domový kalendár
pre katolíkov, evanjelikov a pravoslávnych na obyčajný 365 dní majúci rok
po narodení Krista Pána 1899*. [1898], roč. 1, s. 85 – 95.

Slovenský Kalendár 1918 za 1 K 50 h... [oznam]. In: *Slovenský týždenník*. 1918,
roč. 16, č. 5, s. 2.

ŠIMKO, M. *Prechádzka po modranskom cintoríne*. Modra: Modranská muzeálna
spoločnosť, 2015. ISBN 978-80-969920-4-1.

Šimon Roháček [nekrológ]. In: *Slovenská politika*. 1934, roč. 15, č. 47, s. 2.

Šimon Roháček [nekrológ]. In: *Slovenský denník*. 1934, roč. 17, č. 46, s. 1.

Šimon Roháček [heslo]. In: *Slovenský biografický slovník*. Zv. 5. Martin:
Matica slovenská, 1992, s. 101 – 102.

† Šimon Roháček. In: *Výročná zpráva odborných učňovských škôl v Bratislave 1933 – 34*.
[Bratislava: Odborné učňovské školy], 1934, s. [2].

ŠTEFÁNEK, A., VOTRUBA, F. a F. ŠEĎA, eds. *Milan Hodža publicista, politik, vedecký
pracovník: spomienky, úvahy, štúdie*. Praha: Českomoravské podniky tiskařské
a vydavatelské, 1930.

TICHÁ, Z. Príbehy modranskej histórie: Šimon Roháček (1873 – 1934).
In: *Modranské zvesti*. 2019, roč. 27, č. 1, s. 16.

V Modre usadil sa... In: *Hlas: mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu*. 1901, roč. 4, č. 12, s. 383 – 384.

V pezinskom okrese... In: *Prúdy: revue Mladého Slovenska*. 1914, roč. 5, č. 7, s. 39 – 40.

ŽUDEL, J. a kol. *Dejiny Modry*. Modra: Mestský úrad Modra, 2006.
ISBN 80-969550-3-9.

ŽUDEL, J. Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska roku 1880.
In: *Geografický časopis*. 1993, roč. 45, č. 1, s. [3] – 17.

ŽUDEL, J. Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska roku 1910.
In: *Geografický časopis*. 1994, roč. 46, č. 4, s. [409] – 422.

Šimon Roháček's Printing House in Modra (Its Founding and Operation in the Atmosphere of the Time)

Bronislava Navarová

Šimon Roháček (1873 – 1934) emerged as one of the nationally oriented printers of the early 20th century. His Modra-based printing house, active between 1900 and 1914, published approximately 150 titles. The focus was primarily on evangelical religious writings, prose, and poetic works, along with a marginal presence of specialized literature, textbooks, and several periodicals. This study outlines pivotal moments that shaped Roháček's personal growth, professional development, and political worldview. It also highlights the circumstances surrounding the founding of the printing house, bookshop, and stationery business, as depicted in the contemporary press and surviving correspondence. Roháček's activities, opinions, and publishing-typographical business brought under the scrutiny of state authorities right from the beginnings of the printing house. This paper outlines the challenges he faced as a printer, publisher, and bookseller promoting Slovak national literature during the last decades of the Habsburg monarchy through the example of several inspections and disputes.

Keywords: history of book culture, book printing, Šimon Roháček (1873 – 1934), Modra

Peripetie Ľudmily Podjavorinskej s Karolom Salvom

Lívia Kurucová

Kľúčové slová: Karol Salva (1849 – 1913), Ľudmila Podjavorinská (1872 – 1951), spory, spolupráca

Vydavateľ, kníhtlačiar, osvetový pracovník Karol Salva (1849 – 1913) vydával, tlačil a redigoval vo svojej ružomerskej tlačiarňi¹ najmä kalendáre, časopisy a knihy slovenských autorov. Počas aktívnej činnosti v tomto odbore sa dostal do priameho alebo nepriameho konfliktu s viacerými svojimi súčasníkmi a spolupracovníkmi. Niektoré spory boli dlhodobejšie, iné jednorazové, mali konfesionálny, koncepčno-politický i ľudský charakter.² Nezhody pramenili nielen v jeho prostorekosti a impulzívnosti,³ ale vznikali i z dôvodu nedbanlivosti, nedôslednosti pri tlačení či korigovaní kníh, neplnenia si záväzkov⁴ a pod.

Pomerne negatívny postoj k Salvovi zastával literárny kritik, historik, jazykovedec, publicista a prekladateľ Jozef Škultéty (1853 – 1948). Jeho názor na Salvu zaujímal napr. univerzitného profesora na Karlovej univerzite v Prahe, literárneho historika Jaroslava Vlčeka (1860 – 1930). Išlo najmä o správy o Salvovom pláne vydávať *Slovenské besedy*, resp. *Tatranske kvety*,⁵ pre ktoré mal mať v tom čase už zabezpečených spolupracovníkov a redakciu.⁶ Škultétymu napísal, že si váži Salvovu „energiu a podujímavosť“, zároveň však vyjadril obavu, že na vedenie podobného časopisu „nemá dosť rozhľadu, a že to zase bude dielo polovičaté“.⁷ Škultéty označil Salvu za strašného človeka, fantasu až blázna, ktorý „dobrých našich ľudí balamutí svojím martýrstvom a mýli citom, ktorý ukazuje a i má k slovenskej veci... podujímavosť jeho je podují-

¹ Viac ku K. Salvovi a jeho činnosti pozri napr. ZBAVITEL, A. a J. POSPÍŠIL. Zabudnutý národný pracovník Karol Salva; ČULEN, K. Karol Salva. Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius, 1943; viaceré príspevkov o Salvovi bolo uverejnených aj v zborníku Kniha 2007. Martin: Slovenská národná knižnica, 2007. ISSN:1336-5436.

² HOLEC, R. Tragédia vyhnanca alebo priateľstvo na život a na smrť: (Karol Salva a Karel Kálal), s. 141.

³ HOLEC, odk. 2, s. 141.

⁴ Pozri napr. ELIÁŠ, M. Listy Jána Francisciho 2: (1851 – 1902), list 253 Karolovi Salvovi.

⁵ List 12 Vlček Škultétymu zo dňa 26. 12. 1889. In: *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*, s. 26.

⁶ Vlček uvádza, že redaktorom mal byť Anton Bielek. Podujatie sa nakoniec nerealizovalo. List 12 Vlček Škultétymu zo dňa 26. 12. 1889. In: *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*, s. 26 a pozn. 31 na s. 206.

⁷ List 12 Vlček Škultétymu zo dňa 26. 12. 1889. In: *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*, s. 26.

mavosťou nereálneho človeka“.⁸ Zároveň spochybnil jeho schopnosť dlhodobo a úspešne viesť tlačiareň. Vlček sa vyjadril, že to, čo mu Škultéty o Salvovi napísal, má potvrdené i z ďalšieho zdroja.⁹ Salva sa údajne miešal sadzačom do práce, zakúpil nevyhovujúce tlačiarenské stroje a hlavu mal plnú slovensko-fantastických plánov. Chýbalo mu všetko, okrem energie.¹⁰ Škultéty mal so Salvom problém aj z iného dôvodu. Podľa jeho názoru „baláchal“ českú stranu o jednote spisovného jazyka, ale všetko tlačil iba po slovensky. Preto ho označil prívlastkom „šudier ružomerský“.¹¹

Novinár Gustáv Adolf Vladimír Augustiny (1851 – 1900) sa obrátil na Škultétyho o vyslovenie názoru na Salvu skôr ako prijal jeho ponuku stať sa redaktorom *Slovenských listov*. Škultéty Augustinyho varoval, aby si na Salvu dával pozor. Napísal mu, že je to individuum na zaplutie, človek bez teploty duše, ktorého elementom je lož, lživosť.¹² Augustiny pôsobil vo funkcii redaktora časopisu iba krátke obdobie a po vydaní šiesteho čísla zo *Slovenských listov* odišiel. Svoj postoj k Salvovi vyjadril v listoch J. Škultétymu¹³ i J. Vlčkovi. Vlčkovi napísal, že ho Salva „neslýchane oklamal“.¹⁴ Salva celú situáciu však vnímal inak. Nepáčilo sa mu, že v článku uverejnenom v *Čase* označili *Slovenské listy* za Augustinyho časopis. Údajne tri štvrtiny jeho obsahu zaplnil sám a Augustiny pracoval iba nožnicami. Salva sa tiež Vlčkovi postažoval, že mu Augustiny zbil faktora¹⁵, ktorým bol Šimon Roháček (1873 – 1934), od roku 1900 majiteľ kníhtlačiarne v Modre. Roháček Augustiny mu vyčítal prívlastňovanie si článkov a „dopisov“ Miloša Vladimíra Štefanoviča (1854 – 1904).¹⁶ Aj Roháček odišiel od Sal-

⁸ List 13 Škultéty Vlčkovi zo dňa 4. 1. 1890. In: *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*, s. 27.

⁹ List 14 Vlček Škultétymu zo dňa 14. 1. 1890. In: *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*, s. 29.

¹⁰ List 14 Vlček Škultétymu zo dňa 14. 1. 1890. In: *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*, s. 29.

¹¹ List 119 Škultéty Vlčkovi zo dňa 21. 3. 1901. In: *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*, s. 114 a pozn. 4, s. 297.

¹² List 239 Gustávovi Augustinymu zo dňa 28. 11. 1897. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Jozefa Škultétyho 1: (1871 – 1910)*, s. 144.

¹³ Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (ďalej LA SNK). Korešpondencia adresovaná Jozefovi Škultétymu, list zo dňa 3. 1. 1898 od Gustáva Augustiniho, sign. 49 A 16.

¹⁴ List 106 Vlček Škultétymu zo dňa 6. 1. 1898. In: *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*, s. 105.

¹⁵ List 106 Vlček Škultétymu zo dňa 6. 1. 1898. In: *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*, s. 105.

¹⁶ O incidente napísala Ludmila Podjavorinská Ludovítovi Riznerovi List 70 Ludovítovi V. Riznerovi zo 14. (1. 1898). In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 127 a Karol Salva Karolovi Kálalovi HOLEC, odk. 2, s. 141. Holec píše, že Štefanovič odmietol ďalšiu spoluprácu so Slovenskými novinami z dôvodu, že z redakcie indiskrétno vyšla informácia o jeho autorstve. K incidentu Augustiny Roháček pozri aj NAVAROVÁ, B. *Kníhtlačiareň Šimona Roháčka v Modre*, s. 46, odk. 16.

vu kvôli sporu.¹⁷ Napriek tomu mal na neho podľa jeho vlastných slov len „pekne a vďačné rozpomienky“ a bol mu vďačný za všetko, čo sa u neho naučil a čo mu dal – „ideál k národu, ideál k českoslo[venskej] veci, lásku k práci, vytrvalosť v mravnosti“.¹⁸ Podľa Roháčka bol Salva vždy skôr učiteľ ako obchodník, bol to nadšený, ideálny, stále optimisticky naladený človek.¹⁹ Považoval ho v tom čase za najpodnikavejšieho vydavateľa a kníhtlačiaru na Slovensku, čo zároveň označil i za jeho vydavateľskú slabosť, pretože sa to „dialo nekriticky a často len plnil sa sklad“.²⁰

Negatívne sa o Salvovi vyjadroval i spisovateľ, publicista, literárny kritik a politik Svetozár Hurban Vajanský (1847 – 1916). V liste²¹ českému novinárovi, politikovi, spoluzakladateľovi a spoluvlastníkovi denníka *Národní listy* Juliusovi Grégrovi (1831 – 1896) ho nazval hlupákom, ale smelým špekulantom, ktorému sa „ľudia vyhýbajú na míľu“ a ktorý si chce „ľžami privábiť zopár českých groší, aby svoj faliment, ktorý už už hrozí, trochu zadržal“.²² Označil ho za podvodníka, klamára, darebáka, motáka, oplana, niktoša, blbého hlaváča, za namysleného, v literárnom ohľade hlúpeho človeka, „na lži a intrigy dosť chytrého, smelého až po kriminál“.²³ Podľa Vajanského musel všetky články do *Slovenských listov* písať sám, pretože všetkých oklamal a pourážal a kvôli tomu nebol schopný nájsť poctivého spolupracovníka.²⁴ Salvovu „vzájomnosť“ považoval za „oplanské šudierstvo, vydieračstvo, klam a podvod!“ Vraj „lichotí frá-

¹⁷ Viac ku konfliktu pozri LA SNK, korešpondencia adresovaná Terézii Vansovej, list zo dňa 8. 5. 1900, sign. 41 AA 26. HOLEC, odk. 2, s. 143 ako dôvod sporu uvádza Salvovo odmietnutie dať Roháčkovi do správy filiálku v Liptovskom Mikuláši. Pozri aj NAVAROVÁ, s. 46, odk. 16.

¹⁸ LA SNK. List Šimona Roháčka adresovaný Alojzovi Zbavitelovi z dňa 28. 11. 1928, sign. 58 L 8.

¹⁹ ROHÁČEK, Š. Črty zo života Karla Salvu ..., s. 19.

²⁰ ROHÁČEK, odk. 19, s. 23.

²¹ V liste reagoval na článok *Slovenské Listy* Salvovy, s. 3. Pozitívne v ňom písali o *Slovenských listoch*, ktoré začali opätovne vychádzať a Salvovo meno malo byť zárukou, že výrazný priestor v ňom dostane i česko-slovenská vzájomnosť. O *Slovenských listoch* sa Vajanský v liste vyjadril ako o „čistom, vlastne špinavom humbugu“. Salvu obvinil, že „zdefraudoval ľuďom abonementy na svoje politické „Slovenské listy“ (ktoré razom prestali), a keď ho interpelovali, chce mizerným višom ľudí odbaviť. Je to naozaj hanobný viš, bez uma a rozuma, makulatúra, zaplnená blbosťami, že sa hanbíme jako psi, že dnes môže niečo po slovensky vyjsť v tak hnusnom rúchu“. List 145 S. H. Vajanský Juliusovi Grégrovi zo dňa 26. 5. 1900. In: VAJANSKÝ, S. H. Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského 2: (Výber listov z rokov 1890 – 1916), s. 165.

²² List 145 S. H. Vajanský Juliusovi Grégrovi zo dňa 26. 5. 1900. In: VAJANSKÝ, S. H. Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského 2: (Výber listov z rokov 1890 – 1916), s. 165.

²³ List 145 S. H. Vajanský Juliusovi Grégrovi zo dňa 26. 5. 1900. In: VAJANSKÝ, S. H. Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského 2: (Výber listov z rokov 1890 – 1916), s. 165.

²⁴ List 145 S. H. Vajanský Juliusovi Grégrovi zo dňa 26. 5. 1900. In: VAJANSKÝ, S. H. Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského 2: (Výber listov z rokov 1890 – 1916), s. 165.

zami, aby napchal nenásytné brucho ... vydáva len slovenské veci, ... nožnicami z lenivosti a hlúposti vystrihne článok český a dá do sadzby“²⁵

Ludí, ktorí sa dostali do konfliktu so Salvom bolo omnoho viac. Negatívnu skúsenosť s ním mali aj spisovateľ, zakladateľ slovenskej bibliografie, pedagóg, etnograf a historik Ludovít Vladimír Rizner (1849 – 1913)²⁶ a jeho neter, spisovateľka, poetka, prozaička, zakladateľka modernej slovenskej literatúry pre deti Ludmila Podjavorinská (1872 – 1951).

Podjavorinskej vzťah k Salvovi

Podjavorinská cítila k Salvovi viac ako iba obdiv a priateľstvo. Pred strýkom sa o ňom vyjadřila ako o mužovi, na ktorého môžeme byť hrdí. Napísala mu, že na ňu žiadny muž neurobil taký dojem, ako práve on. Pokladala ho za človeka, v ktorom sa snúbila serióznosť, snaživosť, rodoláska a inteligencia.²⁷

Osobne sa stretli, resp. mali stretnúť viackrát. Podjavorinská ho navštívila napr. počas svojej cesty do Korytnice,²⁸ dali si „literárne dostaveničko“ v Kremnici,²⁹ Salva ju navštívil v Bzinciach³⁰; naplánované mali aj ďalšie stretnutia. Podjavorinská sa o stretnutiach v liste Riznerovi vyjadřila slovami: „Čert po takých dostaveničkách, kde musím sa spýtať, čo robí milostpani manželka a detúrence či sú zdravé? To radšej budem doma sedieť a kúdeľ smoliť!“³¹

Keď bola Podjavorinská na Liptove, stretli sa so Salvom, ktorý bol v tom v čase už vdovcom.³² Kým prišiel, dostala sa k nej správa o jeho úmysle vziať si za ženu

²⁵ List 145 S. H. Vajanský Juliusovi Grégrovi zo dňa 26. 5. 1900. In: VAJANSKÝ, S. H. Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského 2: (Výber listov z rokov 1890 – 1916), s. 165. Salvovi a vzájomnosti sa venovala napr. JURČIŠINOVÁ, N. Prívrženec československej vzájomnosti Karol Salva. In: Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove 1/2009 [online]. Prešov: Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, s. 110 – 120 [cit. 6. 6. 2023]. Dostupné na: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2009.pdf

²⁶ V prípade L. V. Riznera išlo najmä o problémy pri vydávaní, zaplňaní obsahu a redakčných prácach časopisu *Obzor*.

²⁷ List 26 Ludovítovi V. Riznerovi zo septembra 1894. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 60.

²⁸ List 26 Ludovítovi V. Riznerovi zo septembra 1894. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 60.

²⁹ K stretnutiu nakoniec neprišlo, pretože Podjavorinská cestu do Kremnice pre snehové záveje odložila. Pozri KOCÁK, M. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, list 38 zo dňa 12. 2. 1895, pozn. 5., s. 316 – 317.

³⁰ PODJAVORINSKÁ, L. *Dielo*, s. 579.

³¹ List 43 Ludovítovi V. Riznerovi z apríla-mája 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 87.

³² Jeho prvá žena Emília Lehotská zomrela v roku 1897, stretnutie na Liptove sa uskutočnilo v roku 1898.

„akúsi Češku, ktorá vraj prinesie mu asi desať tisíc...“³³ Ranilo ju to a strýkovi sa zdôverila: „Nuž nech je, ako boh dá, ale cítim, že ťažko, ťažko odvykať, k čomu srdce rástlo roky ... keby on tak veľmi nepotreboval pomoc do závodu – pomoc hmotnú a keby uspokojil sa len s ošklivým žieňaťom, ktoré by ho hrozne, hrozne rado malo... Ja stvorená som k práci, k obeti, k vychovávaní iných. Pri ňom našla by som rozsiahle, široké pole“.³⁴ Informácia o bohatej Češke však nebola pravdivá. Salva sa postťažoval svojmu priateľovi, českému učiteľovi, organizátorovi školstva a spisovateľovi Karlovi Kálalovi (1860 – 1930): „...chcú ma oženiť, domácnosť potrebuje gazdinú, deti matku, matka dcéru a ja družku, pri takýchto požiadavkách nemožno hladieť na peniaze, žeby som teda niečo vyženil, vezmem si dáku chudobnú staršiu dámu alebo paniu, ponúkajú mi mnohé, aj s mnoho tisícami, ale k nim ja nemám sympatie“.³⁵ Napriek viacerým ponukám si Salva zobral v roku 1899 za manželku Máriu Pivkovú (1870 – 1951).

Od Šumavy k Tatrám

V pracovnej oblasti prišla Podjavorinská do kontaktu so Salvom niekoľkokrát. Salva ju napríklad oslovil s prosbou prispieť do almanachu *Od Šumavy k Tatrám*, ktorý sa rozhodol vydať spolu s K. Kálalom. Slúbila mu napísať poviedku, pretože jej mu „nemožno mi odmietnuť“.³⁶

V decembri 1894 informovala strýka o jej dokončení. Pred odoslaním Salvovi však ešte chcela poprosiť evanjelického farára a seniora Jána Leška (1831 – 1909) o jeho názor na poviedku, keďže bez jeho odobrenia nemala „odvahy vyjsť s ňou na verejnosť“.³⁷ Dúfala, že si ňou získa i „srdcia bratov Čechov!“³⁸ V liste odoslanom Riznerovi začiatkom januára 1895 sa postťažovala na Salvu, ktorý ju stále neinformoval o prijatí či neprijatí jej práce *Za ideálom* do almanachu. Ak vraj nenapíše, tak je „nevďačník, veď tá práca jej vzala nejednu noc a spôsobilá nejednu hlavybôľ“.³⁹ Salva sa ozval až v polovici januára 1895.⁴⁰ V liste z apríla 1895 sa Rizner Podjavorinskej pýtal, či má od

³³ List 73 Ľudovítovi V. Riznerovi z apríla 1898. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 131 – 132.

³⁴ List 73 Ľudovítovi V. Riznerovi z apríla 1898. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 131 – 132.

³⁵ HOLEC, odk. 2, s. 139 – 140.

³⁶ List 28 Ľudovítovi V. Riznerovi zo dňa 30. 10. 1894. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 63.

³⁷ List 31 Ľudovítovi V. Riznerovi z decembra 1894. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 68.

³⁸ List 34 Ľudovítovi V. Riznerovi z decembra 1894. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 71.

³⁹ List 36 Ľudovítovi V. Riznerovi zo dňa 3. 1. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 73.

⁴⁰ List 38 Ľudovítovi V. Riznerovi zo dňa 12. 2. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 75.

Salvu nejake nové informácie týkajúce sa almanachu. Napísal jej, že on sa od neho nemôže nič dozvedieť a už sa ho ani na nič nepýta, lebo „škoda papieru a čeruidla“. Keby mohli byť všetky rukopisy posielané jemu aj pol roka by Salvovi nenapísal, takto však bol nútený s ním komunikovať aspoň 3- až 4-krát mesačne, inak by rukopisy niekam založil a poslal mu ich možno tak o štvrt' roka, postažoval sa.⁴¹ Podľa listu Podjavorinskej z apríla/mája 1895⁴² jej Salva napísal iba tolko, že Hviezdoslav poslal štvorhárkovú báseň a že by mal byť almanach vytlačený do Vianoc, čo sa však nepodarilo zrealizovať. Vydanie almanachu sa neustále posúvalo a predžovalo. Jedným z dôvodov mohlo byť, že Salva nedisponoval dostatočným množstvom textu, preto požiadal i Podjavorinskú, aby do neho prispela ešte jednou povestou.⁴³ Almanach napokon vyšiel až v roku 1898.

Z vesny života

Podjavorinskej dielo *Z vesny života* je prvou knižnou básnickou zbierkou ženskej autorky na Slovensku. Obsahuje intímnu lyriku o citovom živote mladého dievčaťa, lyrické verše plné sentimentálnych snov, ale i reálnych túžob po ľudskom šťastí a bolesti z prvých sklamaní.⁴⁴ Ako prišlo k jeho vydaniu spomína Podjavorinská nielen v listoch strýkovi, ale i v rukopise svojho životopisu.⁴⁵ Píše, že sa na Liptove, kde bola s Bohdanou Škultétyovou (1865 – 1935), manželkou Jozefa Škultétyho, zoznámila s Jozefom Šrobárom (1873 – 1946). Po návrate domov sa u nich zastavil jeho priateľ Augustín Ráth (1873 – 1842). Ten ich navštívil ešte niekoľkokrát a pri jednej z návštev si od nej vyžiadal zápisník, do ktorého si zapisovala svoje verše. Vzal si ho v úmysle, „že by mládež vydala verše svojim nákladom a či len starostlivosťou u Salvu“.⁴⁶ Podjavorinská sa listom obrátila na strýka so žiadosťou o radu, či má s týmto nápadom súhlasiť, pretože sa bez jeho rady nevedela rozhodnúť.⁴⁷

Riznera oslovila aj s prosbou o pomoc týkajúcou sa vybratia a najmä zmysluplného usporiadania jednotlivých prác tak, aby to „nerobilo dojem bez ladu a skladu na-

⁴¹ List 8 [z apríla 1895 (po 24. 4. 1895)]. In: KOCÁK, M. Listy Ludovíta Vladimíra Riznera Ludmile Riznerovej Podjavorinskej, s. 21.

⁴² List 43 Ludovítovi V. Riznerovi z apríla-mája 1895. In: KOCÁK, M., ed. Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918), s. 87.

⁴³ Nestalo sa tak. Almanach obsahuje iba jeden príspevok od Podjavorinskej. List 46 Ludovítovi V. Riznerovi z januára 1889. In: KOCÁK, M., ed. Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918), s. 126.

⁴⁴ HUČKOVÁ, D. Z vesny života [heslo]. Dostupné na: <https://studovnaliteratury.sav.sk/z-vesny-zivota/>

⁴⁵ LA SNK. Fond Ludmila Riznerová-Podjavorinská, Iné práce Ludmily Riznerovej, Autobiografia, sign. 124 C 28; KOCÁK, M. Ludmila Riznerová-Podjavorinská: Autobiografia, s. 22 – 46.

⁴⁶ KOCÁK, odk. 45, s. 32.

⁴⁷ 28. augusta 1895. In: RIZNER, L. V. Denník Ludovíta V. Riznera, s. 237.

kopeného, neosiateho materiálu".⁴⁸ V tejto veci pôvodne uvažovala poradiť sa s J. Škultétyom alebo s J. Leškom, ale pre nedostatok času sa nakoniec obrátila na Riznera. Verše, ktorých bolo asi 100, chcela dať vytlačiť všetky, čo sa týka prózy uvažovala zaradiť do zbierky iba práce uverejnené v *Národných novinách*, v *Slovenských pohľadoch*, v *Obzore*, príp. v *Hlásniku*, a plánovala k nim pridať i tri alebo štyri besednice zo *Slovenských novín*, ktoré „za dobré boli uznané“.⁴⁹ Vyjadrila sa, že čo sa týka korektúry a usporiadania, sa na Salvu na rozdiel od Škultétyho a Riznera nedalo spoľahnúť. Ten podľa nej „bude rád, že to dostane do lisu, viem, potrepe to jedno cez druhé“.⁵⁰ Trochu sa obávala, ako prijmú správu o vydaní jej veršov v Martine, a či si tým nepohnevá „pánov redaktorov“, ktorým to, ako sa dozvedela od B. Škultétyovej, už tiež „orelo v hlave“. Vraj radšej urobí „dačo kvôli dvom trom hezkým šuhajkom, ako keby som od našich starších pánov i aké výhody mala!“ Skonštatovala, že má právo robiť si so svojimi prácami to, čo chce.⁵¹ Rizner jej poradil vydať všetko, čo napísala, samostatne, básne pod názvom *Z vesny života*, prozaické práce pod názvom *Poviedky, humoresky a črty*. Radil jej usporiadať ich podľa roku vydania, pretože tak bude najlepšie vidieť progres v jej tvorbe.⁵²

Strýka zároveň poprosila vyhľadať v jeho zbierke novín príspevky, ktoré napísala pod pseudonymom Ružondolská, pretože bola neopatrná a neodkladala si svoje práce. Uistila ho, že Salvu rázne upozorní, aby dával na výtlacky pozor a nezabudol ich vrátiť, inak mu „vypovie priateľstvo“.⁵³ Rizner prešiel jednotlivé ročníky peštianskych *Slovenských novín* a výtlacky, v ktorých boli uverejnené ňou požadované práce a obratom jej ich poslal.⁵⁴ Kládol jej na srdce dávať si pozor, aby sa čísla nestratili, lebo „ináč všetky ročníky boli by skazené“.⁵⁵

Spolu s potenciálnymi vydavateľmi sa nakoniec Podjavorinská zhodla, že zatiaľ vydajú knižne iba jej poéziu.⁵⁶

⁴⁸ List 47 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 26. 8. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 94.

⁴⁹ List 47 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 26. 8. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 94.

⁵⁰ List 47 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 26. 8. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 94.

⁵¹ List 47 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 26. 8. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 95.

⁵² 28. augusta 1895. In: RIZNER, L. V. *Denník Ludovíta V. Riznera*, s. 237.

⁵³ List 47 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 26. 8. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 94.

⁵⁴ 28. augusta 1895. In: RIZNER, L. V. *Denník Ludovíta V. Riznera*, s. 237.

⁵⁵ 29. augusta 1895. In: RIZNER, L. V. *Denník Ludovíta V. Riznera*, s. 237.

⁵⁶ List 48 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 7. 9. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 96.

Podľa Rátha mal byť nakladateľom diela spolok Detvan. O tejto informácii Salva údajne nič nevedel, on ako tlačiar mal v úmysle vytlačiť verše bez zisku – „jedine zato, aby vyšli“.⁵⁷ Autori nápadu vydať Podjavorinskej zbierku v priebehu príprav na jej vydanie „zbrčkovali“⁵⁸ a myšlienky sa zriekli; tej sa chytil Salva a náklad prebral. Ich počínanie ho rozhorčilo a Podjavorinskej napísal: „Verše vydám ja sám, lebo by ma hanba o zem hodila, keby som Vám ich mal vrátiť...“⁵⁹

Pôvodne Podjavorinská navrhovala, aby zbierka vyšla pod názvom *Sňazky*. Salva však s názvom nesúhlasil, uprednostňoval názov *Stolisté ruže*. Nakoniec padlo rozhodnutie použiť Riznerom navrhovaný názov *Z vesny života*.⁶⁰ Podjavorinská sa tiež nevedela rozhodnúť, komu zbierku venovať. Rozmýšľala nad J. Leškom i strýkom⁶¹, ale ten jej odporučil venovať ju „slovenskej mládeži“⁶², čo aj nakoniec urobila. Básne mali vyjsť k novému roku⁶³, ich vydávanie sa však naťahovalo. Rizner si v jednom z listov Podjavorinskej neodpustil sarkastickú poznámku, že ten „novoročný darček výjde asi až k pôstnej dobe“⁶⁴.

Práce na zbierke z viacerých dôvodov nepokračovali tak hladko a rýchlo, ako všetci zúčastnení predpokladali. Podjavorinská sa Riznerovi postažovala, že ju Salva neinformuje o stave prác pri tlačením zbierky. Napísala mu: „Spytuješ sa na moje verše... Strýko môj! ver, dala by som šesták, keby som o nich znala dačo viac, ako znáš Ty! Nič neviem. Korektúru mi neposielajú, ukážku z nich som tiež nedostala. Kým som ich nedala do tlače každý dopaľoval do mňa teraz nezná ma nik! Hja! tak svet platí!“⁶⁵

Práve korektúra sa ukázala, ako veľký problém. V knižke s básňami, ktorú Podjavorinská poslala Salvovi, mala pri niektorých veršoch poznámky určené iba pre ňu a zabudla ich „povytierat“.⁶⁶ Poprosila preto Salvu, aby ich odstránil.⁶⁷ Korektúru jej i napriek jej výslovnej žiadosti neposlal, a keď sa jej do rúk dostali už vytlačené

⁵⁷ List 48 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 7. 9. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 96 – 97.

⁵⁸ 27. novembra 1895. In: RIZNER, L. V. *Denník Ludovíta V. Riznera*, s. 263.

⁵⁹ KOCÁK, odk. 45, s. 32.

⁶⁰ List 48 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 7. 9. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 96 – 97; 8. septembra 1895. In: RIZNER, L. V. *Denník Ludovíta V. Riznera*, s. 242.

⁶¹ List 48 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 7. 9. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 97.

⁶² 8. septembra 1895. In: RIZNER, L. V. *Denník Ludovíta V. Riznera*, s. 242.

⁶³ 27. novembra 1895. In: RIZNER, L. V. *Denník Ludovíta V. Riznera*, s. 263.

⁶⁴ List 11 zo dňa 30. 11. [12] 1895. In: KOCÁK, M. *Listy Ludovíta Vladimíra Riznera Ludmily Riznerovej*, s. 24.

⁶⁵ List 52 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 7. 12. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 103.

⁶⁶ List 53 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 5. 1. 1896. In: KOCÁK, M. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 105.

⁶⁷ 7. januára 1896. In: RIZNER, L. V. *Denník Ludovíta V. Riznera*, s. 272.

hárky zistila, že okrem básní boli na nich vytlačené i jej poznámky.⁶⁸ Rizner tento incident vo svojom denníku okomentoval slovami: „... *človek nevie, čo si má o Salvovi už myslieť. Má sa toto pripísať zase len jeho neobľúbivosti a či starostiam, akými je obklúčený?*“⁶⁹ Podjavorinská Salvovi napísala „*trochu ostrejší list,*“ a ten jej slúbil, že strany s poznámkami dá vytlačiť znovu.⁷⁰

Napriek na titule uvedenému vročeniu 1895 vyšla zbierka nakoniec až začiatkom roka 1896. Bola dostupná v troch rozdielnych vydaniach. Najlacnejšie stálo 70 grajciarov, „*pekne viazané*“ sa predávalo za 1 zlatý a „*skvostne viazané*“ za 1 zlatý 50 grajciarov.⁷¹

Podjavorinská sa už počas príprav zbierky na vydanie trochu obávala, ako ju príjmu kritici, a čo na ňu povedia v Čechách, prípadne či ju tam vôbec zaregistrujú.⁷² Rizner jej napísal, aby sa českej kritiky neobávala, ale tešila sa na ňu, pretože určite „*vypáli v jej prospech*“.⁷³ Do denníka si neskôr zapísal: „*Zvedavý som, ako zbierku prijme slovenská a česká kritika. Zaiste veľmi pochvalne, čo bude Ludmile iba ďalším povzbudením*“.⁷⁴

Recenzie na dielo nakoniec vyšli v českých⁷⁵ i v slovenských periodikách⁷⁶. Zatiaľ čo recenzie v českej tlači boli priaznivé a venovali sa skôr obsahovej stránke zbierky, recenzie v slovenskej boli kritickejšie a všimli si i jej formálnu stránku. Najkritickejšie sa k Podjavorinskej básnickému debutu vyjadril Tichomír Milkin (vl. menom Ján Donoval)⁷⁷ v recenzii uverejnenej v *Literárnych listoch*⁷⁸. Vyčítal jej slabý rozhľad, časté ospevovanie tej istej veci, zazlieval jej „*bombasty*“, „*z kníh naučený tón*“, používanie cudzích slov, chyby v rytmike, používanie deminutív, vytkol jej neumelosť zneliek. Pochválil však vonkajšiu úpravu diela, v ktorom sa podľa neho „*javí tolký vkus, akého by sme darmo hľadali v iných slovenských tlačiarňach*“⁷⁹.

⁶⁸ List 53 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 5. 1. 1896. In: KOCÁK, M. Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918), s. 105.

⁶⁹ 7. januára 1896. In: RIZNER, L. V. Denník Ludovíta V. Riznera, s. 272.

⁷⁰ 7. januára 1896. In: RIZNER, L. V. Denník Ludovíta V. Riznera, s. 272.

⁷¹ Pozri napr. inzerát uverejnený v časopise Dom a škola. Z vesny života. In: Dom a škola.

⁷² Pozri napr. List 52 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 7. 12. 1895. In: KOCÁK, M., ed. Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918), s. 103.

⁷³ List 10 zo dňa 8. 12. 1895. In: KOCÁK, M. Listy Ludovíta Vladimíra Riznera Ludmile Riznerovej, s. 24.

⁷⁴ 5. februára 1896. In: RIZNER, L. V. Denník Ludovíta V. Riznera, s. 277.

⁷⁵ Hd. Z vesny života, s. 4; -a- Z vesny života, s. 70 – 7; KLÍMA, J. V. Z vesny života.

⁷⁶ Podrobnejšie sa im venuje GARAJ, J. K. Podjavorinskej zbierka básní „Z vesny života“, s. 135 – 143.

⁷⁷ KOCÁK, M. Timrava, Podjavorinská, Vansová a Šoltésová v kritike Tichomíra Milkina, s. 177.

⁷⁸ MENTOR [MILKIN, T.]. Z vesny života. In: Literárne listy, s. 26 – 28.

⁷⁹ MENTOR, odk. 78, s. 26.

J. Škultéty sa potešil informácii o plánoch vydať Podjavorinskej práce v knižnej forme, pretože knihu považoval za „prístupnejšiu než ročníky časopisu – dostane sa ďalej, do viac rúk, vykoná väčšiu misiu“⁸⁰ a k zbierke sa vyjadril v dvoch číslach *Slovenských pohľadov*⁸¹. Prijal ju menej kriticky ako Milkin a ocenil autorkin lyrický talent.⁸² Skritizoval však množstvo tlačových chýb, ako i zaradenie niektorých „najmä formálne slabých a vadných kusov“.⁸³ Napriek uvedeným chybám knihu odporúčal širokej verejnosti, pretože „väčšina kusov je opravdová poesia, s akou nie kdekoľvek sa potkáme – bezvadná i formálne“ a nachádzajú sa v nej „ozajstné skvosty lyriky“.⁸⁴ Na Škultétyho kritiku zareagoval Salva v časopise *Dom a Škola*.⁸⁵ Považoval za svoju povinnosť „omluviť tých niekoľko chýb v[e]l[ac]t[enému] obecenstvu“, pretože podľa neho Škultéty pre niekoľko tlačových chýb „pyšne ochromiť chce i dobrú vôľu tohto podujatia, pretože škodíť chce môjmu tlačiarenskemu závodu“.⁸⁶ Uznal, že v knihe sa naozaj nachádzajú tlačové chyby, vyjadril ľútosť nad ich vyskytnutím, ale nevidel to až tak dramaticky. Podľa neho ich tam bolo niekoľko, nie množstvo, ako napísal Škultéty. Tvrdil, že tlačové chyby robia sadzači a po sadzačoch, ktorí poriadne neovládajú pravopis jazyka sádzaného textu, nedokáže vychytať všetky chyby žiadny korektor, a to ani po desiatom čítaní.⁸⁷

V druhom príspevku vyjadril Škultéty nesúhlasné stanovisko k niektorým častiam Milkinovej vyššie spomenutej recenzie⁸⁸ a Salvovi odkázal, že nemá chuť, ani miesto naťahovať sa s ním kvôli chybám tlače. Vraj na ne upozornil v záujme spisovateľky, pretože by jej knihu aj kvôli nim mohli ľudia, ktorým by sa dostala do rúk „odložiť s úsudkom nedobrym pre autorku“.⁸⁹ Zároveň skritizoval Salvu, že sám vie „akou slabou stránkou je toto pri jeho vydaniach vôbec“⁹⁰, a že nemá vedomosť ani o jednom Salvovom vydaní, v ktorom by boli označené „hrubé, smysel rušiace chyby“.⁹¹

⁸⁰ List 205 Ludmile Riznerovej-Podjavorinskej zo dňa 14. 9. 1895. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Jozefa Škultétyho 1: (1871 – 1910)*, s. 129.

⁸¹ *Z vesny života*. In: *Slovenské Pohľady*, s. 192; Šk. [ŠKULTÉTY, J.]. *Z vesny života*, s. 315 – 320.

⁸² KOCÁK, odk. 77, s. 177.

⁸³ *Z vesny...*, odk. 81, s. 192.

⁸⁴ *Z vesny...*, odk. 81, s. 192.

⁸⁵ SALVA, K. Odpoveď ctenej redakcii „Slov. Pohľadov“. 1896, roč. 7, č. 4, s. 128.

⁸⁶ SALVA, odk. 85, s. 128.

⁸⁷ SALVA, odk. 85, s. 128.

⁸⁸ Milkin na Škultétyho zareagoval v *Slovenských listoch* a trval na tom, čo napísal. Pozri MENTOR. *Letopis Živeny*, s. 35 – 36; Podjavorinská sa k Milkinovej kritike vyjadrila v List 60 Jozefovi Škultétymu zo dňa 12. 5. 1896. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*, s. 115. S Milkinom nepolemizuje, uznáva, že je iba dedinským dievčaťom, chýbajú jej školy, vzdelanie a chyby i nedostatky musí prekonať.

⁸⁹ Šk., odk. 81, s. 320.

⁹⁰ Šk., odk. 81, s. 320.

⁹¹ Šk., odk. 81, s. 320.

Riznerovi poslal zbierku sám Salva. Rizner vyjadril spokojnosť s jej krásnou úpravou „na akú nie sme zvyknutí pri slovenských vydaniach“.⁹² Na svoju neteť a jej básne bol patrične hrdý. Do denníka si zaznačil: „Ale básne tie aj zasluhujú tej úpravy, lebo sú svojím obsahom naozaj krásne. V takom chatrnom tele toľký duch! Aby človek náležite každý verš oceniť mohol, musí ho viackrát pozorne prečítať. Len tak pozná krásu a hĺbku myšlienky“.⁹³

Záver

Podjavorinská so Salvom spolupracovala na viacerých projektoch. Publikovala napríklad v jeho *Priateľovi dietok*, prispela do almanachu *Od Šumavy k Tatrám*, Salva vydal a vytlačil jej zbierku básní z *Vesny života*. Ešte pred vydaním zbierky prejavil záujem knižne vydať jej prozaické práce – besednice. V tom čase sa však Podjavorinská necítila na takýto krok pripravená, bála sa neúspechu a reakcie Martičanov.⁹⁴ Nakoniec sa spolu so Salvom dohodli projekt na nejaký čas odložiť.⁹⁵

Aj na príklade jej skúseností je evidentné, že spolupráca so Salvom nebola úplne ľahká, jednoduchá a priamočiara. Viackrát sa poťažovala Riznerovi, že Salva na jej listy a otázky buď nereaguje, alebo sa ozýva až po uplynutí dlhšieho časového obdobia, neinformuje ju o stave prác pri tlačení zbierky,⁹⁶ neposkytuje jej správy o postupoch prác a zaradení jej poviedky do pripravovaného almanachu a pod.

Salva si pravdepodobne uvedomoval, keď prekročil určitú hranicu a hrozilo, že si druhú stranu pohnevá, preto Podjavorinskú sa snažil uzmierniť si buď „líškajúcimi sa listami“ alebo nejakou pozornosťou. Poslal jej napr. veľmi pekne zviazaný román Julesa Verna *Dobrodružná záväť*.⁹⁷ Tento dar nebol v súlade s jej vkusom a skonštatovala, že Salva hľadal iba peknú väzbu a obsah mu bol ľahostajný. Verne podľa nej nevedel o láske ani toľko, „čo by za necheť na malíčku vošlo! A čo je román bez lásky?“⁹⁸ Možno i z toho dôvodu, že sa do Salvu zalúbila, nedokázala byť na neho dlhodobo nahnevaná.

⁹² 5. februára 1896. In: RIZNER, L. V. Denník Ludovíta V. Riznera, s. 277.

⁹³ 5. februára 1896. In: RIZNER, L. V. Denník Ludovíta V. Riznera, s. 277.

⁹⁴ List 26 Ludovítovi V. Riznerovi z 9. 1894. In: KOCÁK, M., ed. Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918), s. 60.

⁹⁵ List 28 Ludovítovi V. Riznerovi zo dňa 30. 10. 1894. In: KOCÁK, M., ed. Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918), s. 63.

⁹⁶ Rizner sa napr. dozvedel o tom, že sa básne tlačia od Roháčka. List 9 zo dňa 27. 11. 1895. In: KOCÁK, M. Listy Ludovíta Vladimíra Riznera Ludmily Riznerovej Podjavorinskej, s. 22.

⁹⁷ List 43 Ludovítovi V. Riznerovi z apríla-mája 1895. In: KOCÁK, M., ed. Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918), s. 87.

⁹⁸ List 43 Ludovítovi V. Riznerovi z apríla-mája 1895. In: KOCÁK, M., ed. Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918), s. 87.

Podjavorinská sa s problémami so Salvom síce viackrát strýkovi zdôverila, ale nikdy nechcela, aby sa do veci priamo zaangažoval a akýmkoľvek spôsobom riešil vzniknutú situáciu. Rizner zažíval so Salvom podobné peripetie ako jeho neter, a to najmä počas svojho pôsobenia v redakcii *Obzoru*.⁹⁹ Frustrovala ho nielen náročná komunikácia so Salvom, ale i skutočnosť, že často urobil korektúry povrchné a nevyplácal mu honorár¹⁰⁰ podľa vopred dohodnutých podmienok.¹⁰¹ Predovšetkým z týchto dôvodov chcel už po troch rokoch prestať s redigovaním *Obzora*. Podjavorinskej napísal, že mu Salva už pol druhu roka nedal ani groša, je s ním „napolo rozmotrený a vypovedal mu“. Podľa Riznera Salva zareagoval takým „plačlivým listom“ až mu ho bolo ľúto.¹⁰²

Salva mohol mnohým nedorozumeniam nielen s Podjavorinskou, ale i s ďalšími spolupracovníkmi predísť, ak by s nimi dokázal korektnejšie komunikovať, systematickejšie ich informovať o krokoch, ktoré podnikal, dodržiavať dohodnuté termíny a riadne si plniť záväzky. Ako vydavateľ a tlačiar nepochybne výraznou mierou prispel k podpore a rozširovaniu slovenskej spisby a k osvetovej práci na hospodárskom, spoločenskom a kultúrnom poli. Nielen pre neustále domové prehliadky, súdne predvolania, narastajúcu konkurenciu, konfiškáciu už hotových vydaní, finančné problémy, ale i kvôli komplikovanej povahe sa mu nepodarilo naplno rozvinúť a využiť ani vlastný, ani potenciál jeho tlačiarenského podniku.

P r a m e n e

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (ďalej LA SNK). Fond Ludmila Riznerová-Podjavorinská, Iné práce Ludmily Riznerovej, Autobiografia, sign. 124 C 28.

LA SNK. Fond Ludmila Riznerová-Podjavorinská, list L. V. Riznera L. Riznerovej-Podjavorinskej zo dňa 25. 11. 1893, sign. M 91 A 6.

LA SNK. Korešpondencia adresovaná Jozefovi Škultétymu, list zo dňa 3. 1. 1898 od Gustáva Augustiniho, sign. 49 A 16.

⁹⁹ Pozri napr. RUTTKAY, F. Ludovít VI. Rizner ako redaktor a publicista, s. 251 – 271.

¹⁰⁰ List 4 zo dňa 25. 11. 1893. In: KOCÁK, M. Listy Ludovíta Vladimíra Riznera Ludmile Riznerovej Podjavorinskej, s. 22.

¹⁰¹ Bližšie pozri GOLIAN, J. Ludovít Vladimír Rizner Redaktor na „nezaplatenie“, s. 43 – 46.

¹⁰² LA SNK. Fond Ludmila Riznerová-Podjavorinská, list L. V. Riznera L. Riznerovej-Podjavorinskej zo dňa 25. 11. 1893, sign. M 91 A 6; List 4 zo dňa 25. 11. 1893. In: KOCÁK, M. Listy Ludovíta Vladimíra Riznera Ludmile Riznerovej, s. 15.

LA SNK. Korešpondencia adresovaná Terézii Vansovej, list zo dňa 8. 5. 1900, sign. 41 AA 26.

LA SNK. List Šimona Roháčka adresovaný Alojzovi Zbavitelovi zo dňa 28. 11. 1928, sign. 58 L 8.

Zoznam bibliografických odkazov

-a- Z vesny života. In: *Světozor*. 1897, roč. 31, č. 6, s. 70 – 71.

ELIÁŠ, M., ed. *Listy Jána Francisciho 2: (1851 – 1902)*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2004. ISBN 80-7090-767-3.

GARAJ, J. K. Podjavorinskej zbierka básní „Z vesny života“. In: *Slovenská miscellanea*. Bratislava, MCMXXXI, s. 135 – 143.

GOLIAN, J. Ludovít Vladimír Rizner Redaktor na „nezaplatenie“. In: *[ne]obyčajné príbehy novinárov*. Ružomberok: Society for Human Studies, 2020, s. 24 – 50.

Hd. Z vesny života. In: *Národní listy*. 1896, roč. 36, č. 154, s. 4.

HOLEC, R. Tragédia vyhnanca alebo priateľstvo na život a na smrť: (Karol Salva a Karel Kálal). In: HOLEC, R. *Zabudnuté osudy: 10 životných príbehov z novodobých dejín*. Martin: Matica slovenská, 2001, s. 134 – 154. ISBN 80-7090-629-4.

HUČKOVÁ, D. Z vesny života [heslo]. In: *Digitálna študovňa slovenskej literatúry*. 2022 [cit. 7. 6. 2023]. Dostupné na: <https://studovnaliteratury.sav.sk/z-vesny-zivota/>

KLÍMA, J. V. Z vesny života. In: *Studenstký sborník*. 1896, č. 10 – 11.

KOCÁK, M. *Listy Jozefa Škultétyho 1: (1871 – 1910)*. Martin: Matica slovenská, 1982.

KOCÁK, M. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1 (1889 – 1918)*. Martin: Matica slovenská, 1988.

KOCÁK, M. Listy Ludovíta Vladimíra Riznera Ludmile Riznerovej Podjavorinskej. In: *Literárny archív 29/89*. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 7 – 39.

- KOCÁK, M. Ľudmila Riznerová-Podjavorinská: Autobiografia. In: KOCÁK, M., ed. *Literárny archív 28/91*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 22 – 46. ISBN 80-7090-282-5.
- KOCÁK, M. Timrava, Podjavorinská, Vansová a Šoltéssová v kritike Tichomíra Milkina. In: *Literárny archív 28/91*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 174 – 179. ISBN 80-7090-282-5.
- Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského 2: (Výber listov z rokov 1890 – 1916)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1972.
- MENTOR [MILKIN, T.]. Letopis Živeny. In: *Literárne listy*. 1896, roč. 6, č. 4, s. 34 – 36.
- MENTOR [MILKIN, T.]. Z vesny života. In: *Literárne listy*. 1896, roč. 6, č. 3, s. 26 – 28.
- NAVAROVÁ, B. Kníhtlačiareň Šimona Roháčka v Modre. In: *Studia bibliographica Posoniensia 2023*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2023, s. 44 – 63.
- PODJAVORINSKÁ, L. *Dielo*. Bratislava: Tatran, 1987.
- RIZNER, L. V. *Denník Ľudovíta V. Riznera*. Bratislava: SAV, 1955.
- ROHÁČEK, Š. Črty zo života Karla Salvu, evanjelického učiteľa v Klenovci a kníhtlačiaru v Ružomberku. In: *Prúdy: Revue Mladého Slovenska*. 1929, roč. 13, č. 1, s. 17 – 25.
- RUTTKAY, F. Ľudovít VI. Rizner ako redaktor a publicista. In: *Ľudovít Vladimír Rizner 1849 – 1913: jubilejný zborník zo seminára k 140. výročiu Riznerovho narodenia*. Martin: MS v spolupráci s Obecným úradom v Zemianskom Podhradí, 1993, s. 251 – 271. ISBN 80-7090-267-1.
- SALVA, K. Odpoveď ctenej redakcii „Slov. Pohľadov“. In: *Dom a škola*. 1896, roč. 7, č. 4, s. 128.
- Slovenské Listy Salvovy. In: *Národní listy*. 1900, roč. 40, č. 140, s. 3.
- Šk. [ŠKULTÉTY, J.]. Z vesny života. In: *Slovenské Pohľady*. 1896, č. 5, s. 315 – 320.
- Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963.

Z vesny života. In: *Slovenské Pohľady*. 1896, č. 3, s. 192.

Z vesny života [inzerát]. In: *Dom a škola*. 1896, roč. 12, č. 7, s. [obálka].

ZBAVITEL, A. a J. POSPÍŠIL. *Zabudnutý národný pracovník Karol Salva*.
Žilina: Kruh slovenských učiteľov, 1929.

Ludmila Podjavorinská's Issues with Karol Salva

Lívia Kurucová

Karol Salva (1849 – 1913) published, printed, and edited mainly calendars, magazines and books by Slovak authors in his printing house, which he established in Ružomberok in 1888. During his active work in this field, he came into conflict with several of his contemporaries and collaborators. His disputes were of a confessional, conceptual-political and human nature, their cause was often his plainness and impulsiveness, they arose also because of his failure to communicate with his co-workers, his negligence, his inconsistency in printing or proofreading books, his failure to fulfil his obligations, and so on. Ludmila Riznerová Podjavorinská (1872 – 1951), a writer, poet, prose writer and founder of modern Slovak literature for children, also had negative experience with him. Her feelings for him were deeper than just admiring and friendly. She came into contact with him several times in the work area. He approached her with a request to contribute to the almanac *Od Šumavy k Tatrám* (*From Sumava to the Tatras*), she published in magazines published by him and he published her debut collection *Z vesny života* (*From the Vespers of Life*). It is also evident from her experience that working with Salva was not entirely easy and straightforward. Salva often responded to her letters and questions only after a long period of time had passed, he did not inform her about the status of the work on the almanac or the printing of the collection, he constantly postponed publication dates, etc. When the printed sheets of her poems reached her, she discovered that, because of Salvo's inconsistent proofreading, her private notes had been printed on them as well.

Keywords: Karol Salva (1849 – 1913), Ludmila Podjavorinská (1872 – 1951), disputes, collaboration

Zachariáš Teofil Huszty – možnosti publikovania lekárskej literatúry v Bratislave v druhej polovici 18. storočia

Beata Ricziová – Oľga Vaneková

Kľúčové slová: 18. storočie, osvietenstvo, Uhorsko, dejiny medicíny, tlačiarne, Bratislava, Zachariáš Teofil Huszty (1754 – 1803), Anton Löwe (1744 – ?)

V druhej polovici 18. storočia sa v Bratislave¹ postupne vytvárali priaznivé podmienky na rozvoj knižného trhu vo vydavateľskom, v tlačiarenskom a kníhkupeckom zmysle. Počas vlád Márie Terézie (1740 – 1780) a Jozefa II. (1780 – 1790) sa v Uhorsku dostávali do centra spoločenského, hospodárskeho a politického diania myšlienky osvietenstva, ktoré zároveň podmienili u obyvateľstva nárast záujmu o viacero žánrov, napr. o práce populárno-náučné, ale aj o teoretické odborné poznatky v lekárskej vede. Hoci v 17. storočí v Bratislave krátkodobo pôsobili tlačiarne a kníhkupci,² ktorí pracovali často v ekonomickom i konfesijnom tieni trnavskej akademickej tlačiarne, v ich réžii nevychádzali odborné lekárske diela. Z toho dôvodu publikujúci bratislavskí lekári koncom 17. storočia a v prvej polovici 18. storočia uverejňovali svoje lekárske poznatky prevažne v zahraničných odborných časopisoch po latinsky a nemecky. Mali však prístup k lekárske dielam, ktoré vychádzali v západnej Európe (Nemecko, Taliansko, Švajčiarsko, Francúzsko), a to na základe svojich študijných kontaktov, ale aj ako členovia odborných medicínskych spoločností v týchto krajinách. Veľkú úlohu pri publikovaní mala aj dostupnosť Viedne, nielen ako univerzitného mesta s lekárskou fakultou, ale najmä ako významného vydavateľsko-tlačiarenskeho centra.

Príkladom úspešného bratislavského lekára, ktorý publikoval na základe týchto možností v zahraničí, bol Karol Rayger st. (1641 – 1707),³ pochádzajúci z význam-

¹ V príspevku používame súčasný názov, hoci v tomto období pri prevahe nemeckojazyčného obyvateľstva sa používalo pomenovanie Preßburg.

² Tzv. Arcibiskupská tlačiareň, tlačiarne Gottfried Gründer, Ján Gregor Zerweg (Zierwegh) a i. Po zániku Gründerovej tlačiarne nepracovala v rokoch 1678 – 1715 v Bratislave žiadna tlačiareň. Por. ECKER, J. Bratislavské tlačiarne od druhej polovice 18. storočia do konca prvej svetovej vojny, s. 52.

³ Bibliografické údaje čerpáme podľa VÁMOSSY, S. Beiträge zur Geschichte der Medicin in Preßburg, s. 32 – 46.

nej lekárskej rodiny Raygerovcov. Jeho cesty za štúdiom zahŕňali mnohé významné mestá v západnej Európe,⁴ po ktorých sa v roku 1668 usadil v rodnej Bratislave, kde bol aktívny 39 rokov. Bol lekárom významnej magnátskej klientely, neskôr mestským lekárom a cisár Leopold II. ho vymenoval aj za dvorského lekára. V roku 1694 ho zvolili za člena *Academia Naturae Curiosum*. Svoje lekárske poznatky vydával v podobe štúdií v periodiku *Miscellanea Curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosum*,⁵ kde vyšiel aj jeho prvý príspevok *Anatomia monstri bicipitis*.⁶ Okrem množstva ďalších príspevkov (okolo 100) tu publikoval správu o svojom významnom pokuse pľúcnej skúšky⁷ ako dôkazu o živo- alebo mŕtvonarodenom plode, ktorá sa potom začala využívať vo forenznej medicíne.

V 18. storočí, najmä v jeho druhej polovici sa Bratislava začala meniť, stala sa hospodárskym, administratívnym a kultúrnym centrom Uhorska, v meste pribúdali noví kníhkupci, tlačiarci i vydavatelia. Znametný rozvoj knižného obchodu a kníhtlače v Bratislave sa začal príchodom salzburského kníhtlačiaru Jána Pavla Royera v roku 1715, ktorý pomerne rýchlo získal od mesta povolenie na prevádzku kníhtlačiarne. Otvoril ju v roku 1718 na Ventúrskej ulici a v roku 1720 získal aj kráľovské privilégium. Úspešnú tlačiareň⁸ po smrti Jána Pavla Royera (1735) prevzali jeho dedičia, ale v roku 1750 ju odkúpil Ján Michal Landerer, príslušník významného tlačiarenskeho rodu. Keďže v druhej polovici 18. storočia prichádzali do mesta i ďalší kníhkupci, tlačiarci a vydavatelia, v Bratislave sa mohli vydávať aj diela významných uhorských odborníkov. Vzhľadom na etnické zloženie obyvateľstva Bratislavy vychádzali tieto odborné diela prevažne v nemeckom jazyku, ale aj v latinskom, maďarskom a napokon aj v slovenskom jazyku. Na príklade publikovania odborných prác významného bratislavského lekára Zachariáša Teofila Husztyho (1754 – 1803) poukážeme na priaznivé vydavateľské prostredie, ktoré mu umožnilo publikovať vlastné odborné diela v mieste svojho pôsobenia. Z. T. Huszty využil možnosti u vydavateľov, tlačiarov a kníhkupcov (často v jednej osobe), ako boli Anton Löwe, Šimon Peter Weber a Ján Nepomuk Schauf.

⁴ Medicínu začal študovať v Štrasburgu (predtým študoval teológiu v Altdorfe a Wittenbergu), potom pokračoval v holandskom Leyedene, v Paríži, v Montpelliéri a po absolvovaní záverečnej skúšky z medicíny v Štrasburgu v roku 1667 podnikol ešte študijnú cestu do viacerých talianskych miest (Benátky, Bologna, Miláno, Janov, Florencia, Rím).

⁵ *Miscellanea Curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosum sive Ephemeridum Medico-Physicarum Germanicarum*. Lipsiae: Sumpt. Viti Jacobi Trescheri Bibliopol. Wratislav: Typis Johannis Baueri, Anno 1670.

⁶ *Miscellanea Curiosa Medico-Physica*. Observatio VII., s. 26 – 27.

⁷ De quibusdam in dissectione recens natorum observatis. Misc. Dec. 1, An. 6 – 7, Obs. 202.

⁸ Tlačil aj prvé známe noviny v Uhorsku *Nova Posoniensia*, vydával zábavno-poučnú literatúru, učebnice, modlitebné knihy a iné tlačivá. ECKER, odk. 2, s. 53.

Zachariáš Teofil Huszty⁹/ Zacharias Gottlieb Huszty von Raszynya

Teofil Huszty¹⁰ sa narodil v roku 1754 v meste Rust (neďaleko Neusiedler See, vtedy súčasť Uhorska, dnešné Rakúsko). Husztyho rodina pravdepodobne pochádzala z Chorvátska, patrila k nižšej šľachte, tzv. armalistom.¹¹ Základy vzdelania, vrátane jazykov – nemčiny, latinčiny a maďarčiny – mu dal otec v rodnom Rüste.¹² Od roku 1764 navštevoval evanjelické gymnázium v Soprone. Medicínu začal študovať v roku 1771 vo Viedni, v roku 1774 prestúpil na novozaloženú lekársku fakultu v Trnave, kde v roku 1777 získal ako evanjelik licenciát medicíny dizertačnou prácou *Dissertatio inauguralis medica de phlebotome in acutis*.¹³ Po štúdiách sa Z. T. Huszty usadil v Bratislave a začínal ako praktický lekár. Postupne získaval pacientov najmä z radov evanjelikov a začleňoval sa i do spoločenského prostredia mesta, k čomu mu pomohlo okrem iného aj manželstvo s Alžbetou (Elisabeth) Ribini; išlo o dcéru prvého evanjelického kazateľa evanjelického spoločenstva v Bratislave Jána Ribiniho. Po jej skoršej smrti uzavrel nové manželstvo s Franciskou Tutzentallerovou, ktorá pochádzala zo starého úradnícko-patricijského bratislavského rodu.¹⁴ Hlavnou oblasťou Husztyho vedeckého záujmu bola farmakológia a medicínska polícia (predchodkyňa odboru sociálne lekárstvo), ktorým sa venoval aj vo svojej bohatej publikačnej činnosti. Z. T. Huszty sa zásadným spôsobom zaslúžil o realizáciu i propagáciu očkovania proti pravým kiahňam v Uhorsku. V roku 1798 sa stal úradným mestským lekárom v Bratislave a túto funkciu vykonával až do svojej smrti v roku 1803.¹⁵

Z. T. Huszty patril do okruhu osvietenských autorov, ktorí v Bratislave podporovali a rozvíjali nové myšlienkové prúdy a zapájali sa do spoločenského a vedeckého života mesta. Významným predstaviteľom tejto osvietenskej vlny, ktorý zasiahol a ovplyvnil rozvoj spoločnosti v druhej polovici 18. storočia v Bratislave, bol

⁹ Slovenský biografický slovník uvádza meno Teofil Zachariáš Husty (Huszty). Slovenský biografický slovník, zv., s. 444 – 445. Vo všetkých vydaných dielach používal autor svoje meno v nemeckej podobe Zacharias Gottlieb Huszty von Raszynya. Výnimku tvorí len jeho latinská dizertácia a niektoré podpisy pod úradné dokumenty ako mestského lekára v latinskej podobe Zacharias Theophil Huszty de Raszynya.

¹⁰ Biografické údaje uvádzame podľa DUKA ZÓLYOMI, N. Zacharias Gottlieb Huszty 1754 – 1803. Mitbegründer der modernen Sozialhygiene; SZINNYEI, J. Magyar írók élete és munkái [online], heslo Huszty. Dostupné na: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/TIBENSKY, J., HROCHOVA, M. a M. MAUEROVA. Biobibliografia prirodnych, lekarskych a technickych vied na Slovensku do roku 1850; WURZBACH, C. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 9, heslo Huszty, s. 451 – 452.>

¹¹ DUKA ZÓLYOMI, odk. 10, s. 12.

¹² DUKA ZÓLYOMI, odk. 10, s. 15.

¹³ Zacharias Theophil Huszty de Raszynya, nobilis Hungari Rustensis: *Dissertatio inauguralis medica de phlebotome in acutis*. Tyrnaviae: Typis Tyrnaviensibus, 1777.

¹⁴ DUKA ZÓLYOMI, odk. 10, s. 68 – 69.

¹⁵ DUKA ZÓLYOMI, odk. 10, s. 95.

aj editor a redaktor nemecky vydávaných periodík Karl Gottlieb Windisch (1725 až 1793). Bol zakladateľom bratislavskej učenej spoločnosti *Societas erudita* (1761) a neskôr (1780) ďalšej učenej spoločnosti, ktorá v rokoch 1781 – 1788 vydávala časopisy *Ungrisches Magazin* a *Neues Ungrisches Magazin* (1791 – 1792),¹⁶ kde Z. T. Huszty získal významné miesto na publikovanie svojich prác. V prvom ročníku periodika *Ungrisches Magazin* uverejnil rozsiahlu štúdiu *Versuch über den Menschen in Ungern, nach seiner physischen Beschaffenheit* (Pokus o skúmanie človeka v Uhorsku podľa jeho fyzických vlastností). Táto štúdia sa skladala zo štyroch častí *Über die Luft in Ungern* (O ovzduší v Uhorsku); *Über die Nahrungsbedürfnisse der Ungern* (O výživových potrebách Uhrov); *Über die Gewonheiten in Ungern* (O zvyklostiach v Uhorsku); *Von den Krankheiten in Ungern* (O chorobách v Uhorsku), teda v každom zošite prvého ročníka vyšla jedna časť.¹⁷ Základnou myšlienkou Husztyho štúdie bolo tvrdenie, že človek v Uhorsku sa svojou podstatou nelíši od ostatných ľudí na svete.¹⁸ Postupne opisuje vplyvy určujúce vývoj a vlastnosti človeka v Uhorsku, ako sú ovzdušie, výživové potreby človeka (jedlo a nápoje) a zvyklosti, ku ktorým patrí hlavne výchova, spánok a bdenie, telesný pohyb a ďalšie spôsoby, udržiujúce zdravé telo. V prvom diele periodika uverejnil aj prvú ornitologickú štúdiu v Uhorsku: *Der ungarische Trappe* (Uhorský drop).¹⁹ V nej tvrdí, že všetky krajiny už opísali výskyt dropov na svojom území, Uhorsko však doteraz nie. A hoci má uhorská klíma na vzhľad dropov istý vplyv, nie je to nový druh. Potom podrobne opisuje jeho veľkosť, hmotnosť, farbu a najmä výskyt v uhorských stolicích, z čoho vyplýva, že drop bol v tom čase v Uhorsku pomerne rozšírený druh. Huszty túto štúdiu dopĺňa kvalitnou farebnou medirytinou dropa. *Ungrisches Magazin* bol prvým vedeckým periodikom v Uhorsku. Jeho úlohou bolo nielen oboznámiť čitateľov s dejinami, kultúrou, so zemepisnými a prírodnými charakteristikami Uhorska, ale ho propagovať aj v zahraničí. Propagáciu mimo Uhorska zabezpečoval aj fakt, že periodikum vychádzalo v nemeckom jazyku. O koncepcii tohto periodika sa K. G. Windisch radil s viacerými významnými učencami v Uhorsku, ktorých získal aj ako prvých prispievateľov (Daniel Cornides, Johann Seivert, Georg Pray a i.). S projektom periodika je späté aj meno Antona Löweho (1744 – ?), skúseného obchodníka a významného kníhkupca, tla-

¹⁶ Základné bibliografické údaje o uvedených nemeckých periodikách podáva komentovaná bibliografia SEIDLER, A. a W. SEIDLER, W. Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809.

¹⁷ *Ungrisches Magazin, oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Litteratur. Erster Band. mit einem eingemalten Kupfer.* Pressburg: bey Anton Löwe, 1781, s. 1 – 14; s. 186 – 206; s. 283 – 317; s. 423 – 460.

¹⁸ Podrobnejšie o Husztyho štúdiu RICZIOVÁ, B. a O. VANEKOVÁ. Zachariáš Teofil Huszty – variolizácia a vakcinácia v bratislavských periodikách *Ungrisches Magazin* a *Zeitschrift von und für Ungern*, s. 110 – 118.

¹⁹ *Ungrisches Magazin.* 1781, Band 1, Heft 4, s. 466 – 474.

čiaru i vydavateľa pôsobiaceho v Bratislave.²⁰ Anton Löwe pochádzal z početnej evanjelickej meštianskej rodiny. Do Bratislavy prišiel z nemeckého Ulmu okolo roku 1770 a získanie jeho meštianskeho práva v Bratislave je doložené 3. apríla 1771,²¹ keď tu začal pôsobiť ako kníhkupec.²² V meste nadviazal úzke kontakty s obchodníkmi, knihármi, s predstaviteľmi školstva (napr. s rektorom evanjelického lýcea Jurajom Strečkom) a duchovenstvom (s kazateľom Michalom Institorisom Mošovským) a i. A. Löwe dostal povolenie založiť tlačiareň (na Klariskej ulici) v roku 1783. Doplnil tak v Bratislave pôsobiace tlačiarne²³ a zároveň vstúpil do konkurenčného prostredia na kníhkupeckom²⁴ i tlačiarenskom poli, čím takisto podporoval rast domácej vydavateľskej produkcie. Spolupráca A. Löweho a K. G. Windischa bola dlhodobá, bezpochyby založená aj na konfesionálnom základe. A. Löwe ako kníhkupec s rozsiahlymi kontaktmi pre K. G. Windischa nielen zaobstarával odbornú literatúru, ale staral sa aj o predaj a propagáciu jeho tvorby. Ako vydavateľ zabezpečoval vydávanie jeho historicko-geografických diel.²⁵ A. Löwe sa vo vydavateľskej činnosti orientoval na žánrovo náročnejšie diela, najmä na vedecké, ale aj populárno-náučné. K prestížnemu vydavateľskému zámeru patrilo i vydávanie periodika *Ungrisches Magazin*, kde K. G. Windisch ako zostavovateľ i redaktor a A. Löwe ako vydavateľ veľmi úzko spolupracovali. Práve oni dvaja boli kontaktnými osobami na sústredovanie príspevkov do periodika, čo spomína K. G. Windisch v liste Danielovi Cornidesovi (14. mája 1781): „Wenn Sie einige Beyträge zu unserm Magazine einzuschicken die Gültigkeit haben: so bitte ich unter meiner Adresse zu thun, denn in der Ankündigung sind nur diejenigen an unsern Löwe gewiesen, die mich nicht kennen“²⁶ (Keď láskavo budete chcieť poslať nejaké príspevky do nášho Magazínu, tak ich, prosím, posielajte na moju adresu, lebo v oznámení sú odkazovaní na nášho Löweho len tí, ktorí ma nepoznajú). Keďže v roku 1781 pri vydaní prvého dielu *Ungrisches Magazin* A. Löwe ešte nemal povolenie na založenie tlačiarne, pri vytlačení magazínu mu pomohla tlačiareň F. A. Patzka, na imprese je však aj tu uvedený A. Löwe: *Ungrisches Magazin, oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Litteratur. Erster Band. mit einem eingemalten Kupfer*. Pressburg: bey

²⁰ Bibliografické údaje čerpáme z KRIŽANOVÁ P. Príbeh zabudnutého kníhkupectva: Anton Löwe (1770 – 1799?).

²¹ KRIŽANOVÁ, odk. 20, s. 10.

²² Kníhkupectvo si otvoril na Michalskej ulici a vlastnil ho do roku 1799.

²³ Od roku 1750 tu mal tlačiarstvu dielňu J. M. Landerer, od roku 1771 F. A. Patzko a v roku 1783 pribudla i tlačiareň Š. Webera.

²⁴ Proti založeniu jeho kníhkupectva protestovali napr. zabehnutí kníhkupci Benedikt a Doll, ale A. Löwe získal od cisárovnej povolenie na založenie kníhkupectva napriek výhradám konkurentov. KRIŽANOVÁ, odk. 20, s. 18.

²⁵ Zatiaľ sa eviduje 12 Windischových diel, ktoré vyšli v Löweho vydavateľstve v rokoch 1772 – 1790. KRIŽANOVÁ, odk. 20, s. 36.

²⁶ SEIDLER, A. Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch, s. 45 – 46.

Anton Löwe 1781. Povolenie na otvorenie tlačiarne dostal v roku 1783, ako o tom vtipne K. G. Windisch informuje G. Praya 12. apríla 1783: „*Ich weiß nicht ob ich Ihnen schon ge-schrieben habe, daß Löwe eine Druckerey hier aufrichtet? Nun wird es mehr Drucker als Schriftsteller in Preßburg geben; den außer ihm, hat auch ein gewisser Weber diese Erlaubnis erhalten*“²⁷ (Neviem, či som vám už písal, že Löwe si tu zriadil tlačiareň? Teraz tu v Bratislave bude viac tlačiarov ako spisovateľov, okrem neho získal povolenie aj istý Weber). Z. T. Huszty, ktorý bol v blízkom kontakte s K. G. Windischom, prispieval aj do ďalších ročníkov periodika *Ungrisches Magazin*, ktoré všetky vychádzali u A. Löweho. Príspevky boli medicínskeho zamerania: *Nachricht von einem epileptischen Schlagflusse* (Správa o epileptickej mŕtvi) a *Der eingebilddete Tod, ein Beytrag zur Experimental-Seelenlehre, besonders zu der Geschichte der Einbildungskraft* (Domnelá smrť, príspevok k experimentálnej psychológii, obzvlášť k prípadom sily predstavivosti).²⁹ Počas vydávania periodika sa však vyskytovali aj problémy. A. Löwe často meškal s tlačou, čo sa dozvedáme napr. z listu z Košíc od F. Schweitzera K. G. Windischovi (27. október 1783): „*Das H. Löwe mit dem Drucke des Magazins so wirklich zaudert, kann ich nicht gut heissen, dann man fragte mich hier schon ob denn die Fortsetzung des Magazins aufhöre*“ (Nemôžem súhlasiť s tým, že pán Löwe tak váha s tlačou časopisu, potom sa ma tu pýtajú, či vydávanie časopisu končí).³⁰ A. Löwe často tlač *Ungrisches Magazin* odkladal a uprednostňoval iné zákazky, o čom svedčí zmienka v liste K. G. Windischa Danielovi Cornidesovi (november 1783): „*In 8 Tagen wird auch das Magazin fertig, welches wegen der neuen Auflage von Friedels Briefen unterbrochen worden*“ (O osem dní bude hotový aj časopis, ktorý bol prerušený kvôli vydaniu Friedelsových listov).³¹ Napokon po viacerých problémoch s tlačou, financiami, vlastnou zaneprázdnenosťou viacerými funkciami v meste K. G. Windisch v roku 1788 vydávanie tohto periodika ukončil.

Predpokladá sa, že vďaka príjmom z rozsiahlej kníhkupeckej i tlačiarenskej činnosti sa mohol A. Löwe finančne podieľať na vydávaní a tlačením obsahovo i formálne náročnejších titulov,³² a aj to mohlo byť dôvodom, že Husztyho prvé väčšie odborné publikácie z oblasti farmácie a medicínskej polície sú spojené práve s menom A. Löwe. V roku 1785 publikoval Z. T. Huszty svoje dielo *Kritischer Kommentar über die österreichische Provinzialpharmakopoe mit einem Entwurfe zu einem gemeinnützigen verbesserten Dispensatorium* (Kritický komentár k rakúskemu provinciálnemu liekopisu s návrhom na všeobecne prospešné vylepšené dispenzatórium), kde je na impresu uvedený A. Löwe: *Preßburg und Leipzig: Anton Löwe, Buchdrucker und Buchhändler*

²⁷ SEIDLER, odk. 26, s. 136.

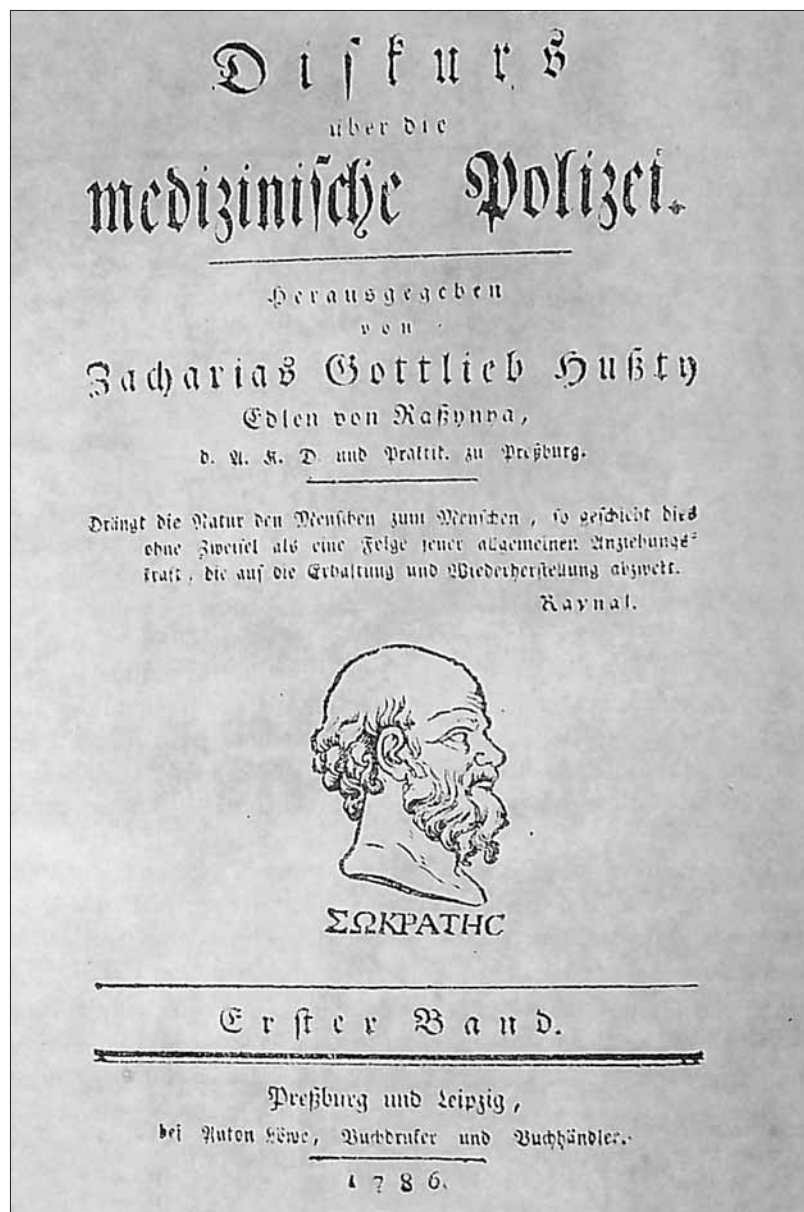
²⁸ *Ungrisches Magazin*. 1782, Band 2, Heft 1, s. 121 – 123.

²⁹ *Ungrisches Magazin*. 1787, Band 4, Heft 3, s. 315 – 318.

³⁰ SEIDLER, odk. 26, s. 175.

³¹ SEIDLER, odk. 26, s. 176.

³² BULKOVÁ, P. Antonius Löwe – Germanus, Bibliopola Posoniensis. Vydavateľské, tlačiarenské a kníhkupecké aspekty, s. 142.

Obr. 1 Titulný list diela Z. T. Husztyho *Diskurs über die medizinische Polizei*

1785 a jeho kontakty najmä na lipskom knižnom trhu sa odrážajú na imprese: Preßburg und Leipzig. Spis prinášajúci kritickú analýzu liekopisu používaného v rakúskej monarchii spolu s návrhom na jeho zlepšenie vyvolal široký ohlas nielen v Uhorsku, ale aj v zahraničí a stal sa predovšetkým pre mladú generáciu osvietených

učencov inšpiráciou na vypracovanie ďalších diel venovaných reformným snahám v oblasti farmakológie.³³

V roku 1786 vyšlo najvýznamnejšie a najhodnotnejšie dielo Z. T. Husztyho, ktorým sa vo veľkej miere pričínal o rozvoj novej vedeckej disciplíny v Uhorsku – medicínskej polície: *Diskurs über die medizinische Polizei* (Diskurz o medicínalnej polícii), v ktorom sa usiloval podľa vzoru Johanna Petera Franka (1745 – 1821)³⁴ presadiť myšlienku verejného zdravotníctva pod gesciou štátu aj v Uhorsku.

Z. T. Huszty Frankovo dielo dobre poznal a vo svojich prácach ho často citoval. Takisto J. P. Frank poznal dielo Z. T. Husztyho a vyjadroval sa o ňom s uznaním. Rozsiahle dvojzväzkové dielo (1. zväzok mal 542 strán a 2. zväzok 621 strán, spolu vyšli v roku 1786) vyšlo opäť u A. Löweho: *Diskurs über die medizinische Polizei. Preßburg und Leipzig: bey Anton Löwe, Buchdrucker und Buchhändler 1786*.³⁵ O tieto dve významné diela mal A. Löwe ako vydavateľ zrejme záujem, ale nie všetky odborné knihy mali dobrý odbyt. Keď v roku 1799 po spore s viedenskými veriteľmi predal svoje kníhkupectvo bratislavskému kníhkupcovi Lippertovi,³⁶ ten ponúkal v katalógu aj Löweho skladové zásoby, medzi ktorými sa nachádzali i Husztyho diela *Kritischer Kommentar* a *Diskurs über die medizinische Polizei*.³⁷ Menší záujem o Husztyho diela mohli spôsobiť viaceré činitele: vysoký náklad, Husztyho kritika rakúskeho liekopisu i konfesijnálne faktory. Možno predpokladať, že A. Löwe nemal záujem o všetky diela Z. T. Husztyho, resp. bol kapacitne vyťažený, a preto Z. T. Huszty využil pri svojich menších spisoch aj tlačiareň S. P. Webera. Ešte v roku 1784 sa Z. T. Huszty zúčastnil vo Viedni súťaže s témou reformovania vojenského lekárstva a svojou prácou získal štvrté miesto. Dielo vyšlo v roku 1785 práve u S. P. Webera: *Gekrönte Preisschrift über die Verbesserung der K. K. Feldapotheken und des Studienwesens an der Josephs-academie zu Wien*. Preßburg: gedruckt bey Simon Peter Weber 1795 (Ocenený spis na Jozefínskej akadémii vo Viedni. O zlepšení cisárskych kráľovských vojenských lekární a základov štúdia). Takisto vyšiel u S. P. Webera aj menší Husztyho spis *Prüfung der Nachricht an das Publikum von dem Szt. Georger Schwefelbade*. Preßburg: mit Weberischen Schriften 1793 (Preskúmanie správy pre verejnosť o sírnych kúpeľoch v Sv. Jure), v ktorom kritizoval neprípustnú lekársku reklamu. S. P. Weber (okolo 1760 – 1842) si založil tlačiareň v Bratislave v tom istom roku ako A. Löwe, krátko na to si tu

³³ K podrobnej analýze diela pozri LAUKOVÁ, L. Snahy o reformovanie lekárstva v Uhorsku v druhej polovici 18. storočia v diele *Kritischer Kommentar über die österreichische Pharmakopée* (1785) od Zachariasa Gottlieba Husztyho, s. 106 – 124.

³⁴ Johann Peter Frank dielom *System einer vollständigen medicinischen Polizey* (6 dielov vychádzajúcich v rokoch 1779 – 1819) bol zakladateľom/tvorcom medicínskej polície v nemeckých zemiach.

³⁵ Podrobnú analýzu diela pozri LAUKOVÁ, L. Zacharias Gottlieb Huszty: *Diskurz o medicínalnej polícii* (1786), s. 125 – 132; por. aj DUKA ZOLYÓMI, odk. 10, s. 153 – 206.

³⁶ KRIŽANOVÁ, odk. 20, s. 15.

³⁷ KRIŽANOVÁ, odk. 20, s. 62 – 63.

otvoril i kníhkupectvo. Napriek silnej konkurencii, ktorú celkom prirodzene tvorili už zabehnutí tlačiari a vydavatelia, najmä J. M. Landerer, ale aj F. A. Patzko, vychádzali uňho významné tlače; napr. spoločne s Jánom Matejom Korabinským tu vydali jeho *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Weber und Korabinsche Verlag 1786. J. M. Korabinský bol v rokoch 1784 – 1787 Weberovým spoločníkom. Svoje diela tu tlačil aj Juraj Palkovič. S. P. Weber tlačil *Presspürské nowiny* a od roku 1812 aj *Pressburger Zeitung*.³⁸

Pri vydaní ďalšieho diela sa Z. T. Huszty orientoval na Löweho nasledovníka. Koncom 90. rokov sa A. Löwe dostal do finančných ťažkostí a v roku 1790 predal tlačiareň Antonovi Michalovi Oderlitzkému,³⁹ ktorý ju vlastnil len dva roky, ten ju potom v roku 1792 predal Jánovi Nepomukovi Schauffovi (1757 – 1827). Práve u neho vydal Z. T. Huszty svoje dielo *Ideen zur Verbesserung der österreichischen Provincialpharmakopoe, besonders im medizinisch-praktischen Gesichtspunkte*. Pressburg: Gedruckt bey Johann Nep. Schauff 1797 (Idey na zlepšenie krajinského liekopisu, obzvlášť z medicínsko-praktického hľadiska), v ktorom rozpracovával otázky verejného zdravotníctva predstavujúce významnú časť jeho profesionálneho záujmu. Popri náročnej práci mestského lekára sa Z. T. Huszty aktívne venoval vtedy naliehavej problematike – vakcinácii proti pravým kiahňam. Svoje štúdie o tejto téme uverejňoval aj v mimobratislavských nemeckých periodikách (napr. *Archiv der Aerzte und Seelfoger wider die Pockenmuth*. Herausgegeben von D. Joh. Christ. Wilhelm Juncker, Professor der Medizin zu Halle. Leipzig 1797). Správu o vakcinácii v Bratislave *In Pressburg (Nach einem authentischen Berichte an die k. Statthalterey)* uverejnil v periodiku *Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur*. Herausgegeben von Ludwig v. Schedius. Pesth: bey Franz Joseph Patzko 1802.

Husztyho aktivity v oblasti zdravotníckej osvety dokumentuje aj skutočnosť, že keď v roku 1800 vypukla v Bratislave veľká epidémia kiahní (104 úmrtí), Huszty už ako mestský lekár vypracoval pre rodičov brožúru s informáciami o kiahňach s hygienickými radami: *Guter Rath für Eltern bey der jetzt herrschenden böartigen Blatterseuche in Preßburg*, ktorá bola distribuovaná 700 rodinám.

Konkurenčné prostredie kníhtlačiarov a kníhkupcov v Bratislave v druhej polovici 18. storočia

V druhej polovici 18. storočia sa v Bratislave najúspešnejšie etablovali štyri tlačiarne. Najstabilnejšie postavenie mala najväčšia a najúspešnejšia tlačiareň Jána Michala Landerera, ktorý začal svoju podnikateľskú dráhu spomedzi tejto štvorice najskôr, v roku 1750, a viedol ju do smrti v roku 1795. Svoje tlačiarne podnikanie roz-

³⁸ Údaje o S. P. Weberovi sme čerpali z ECKER, odk. 2, s. 60.

³⁹ Anton Michal Oderlitzky sa vyučil v Patzkovej tlačiarne. ECKER, odk. 2, s. 58.

širil aj do Košíc a Pešti. Jeho meno sa nachádza približne v 1 700 impresách titulov kníh, periodík, kalendárov a iných tlačív.⁴⁰ Z hľadiska medicínskej literatúry bol významným publikujúcim lekárom u J. M. Landerera napr. Justus Ján Torkoš (1699 – 1770). Svoje prvé veľké diela vydal ešte v Royerovej tlačiarňi, a keď ju M. Landerer v roku 1750 odkúpil, nasledujúce diela vydával výlučne u neho. Príchod ďalších tlačiarov do Bratislavy vyvolal konkurenčný boj,⁴¹ ktorý sa prejavil napr. vystúpením J. M. Landerera proti bývalému zamestnancovi F. A. Patzkovi. Tento spor dopadol v prospech F. A. Patzka, ktorý v roku 1771 dostal povolenie otvoriť v Bratislave tlačiareň. Ďalšia konkurencia vznikla v roku 1783, keď v Bratislave vznikli hneď dve tlačiarne, a to tlačiarne A. Löweho a Š. P. Webera. Vznik nových subjektov vyvolával podnikateľské napätie, ale v mnohých prípadoch viedol aj k spolupráci a delbe tlačí, napr. F. A. Patzko vypomáhal tlačou pri vydávaní *Ungrisches Magazin* A. Löwemu, kým nezískal povolenie na spustenie svojej tlačiarne.

Záver

Zachariáš Teofil Huszty uprednostňoval pri vydávaní svojich prác okruh známych a spolupracovníkov okolo K. G. Windischa, ktorý aj svoje geografické diela i *Ungrisches Magazin* vydával u A. Löweho. Začiatky publikačnej činnosti Z. T. Husztyho boli späté s týmto periodikom a svoje najvýznamnejšie a rozsiahle diela *Kritischer Kommentar* a *Diskurs über die medizinische Polizei* vydal tiež u A. Löweho; ten podporoval i vydávanie a tlač náročnejších vedeckých diel vznikajúcich v druhej polovici 18. storočia v Bratislave. Po ukončení činnosti Löweho využil Huszty služby jeho nasledovníka Jána Nepomuka Schauffa a v jeho vydavateľstve vydal ďalšie dielo zaoberajúce sa otázkami verejného zdravotníctva *Ideen zur Verbesserung der österreichischen Provincialpharmakopoe, besonders im medizinisch-praktischen Gesichtspunkte*. Dva menšie spisy *Gekrönte Preisschrift über die Verbesserung der K. K. Feldapotheken und des Studienwesens an der Josephsacademie zu Wien* a *Prüfung der Nachricht an das Publikum von dem Szt. Georger Schwefelbade* vyšli tlačou S. P. Webera, ktorý zhodou okolností otvoril tlačiareň v Bratislave v rovnakom roku ako A. Löwe. Publikovanie prác významného lekára Zachariáša Teofila Husztyho u bratislavských tlačiarov a vydavateľov v druhej polovici 18. storočia je dokladom, že Bratislava bola v tomto období významným kultúrnym, spoločenským aj vzdelaneckým centrom s dosahom nielen pre Uhorsko, ale i zahraničie.

⁴⁰ KOLLÁROVÁ, I. Vydavatelia v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média, s. 58.

⁴¹ Podrobne o konkurencii tlačiarov pozri KOLLÁROVÁ, odk. 40, s. 141 – 160.

Pramene

HUSZTY, Z. G. *Kritischer Kommentar über die österreichische Provinzialpharmakopee mit einem Entwurfe zu einem gemeinnützigen verbesserten Dispensatorium.* Pressburg – Leipzig: Anton Löwe, 1785.

HUSZTY, Z. G. *Diskurs über die medizinische Polizei.* Erster Band. Pressburg; Leipzig: Anton Löwe, 1786.

HUSZTY, Z. G. *Diskurs über die medizinische Polizei.* Zweiter Band. Pressburg; Leipzig: Anton Löwe, 1786.

Miscellanea Curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosum sive Ephemeridum Medico-Physicarum Germanicarum. Lipsiae: Sumpt. Viti Jacobi Trescheri Bibliopol. (Wratislav: Typis Johannis Baueri, Anno 1670).

Ungrisches Magazin, oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Litteratur. Erster Band. Mit einem eingemalten Kupfer. Pressburg: bey Anton Löwe, 1781.

Ungrisches Magazin, oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Litteratur. Zweiter Band. Pressburg: bey Anton Löwe, 1782.

Ungrisches Magazin, oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Litteratur. Vierter Band. Pressburg: bey Anton Löwe, 1787.

Zoznam bibliografických odkazov

BULKOVÁ, P. Antonius Löwe – Germanus, Bibliopola Posoniensis: Vydavateľské, tlačiarenské a kníhkupecké aspekty. In: *Studia Bibliographica Posoniensia* 2009. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2009, s. 132 – 150.

DUKA ZÓLYOMI, N. *Zacharias Gottlieb Huszty 1754 – 1803: Mitbegründer der modernen Sozialhygiene.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972.

- ECKER, J. Bratislavské tlačiarne od druhej polovice 18. storočia do konca prvej svetovej vojny. In: *Kniha '88: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1988, s. 51 – 67.
- KOLLÁROVÁ, I. *Vydavatelia v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava: Veda, 2006. ISBN 80-224-0889-1.
- KRIŽANOVÁ, P. *Príbeh zabudnutého kníhkupectva: Anton Löwe (1770 – 1799?)*. Bratislava: Detail, 2017. ISBN 978-80-972519-2-5.
- LAUKOVÁ, L. Snahy o reformovanie lekárenstva v Uhorsku v druhej polovici 18. storočia v diele Kritischer Kommentar über die östereichische Pharmakopee (1785) od Zacharias Gottlieba Husztyho. In: *Farmaceutický obzor*. 2021, roč. 90, č. 6 – 7, s. 119 – 124.
- LAUKOVÁ, L. Zacharias Gottlieb Huszty: Diskurz o medicínalnej polícii (1786). In: *Farmaceutický obzor*. 2021, roč. 90, č. 6 – 7, s. 125 – 132.
- RICZIOVÁ, B. a O. VANEKOVÁ. Zachariáš Teofil Huszty – variolizácia a vakcinácia v bratislavských periodikách Ungarisches Magazin a Zeitschrift von und für Ungern. In: *Farmaceutický obzor*. 2021, roč. 90, č. 6 – 7, s. 110 – 118.
- SEIDLER, A. *Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch*. Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2008. ISBN 978-963-9671-21-8.
- SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái* [online]. Heslo Huszty. Budapest: Hornyánszky, 1891 – 1914 [cit. 28. 6. 2023]. Dostupné na: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>
- TANCER, J. *Im Schatten Wiens. Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts*. Bremen: edition lumière, 2008.
- TIBENSKÝ, J., HROCHOVÁ, M. a M. MAUEROVÁ. *Biobibliografia prírodných, lekárskejších a technických vied na Slovensku do roku 1850*. Martin: Matica slovenská, 1976.
- VÁMOSSY, S. *Beiträge zur Geschichte der Medicin in Preßburg*. Poszony-Preßburg: Commission der k. u. k. Hof- u. k. acad. Buchhandlung Karl Stampfel, 1902.
- WURZBACH, C. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Band 9. Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei, 1863.

Zachariáš Teofil Huszty – Opportunities for Publishing Medical Literature in Bratislava in the second half of the 18th Century

Beata Ricziová – Olga Vaneková

Zacharias Theophilus Huszty (1754 – 1803), a prominent physician in Bratislava in the latter half of the 18th century, played a significant role in the Enlightenment movement through his professional publishing activities. His involvement spurred both cultural and economic growth, contributing significantly to the blossoming of scientific activity in Hungary. Over the course of the 18th century, as Bratislava evolved into an economic, administrative, and cultural hub of Hungary, new booksellers, printers, and publishers emerged, enabling the works of significant Hungarian experts to be published locally. Prior to this, the publishing needs of Bratislava authors were predominantly met by German cities such as Wittenberg, Jena, Leipzig, Erfurt, and nearby Vienna. Given the ethnic composition of Bratislava's population, the majority of these works were published in German. The paper focuses on the life and work of the Bratislava physician Zacharias Theophilus Huszty, whose medical publications could be published at the place of his work due to the favourable publishing environment. In the second half of the 18th century there were four important printing houses in Bratislava. The largest and most successful printing house of Jan Michal Landerer, founded in 1750, had the most stable position. František Augustín Patzko was granted permission to open a printing house in Bratislava in 1771. Twelve years later, in 1783, two printing houses were established in Bratislava, the printing houses of Anton Löwe and Simon Peter Weber. Since Zacharias Theophilus Huszty preferred the circle of acquaintances and collaborators around K. G. Windisch, who published his works and *Ungrisches Magazin* with A. Löwe and since Huszty's early publishing activities were connected with this periodical, he also published his most important works with A. Löwe. After the sale of Löwe's printing house, he used the services of his successor Jan Nepomuk Schauff. Zacharias Theophilus Huszty also published two smaller works at Simon Peter Weber's printing house.

Keywords: 18th century, Enlightenment, Hungary, history of medicine, printers, Bratislava, Zacharias Theophilus Huszty (1754 – 1803), Anton Löwe (1744 – ?)

Belova *Grammatica Latina facilitati restituta* a jej nemecké predlohy*

Ludmila Eliášová Buzássyová

Kľúčové slová: Christopher Cellarius (1638 – 1707), Joachim Lange (1670 – 1744), gramatika, učebnica, latinský a nemecký preklad, úprava

Hovoriť o rozsahu činností, šírke záberu a tvorivej kapacite Mateja Bela by bolo povestným nosením dreva do lesa. Napriek dlhoročnému multidisciplinárnemu výskumu diela tohto všestranného barokového učenca však ešte stále možno nájsť výskumné oblasti, ktoré si žiadajú doplnenie a prehĺbenie existujúcich poznatkov a niekedy aj celkom nové poznatky.

Bela poznáme medziiným ako autora učebných pomôcok, ktoré buď sám napísal, alebo ich prevzal z nemeckého prostredia a prispôbil potrebám multilingválneho prostredia Horného Uhorska. Medzi týmito učebnými pomôckami zaberá popredné miesto *Grammatica Latina facilitati restituta* vydaná v Levoči, v Brewerovej tlačiarňi roku 1717. Učebnica býva charakterizovaná ako „spracovaná podľa Ch. Cellaria“,¹ „zostavená podľa Cellaria“,² „prepracovaná“³ či „adaptovaná“⁴ a často sa spomína vedno so slovníkom *Liber memorialis* (taktiež upraveným a pôvodom Cellariovým), keďže spolu s ním tvorila materiálovú bázu, na ktorej stál Belov koncept modernizácie a vylepšenia výučby latinčiny na hornouhorských evanjelických lýceách.⁵

Gramatika prináša so sebou dva tesne prepojené problémy: prvý, zdanlivo triviálny je, ako správne rozumieť jej názvu, druhý, ktorý možno označiť ako literár-

* Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantovej úlohy Vega 100 rokov klasických štúdií na Univerzite Komenského v Bratislave 1/0210/22.

¹ Tibenský, J. Matej Bel: doba, život, dielo, s. 136.

² Kollárová, I. Vydavatelja v 18. storočí, s. 43.

³ Jóna a Škoviera svorne uvádzajú: „prepracoval a vydal“. Porov. Jóna, E. Belove učebnice jazykov troch hlavných národov Uhorska, s. 235, Škoviera, D. Klasická filológia [online]. Dostupné na: <https://beliana.sav.sk/heslo/klasicka-filologia>

⁴ Haneschová hovorí o „adaptácii nemeckej učebnice latinčiny Cellaria“. Porov. Haneschová, D. Pedagogická koncepcia Mateja Bela (1684 – 1749), s. 279.

⁵ K Belovmu učiteľskému pôsobeniu pozri napr. štúdie v zborníku Pedagóg Matej Bel z roku 1985, Tibenského Velkú ozdobu Uhorska, najmä kapitolu 2, a štúdiu D. Haneschovej Pedagogická koncepcia... (Tam sa nachádzajú aj ďalšie odkazy na pedagogické práce k téme Matej Bel).

nohistorický, textologický či dokonca autorskoprávny, je spätý s otázkou, ako dielo charakterizovať vo vzťahu k primárnemu textu a jeho autorovi Christophorovi (Krištofovi) Cellariovi (1638 – 1707),⁶ prípadne aj ďalším autorom.

Grammatica Latina facilitati restituta – všeobecná a jazyková charakteristika

Ako teda rozumieť názvu Belovej gramatiky? V odbornej literatúre najčastejšie nachádzame dielo uvedené len s latinským názvom, stretneme sa však aj s rôznymi formami jeho prekladu: „Latinská gramatika podľa ľahkej metódy K. Cellaria“⁷, „Latinská gramatika vrátená ľahkej metóde“⁸ či „... vrátená prístupnej metóde“⁹. Od doslovnosti sa prekladom obohateným o interpretáciu väčšmi vzdialil Škoviera: „*Latinská gramatika podľa ľahkej učebnej metódy Ch. Cellaria* (doslovné *Latinská gramatika s obnovenou ľahkosťou učebnej metódy Ch. Cellaria ...*)“.¹⁰

V úplnosti znie názov gramatiky takto: *Grammatica Latina facilitati restituta: Hoc est, Praecepta Etymologiae, Syntaxeos & Orthographiae vsu necessaria, perspicua, brevia et certa, ad modum Celeb. Christophori Cellarii ita adornata, vt sine Donati ambagibus, reiectis superfluis, demtoque discendi taedio, solida latininitatis fundamenta poni possint / Accedit S.R.I. L. Tirocinium Paradigmatico-Dialogicum auctum decuriis duabus. In usum discentium concinnavit & praefatus est Matthias Bel Rect.*).¹¹

V preklade je: „*Gramatika prinavrátená jednoduchosti*,¹² *teda morfológické, syntaktické a ortografické pravidlá nevyhnutné pre prax, ktoré sú jasné, stručné a spoľahlivé a zostavené podľa slávneho Ch. Cellaria tak, aby bolo možné položiť solídne základy pre štúdium la-*

⁶ Cellarius pôsobil na gymnáziu vo Weißenfelse, ako rektor gymnázia vo Weimare a rektor na Gymnasium Illustre v Zeitze. Na týchto pôsobiskách vznikli základy jeho pedagogických prác a tu boli pravdepodobne aj testované v praxi. V rokoch 1688 až 1693 bol rektorom merseburskej katedrálnej školy, kde pokračoval aj v písaní učebníc. V roku 1694 ho Friedrich III. von Brandenburg vymenoval za profesora rétoriky a histórie na novozaloženej Univerzite v Halle, v rokoch 1697 až 1698 zastával úrad prorektora a od roku 1697 viedol univerzitnú knižnicu a novovzniknuté Collegium litteraturae tejto univerzity. V roku 1703 odišiel do dôchodku. Viac pozri Roling, B. Cellarius, Christoph [online]. <https://www.degruyter.com/database/VDBO/entry/vdbo.vl17.C11/html>

⁷ Tibenský, J. Velká ozdoba Uhorska, s. 75.

⁸ Tibenský, J. et al. Matej Bel: doba, život, dielo, s. 36; Haneschová, D. Pedagogická koncepcia..., s. 279.

⁹ Ružička, V., ed. Ján Rezik: Gymnaziológia, s. 423, pozn. 884.

¹⁰ Škoviera, odk. 3.

¹¹ Úplný názov gramatiky tu uvádzame podľa záznamu KLIMEKOVÁ, A., AUGUSTÍNOVÁ, E. a J. ONDROUŠKOVÁ. Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia, zv. 1, s. 247. Ďalej v texte používame štandardnú skrátenú podobu názvu *Grammatica Latina facilitati restituta*, prípadne len *Grammatica Latina*.

¹² Doslovným prekladom slovného spojenia *facilitati restituta* ako „*prinavrátená jednoduchosti*“ sa tu zámerne odkláňame od vyššie uvedených starších prekladov. Prípustný je aj preklad: „*obnovená s ohľadom na jednoduchosť*.“

tinčiny bez spletností donatovskej gramatiky, bez zbytočnej rozvoláčnosti a rovnako aj bez omrzenosti z učenia. Pripojené sú S.R.I.L. „Začiatky“ v paradigmatách a dialógoch rozšírené o dve triedy. Pre potreby žiakov zostavil a uviedol predslovom rektor Matej Bel.“

Pohľad do obsiahleho úvodu k tejto gramatike (*Praefatio*, paragraf 13) a do metodickéj časti *Methodus docendae discendaeque grammaticae*, v ktorých sa slovné spojenie *facilitati restituta* vyskytuje spolu dvakrát, odhalí, že podstatou metódy, ktorú Bel v závislosti od svojho hallského profesora Ch. Cellaria použil pri zostavovaní gramatiky, je zjednodušenie tradičného obsahu a zaužívaných postupov výkladu, ktoré boli podľa neho ťažkopádne alebo zbytočne komplikované.

Paragraf 13:

„... Quamvis, quid in arte grammatica et quae huc pertinent, post tot summorum ingeniorum labores, novi possit adferri, non videam. Vetera, sed multa difficultate horrida, qualicunque resituere facilitati, operae satis est.“

„... Hoci nevidím, čo nového možno priniesť v gramatike a v tom, čo s ňou súvisí, po tolkej námahe najmúdrejších hláv. Stačí starý obsah a postup, ktorý pre veľkú náročnosť pôsobí odstrašujúco, vrátiť jednoduchosť.“

Pri tom, či sa mu to podarilo naozaj tak úspešne, ako proklamoval v názve i úvode, sa ešte pristavíme.

V spojitosti s textom sa stretávame aj s nepresnými alebo nejednoznačnými charakteristikami, ktoré znejasňujú povahu spomínaného prepracovania či adaptácie Cellariovej pôvodiny, a to najmä, ak hovoríme o jeho jazykovej stránke. Vyskytujú sa na niekoľkých miestach v staršej literatúre, napr. v Ružičkovej edícii *Rezikovej Gymnaziológie* z roku 1971¹³ alebo v zborníku *Pedagóg Matej Bel* (1985), v štúdiu Ricziovej a Jónu.¹⁴ K nejasnostiam v otázke použitia jazykov výrazne prispel Mikleš, ktorý v štúdiu v spomenutom zborníku uviedol preklad výňatku z úvodu ku gramatike.¹⁵ V danom výňatku totiž Bel hovorí najprv o svojich skúsenostiach s používaním Cellariovho slovníka *Liber memorialis*, ktorý si sám v praxi uspošoboval pre mnohohojazyčné prostredie a neskôr ho aj vydal ako štvorjazyčný slovník, a vzápätí jed-

¹³ „Napísal latinskú gramatiku, ktorú pre slovenský jazyk upravil Matej Bel. Pozri RIZNER, V. Bibliografia... , zv. 1, s. 239.“ Ružička, odk. 9, s. 77, pozn. 92. Táto informácia nie je správna, či už by sme ju usúvzťažňovali s tlačou vydaným dielom *Grammatica Latina facilitati restituta*, alebo s jej rukopisným zlomkom, písaným v biblickej češtine. K rukopisnému zlomku pozri Ricziová, B. Rukopisný zlomok latinskej gramatiky písaný po maďarsky a po česky.

¹⁴ Napr. Ricziová, odk. 13, s. 202 uvádza, že „Gramatiku hallského profesora Christofora Cellaria *Grammatica Latina facilitati restituta* Bel upravil a vydal v Levoči roku 1717“, z čoho možno usudzovať, že gramatiku s uvedeným latinským názvom napísal už Cellarius, čo nezodpovedá skutočnosti. Ani z Jónovej štúdie nie je jasné, v akom jazyku bola napísaná pôvodina.

¹⁵ Mikleš, J. Pedagogické pôsobenie Mateja Bela v Banskej Bystrici v rokoch 1700 – 1714, s. 141 – 143.

ným dychom a v tom istom paragrafe hovorí aj o svojej gramatike. Nepriezračný spôsob, akým Bel píše o dvoch učebných pomôckach, sa premietol do Miklešovho prekladu a z neho potom aj do najnovšej odbornej literatúry. V monografii *Vydavatelía v 18. storočí* I. Kollárová odkazujúc na Miklešovu štúdiu prerozprávala hlavnú myšlienku zo spomínaného úvodu, čím sa tiež nevyhla istej nejednoznačnosti.¹⁶ Z jej textu by totiž, práve tak, ako z Miklešovho, čitateľ mohol usúdiť, že *Grammatica Latina facilitati restituta* bola adaptovaná pre všetky jazyky používané v Hornom Uhorsku, čo nezodpovedá skutočnosti.

V odbornej literatúre slovenskej proveniencie sa nám nepodarilo nájsť informácie o Cellariovej pôvodine a o jej názve; nikde nebola uvedená v zoznamoch použitej literatúry. Pôvodnú Cellariovu gramatiku neuviedol v bibliografii dokonca ani Sopko, ktorý v štúdií *Matej Bel a vyučovanie latinčiny* v menovanom zborníku *Pedagóg Matej Bel* (s. 190) o Belovej latinskej gramatike píše: „V podstate v nej málo pozmenil poučky sformulované Cellariom, sem tam sa pokúsil o výstižnejšie podanie, niečo vynechal, ale aj doplnil z iných gramatík.“ Svoje tvrdenie, ktoré má charakter komparácie dvoch, prípadne viacerých textov, nepodporil žiadnym príkladom. Jediné Brnadić(ová) v nedávnej Almásiho publikácii *Latin at the Crossroads of Identity* spojila Belovu gramatiku s Cellariovou, uvedenou v pôvodine: *Erleichterte Lateinische Grammatica*. Do nijakých detailov však nezachádzala.¹⁷

Ako je to teda s jazykovou úpravou v Belovej gramatike? Pôvodný text, z ktorého Bel vychádzal, napísal Cellarius po nemecky. Cellarius bol totiž jedným z autorov stojacich na počiatku éry výučby latinčiny, resp. jej gramatických základov, v živom jazyku, v nemčine.¹⁸ Úplný názov jeho učebnice znie *Erleichterte Lateinische Grammatica Oder Kurtze, doch zulängliche Anweisung zu der Lateinischen Sprache um mehrern Nutzens willen bey der Jugend Teutsch abgefaßt, Mit eingemengten nützlichen Anmerckungen, so von denen gemeinen Grammaticis übergangen werden*, čo v preklade znamená: „Zjednodušená latinská gramatika alebo krátky, no postačujúci návod k latinskému jazyku: napísaný po nemecky s cieľom znásobiť úžitok pre mládež; s pridanými užitočnými poznámkami, ktoré sa v bežných gramatikách nevyskytujú“.

Prvýkrát vyšla táto gymnaziálna gramatika v Merseburgu v roku 1689. V priebehu 18. storočia sa stala mimoriadne obľúbenou a vyšla v mnohých vydaniach, asi aj preto, lebo (na rozdiel od jej názvu) bola naozaj zjednodušená a mimoriadne stručná; prvé vydanie malo len 130 strán a ani ďalšie vydania sa od tohto rozsahu podstatnejšie neodchyľovali.¹⁹ Cellariovu pôvodnú verziu gramatiky v Nemecku najvýraznejšie prepracoval J. M. Gesner (1691 – 1761), ktorého prepracovanie tiež prešlo

¹⁶ Kollárová, I. *Vydavatelía v 18. storočí*, s. 43.

¹⁷ Brnadić, T. Sh. *The Enlightenment's Choice of Latin: The Ratio educationis of 1777 in the Kingdom of Hungary*, p. 142.

¹⁸ K problematike výučby latinčiny, k vzniku gramatík v nemčine a ich novej koncepcii pozri Burkard, Th. *Die lateinische Grammatik im 18. und frühen 19. Jahrhundert*.

¹⁹ K edíciám pozri viac Roling, odk. 6.

ďalšími úpravami. Jednotlivé úpravy znamenali stále lepšie štruktúrovanie, sprehladňovanie a k čitateľovi ústretovejšie grafické členenie textu.

Významnú podporu výučby latinčiny na lýceách predstavoval spomínaný slovník *Liber memorialis*, ktorý bol v porovnaní so stručnou gramatikou, naopak, rozsiahly, keďže Cellarius a podobne neskôr aj Bel verili, že študenti si pri osvojovaní latinčiny potrebujú v prvom rade budovať bohatú slovnú zásobu, a to spolu s jej slovtvorným potenciálom.²⁰

Ktoré vydanie Cellariovej gramatiky použil Bel pre svoju úpravu, nie je celkom isté, pravdepodobne to však nebolo žiadne z vydaní pred koncom 17. storočia, pretože tie sa výraznejšie odkláňali od tradičnej latinskej terminológie a boli teda dôsledne nemecké. Brnadičovej odkaz na vydanie z roku 1689 v štúdiu *The Enlightenment's Choice of Latin...* bol pravdepodobne len všeobecným odkazom na prvé vydanie. Najväčšiu formálnu podobnosť sme našli medzi Belovou gramatikou a Cellariovou gramatikou vydanou roku 1717. Je nepravdepodobné, že by Bel mohol vychádzať z vydania, ktoré vyšlo v tom istom roku ako jeho vlastná úprava, preto možno predpokladať, že použil vydanie, ktoré vyšlo medzi rokmi 1709 – 1717.²¹

Za elementárny opis Belovej gramatiky *Grammatica Latina...* vďačíme najmä Ricziovej, ktorá ju porovnávala s jej neúplným maďarským a českým pendantom zachovaným len v rukopise.²² Ako uviedla táto autorka²³ a podobne aj Jóna,²⁴ paralelný nemecko-latinský text je v učebnici *Grammatica Latina...* len v časti venovanej morfológii (*Etymologia*), kým zvyšné časti gramatiky (syntax a ortografia) boli iba v latinčine. Dôvodom bilingválnej podoby morfologickej časti bola predpokladaná nižšia vedomostná úroveň u mladších žiakov, ktorých výučba si vyžadovala oporu v rodnom, resp. v nejakom živom jazyku, ktorý bol etablovaný v uhorskom školskom prostredí. Pre nadväzujúce učivo z oblasti syntaxe a ortografie mala študentom slúžiť ako mediačný jazyk len latinčina.

Belova gramatika a jej predlohy: Cellariova a Langeho gramatika

Stavba. Cellariova *Erleichterte Lateinische Grammatica* obsahovala časti *Etymologia*, *Syntaxis* (v rámci nej aj *Syntaxis ornata*) a *Orthographia*. Tieto tri časti Bel do svojej gramatiky prebral a modifikoval, a ako, si objasníme v stručnosti neskôr. Belova

²⁰ Eliášová Buzássyová, L. Úvod Mateja Bela k Cellariovemu slovníku *Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis*, s. 147, 150, 151.

²¹ Vydanie z roku 1709, ktoré sme mali k dispozícii, ešte tieto výraznejšie spoločné znaky s Belovou gramatikou nevykazuje.

²² O Belovej gramatickej rukopisnej pozostalosti píše aj Tibenský, odk. 7, s. 58, 226. Novšie k Belovým rukopisom pozri Toth, G. Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (Katalógus).

²³ Riczióvá, odk. 13, s. 204.

²⁴ Jóna, odk. 3, s. 236.

učebnica okrem týchto častí obsahuje už spomínaný obsiahly úvod (*Praefatio ad lectorem*) a metodicko-didaktickú inštruktáž *Methodus docendae discendaeque grammaticae* nasledujúcu hneď za prefáciou. Za gramatickou časťou je pripojený štvrtý diel (s novým číslovaním strán), vďaka ktorému sa kniha ako celok stáva aj cvičebnicou. Je označený ako „Začiatky“, lat. *Tirocinium*,²⁵ a má dva hlavné oddiely: *Sectio paradigmatica* (s. 1 – 10), čo sú jednoduché úlohy na precvičovanie skloňovania a časovania, a *Sectio dialogica* (s. 11 – 40) obsahujúca tzv. dekúrie I. – XII., s krátkymi rozhovormi z každodenného života žiaka, kresťana. Potom nasledujú školské modlitby, *Praecationes scholasticae* (s. 41 – 44). Tieto cvičenia vychádzajú zo skúseností a potrieb praxe; ide o jednoduché cvičenia na deklinácie a konjugácie, dialógy a iné krátke texty.

Ako vyplýva z našej komparatívnej analýzy, obsah celého *Tirocinia* okrem posledných dvoch dekúrií a modlitieb (s. 33 – 44) prevzal Bel z učebnice Joachima Langeho (1670 – 1744)²⁶ *Verbesserte und Erleichterte Lateinische Grammatica*, v ktorej predstavovalo *Tirocinium* samostatnú časť. Langeho učebnica obsahovala len jednu modlitbu (*Praecatio scholastica matutina*), kým v Belovej učebnici je dovedna päť modlitieb, z ktorých prvá *Praecatio scholastica matutina communis* je obsahovo totožná, ale formou nie úplne zhodná s Langeho formou modlitby.

Langeho učebnica bola v Belovej dobe populárna a dočkala sa mnohých vydaní. Bel síce v texte svojej gramatiky Langeho gramatiku nespomína,²⁷ na autora však nepochybne odkazuje v úplnom názve učebnicového celku, osobitne poslednými dvoma písmenami skratky S.R.I.L., stojacej pred slovom *Tirocinium*.²⁸ Bel mohol mať k dispozícii Langeho text v hallskom vydaní z roku 1705 alebo v berlínskom vydaní z roku 1707. V neskôr menovanom zaberá *Tirocinium* strany 377 – 427. Langeho učebnicou sa Bel inšpiroval asi aj v inom, a to pridaním vyššie uvedenej metodicko-didaktickej časti, ktorú jeho hlavný vzor Cellarius vo svojej gramatike nemal. Na rozdiel od Bela, ktorý túto časť s názvom *Methodus docendae discendaeque grammaticae* uviedol vo svojom texte bezprostredne po úvode, obdobnú inštruktáž Lange umiestnil v závere svojej učebnice. Hoci ju označil latinskými nadpismi *Methodus docendi* a *Methodus docentis*, napísal (rovnako ako celú svoju gramatiku) ju po nemecky. Súhrnne možno o stavbe Belovej učebnice povedať, že má dve časti, prvá je vlastná gramatika, *Grammatica Latina facilitati restituta*, druhá je cvičebnica, tzv. *Tirocinium*. Prvá časť ťaží z Cellariovej gramatiky, kým cvičebnicová časť je prevzatá z Langeho učebnice a rozšírená o dve dekúrie a modlitby.

²⁵ *Tirocinium* bolo nepochybne súčasťou učebnice, nie len sekundárnym prívazkom. Porovnaj zápis v KLIMEKOVÁ, AUGUSTÍNOVÁ, ONDROUŠKOVÁ, odk. 11, s. 247.

²⁶ Lange bol nemecký protestantský teológ, pietista a gramatik; pôsobil ako rektor na niekoľkých gymnáziách a ako profesor teológie v Halle. Viac pozri Alwast, J. Lange, Joachim, p. 548 – 549 [online]. Dostupné na: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118569376.html#ndbcontent>

²⁷ Diela tohto muža Bel spomína v úvode svojej Rétoriky (s. 7 a 22).

²⁸ Pozri úplný názov diela a jeho preklad na začiatku podkapitoly *Grammatica Latina facilitati restituta* – všeobecná a jazyková charakteristika a pozn. 11. Význam prvých dvoch písmen skratky, teda S. R., sa nám nepodarilo zistiť.

Forma. V morfologickej časti (*Etymologia*) má Belov text nerovnomernú dialogickú podobu, teda k položenej otázke patrí odpoveď, ktorá môže mať rozsah stručnej vety, ale aj niekoľkých obsiahlych odstavcov. Ostatné časti jeho gramatiky majú charakter monologického výkladu: učivo je vykladané formou pravidiel, *regulae*. Naproti tomu Cellariov nemecký text má vo všetkých častiach charakter monologického výkladu. Volbou dialogickej formy sa Bel približuje niektorým dobovým gramatikám, okrem iných aj spomínanej Langeho *Verbesserte und Erleichterte Lateinische Grammatica*, v ktorej sa tiež používajú aj otázky, hoci nie konzistentne v celom texte.²⁹

Rozsah. Niektoré časti gramatiky, zvlášť definície, ktoré prevzal od Cellaria, ponecháva Bel bez zmeny voči originálu; za mnohé uvedme opis možných zakončení nominatívov singuláru tretej deklinácie (Cellarius, 1709, s. 17, 1717, s. 14; Bel, 1717, s. 20). Celkovo však Bel pôvodný Cellariov text rozširuje a obohacuje, a to konkrétnymi prídavkami a dovysvetľovaniami príliš stručného Cellariovho znenia. Ak napríklad Cellarius vtesnal kapitolu *Anhang von dem Nomine und dessen Anomalien* do jednej strany (1709, s. 24), Belovi zabral tento celok v každom jazyku takmer tri strany (s. 23 – 26). V tomto konkrétnom prípade teda Cellariovej jednej strane textu zodpovedalo takmer šesť strán Belovej úpravy.

Výsledkom takýchto a podobných rozširujúcich úprav je učebnica, ktorá je síce dobre a prehľadne členená, rozsahom je však dosť veľká (14-stranový úvod, 8-stranová metodická inštrukcia, dvakrát 68 strán dvojazyčnej morfológie, 52 strán syntaxe a 16 strán ortografie predstavuje dovedna 226 strán gramatiky, ku ktorej sa pripája 44 strán *Tirocinia*). Učebnica svojím rozsahom výrazne prevyšuje Rheniových *donátov*,³⁰ ktoré sa v Hornom Uhorsku používali na evanjelických školách ako učebnice základov, a to v rôznych jazykových mutáciách.³¹ Rovnako rozsahom prevyšuje i ďalšie donátorské ale aj iné príručky slúžiace na vvedenie do latinskej gramatiky, ktoré taktiež existovali v jazykových adaptáciách. V porovnaní s Rheniovým *Compendiom*, ktoré sa na evanjelických lýceách považovalo u pokročilejších študentov za štandardnú študijnú a vyučovú literatúru,³² bola však predsa len výrazne kratšia.

²⁹ Lange použil dialogickú metódu napr. pri výklade jednotlivých slovných druhov (*partes orationis*), kde sa fiktívny učiteľ pýta žiaka na gramatické kategórie príslušnej skupiny slov.

³⁰ Práve na tieto učebné pomôcky s dešpektom naráža Bel v názve aj v úvode svojej učebnice. *Aelia Donata* a *Johanna Rhenia* označoval ako dve veľmi škodlivé škvrny vo vyučovaní latinčiny. Pozri Sopko, J. Matej Bel a vyučovanie latinčiny, s. 188.

³¹ *Donatus Latino-Germanicus* (1. slovacikálne vyd. pravdepodobne 1645, 1. zachované vyd. 1694), *Donatus Latino-Hungaricus* (1. slovacikálne vyd. 1697) a *Donatus Latino-Bohemicus* (1. slovacikálne vyd. 1706). Viac v Eliášová Buzássyová, L. a B. Machajdík. Nie je donát ako donát, s. 136 – 138. (Údaj o prvom slovacikálnom vydaní učebnice *Donatus Latino-Bohemicus* z roku 1745 uvedený v štúdiu je nesprávny).

³² Pozri Lichnerová, L. Nemecká tlačaná kniha, s. 49, 50, 55.

Obsah gramatickej náuky, znenie definícií a miera pôvodnosti. V sprostredkovaní gramatického obsahu bol Bel do takej miery závislý od svojho hlavného vzoru, Cellaria, že z hľadiska dnešného autorského práva by takýto druh textu mohol byť napadnuteľný. V Belovej dobe bola, samozrejme, citlivosť na autorstvo a pôvodnosť diela nastavená podľa iných kritérií.³³ Slovné spojenie *ad modum* v názve gramatiky, ktorým Bel vyjadroval svoju závislosť od predlohy, podľa našej mienky netreba nevyhnutne chápať ako metódu (v zmysle vedecky ukotvenej spätosti pracovných postupov), ako interpretujú niektorí prekladatelia názvu diela, ale skôr doslovne, teda „na spôsob“, „podľa“. Ním Bel vyjadroval prosto obsahovú a formálnu podobnosť so vzorovým dielom. V Belovej gramatike nachádzame veľa definícií, ktoré sú slovo od slova prevzaté z Cellariovej učebnice a preložené do latinčiny:

Cellarius: *Erleichterte lateinische Grammatica* (1709, s. 6; 1717, s. 2)
*Solche Wörter sind auch nach der Figur entweder Simplicia, schlechte und einfache, als Gravis, Disco, de: oder Composita, zusammen gesetzt, Praegravis, Addisco, Deinde, auch in Verbis Decomposita, doppelt zusammen gesetzte, recognosco, superaddo.*³⁴

Bel: *Grammatica facilitati restituta* (1717, s. 4):

Nemecká časť = totožná s Cellariovou

Latinská časť = nie celkom doslovný preklad: *Eaedem Partes orationis ratione Figurae vel sunt simplices, quae ex nullis aliis partibus componuntur, ut: Gravis, disco, de: vel Compositae, quae ex duabus, aut pluribus constant, ut: praegravis, addisco, deinde: atque in Verbis Decomposita, ut: Recognosco, superaddo.*

Celý obsah Belovej gramatickej náuky nie je plne závislý od Cellariovej predlohy, možno v nej totiž nájsť aj koncepcné odchýlky od vzoru. Jednotlivé vydania Cellariovej gramatiky sa napríklad mierne líšia tým, v akom rozsahu ponúkajú výklad tradičných gramatických tém.³⁵ Medzi takými možno uviesť koncept tzv. akcencií, lat. *accidentia*, predstavujúci špecifický druh kategórií (zjednodušene možno povedať aj zárodkov gramatických kategórií), ktoré sa pre istú triedu slov (napr. slovný druh) považovali za sprievodné, sekundárne kategórie.³⁶ V období, v ktorom

³³ Lichnerová, L. Niekoľko príkladov k vývoju autorského práva.

³⁴ Vydanie z roku 1709 a skoršie vydania neobsahujú slová „nach der Figur“.

³⁵ Pojem „tradičná gramatika“ možno definovať ako súbor vedomostí o správnom používaní slovných tvarov a skladby, ktorý sa v prostredí európskeho kultúrneho západu odovzdával pri štúdiu latinčiny a gréčtiny minimálne od čias stredoveku a ktorého kategórie sa používali ako vzor pre štúdium iných jazykov. Pozri BLANK, D. L. a C. ATHERTON. The Stoic Contribution to Traditional Grammar, p. 310.

³⁶ Antickí gramatici zvolili pre výklad jazykových javov model „slovo a akcident“. Lat. termín *accidens* odvodený od slovesa *accidere*, doslova značí „to, čo pristupuje“. Viac pozri napr. Eliášová Buzássyová, Machajdíkova, odk. 31, s. 130. (Tam sú aj odkazy na ďalšiu literatúru).

Cellarius písal svoju gramatiku, sa tento koncept stával redundantným, a postupne, veľmi pomaly sa začal vytrácať z gramatík.³⁷ Žiadne z najstarších vydaní Cellariovej gramatiky z konca 17. storočia, ani vydania z rokov 1704 a 1709 tieto kategórie nespomínajú. Až vydanie z roku 1717 akcidienciá spomína, ale len pri slovnom druhu *nomen*.³⁸ Výpočet akcidiencií pri slovnom druhu *nomen* je v Cellariovej gramatike takýto (1717, s. 3):

Nominis accidentia sind sieben: Qualitas, genus, Motio, Comparatio, Numerus, Casus, Declinatio.

V tejto podobe ostala Cellariova definícia aj v nasledujúcich vydaniach. V Belovej gramatike však výpočet akcidiencií nájdeme v inej podobe:

Bel: *Grammatica facilitati restituta* (1717, s. 5):
Nominis accidentia sunt: Qualitas, genus, Motio, Comparatio, Declinatio.
 / *Nominis accidentia sind: Qualitas, genus, Motio, Comparatio, Declinatio.*

Z uvedeného vyplýva, že Bel odstránením akcidiencií *numerus* a *casus* zmenil východiskovú Cellariovu definíciu, vyjadrujúc tak aj svoj postoj k výkladu týchto kategórií.³⁹ Tým sa odlišil od znenia príslušnej pasáže iných dobových gramatík, či už to bolo Rheniovo *Compendium* alebo jeho *Donatus Latino-Germanicus* a či Melancthonova *Grammatica Latina*. K tradičnému konceptu akcidiencií sa Bel vrátil nielen pri slovnom druhu *nomen*, ale aj v slovesách (s. 31). Možno teda tvrdiť, že Cellariov odklon od tradičnej náuky o akcidienciách nebol Belovi blízky, keďže sa mu pravdepodobne zdal priveľmi radikálny.

Aj na iných miestach Belovej gramatiky pri porovnaní s Cellariovou predlohou možno sledovať, že Belovi Cellariov výklad nepostačoval. Pri výklade sloviess príliš stručnú Cellariovu definíciu rozšíril, ako ukazujú príklady:

Cellarius: *Erleichterte lateinische Grammatica* (1709, s. 30; 1717, s. 27):
*Ein Verbum ist da man vorsetzen kan: Jich/Du/Er/Oder Es/Wir/Ihr Sie.*⁴⁰

³⁷ Viac k téme pozri Buzássyová, L. From ancient species and figura accidentis to the rudiments of the word-formation discipline a Eliášová Buzássyová, L. Word-formation in Neo-Latin School Grammar.

³⁸ Text venovaný tejto kategórii je však od ostatného textu odlíšený graficky, je písaný menším písmom.

³⁹ Týmto dvom kategóriám sa Bel venuje až pri konkrétnych deklináciách, bez toho, že by ich označoval ako akcidienciá.

⁴⁰ Takéto lapidárne definície nájdeme v učebniciach základov latinčiny typu rheniovských donátov (napr. J. Rhenii *Donatus Latino-Germanicus, Leutschoviae* 1694, s. 77: *Est vox significans agere aliquid aut pati, Ein Verbum ist/dem man im Deutschen kan vorsetzen diese Wörter Ich/Du/Er/Wir/Ihr/Sie*).

Bel: *Grammatica facilitati restituta* (1717, s. 31):

*Ein Verbum ist ein Wort/welches ein Seyn/Thun/oder Leiden anzeigt/und sich durch gewisse Modos, Numeros, Personas und Tempora coniugiren / und auf Deutch mit den Vor-Wortern: ich/du/er; wir/ihr/sie/usprechen lässet; als Sum, ich bin; amo, ich liebe; amor, ich werde geliebet.*⁴¹

Ako vidíme, v Belovej definícii sú slovesné gramatické kategórie (spôsob, číslo atď.) súčasťou základnej definície slovesa, kým u Cellaria to tak nie je. Pridaním všeobecného pomenovania „slovo“ Bel priblížil znenie definície slovesa zneniu obdobných definícií z gramatík Melanchthona, Rhenia i Langeho.

Ak by sme mali hovoriť všeobecne, vo výklade gramatickej náuky v časti *Etymologia* si u Bela možno všimnúť dve tendencie: Na jednej strane sa autor vracia k tradičnému obsahu latinských gramatík – melanchthonovských či rheniovských, ktoré svojím základným rámcom nadväzujú na neskorootantských autorov Donata a Prisciana, na druhej strane siaha po novších gramatikách písaných po nemecky, akou bola spomínaná Langeho gramatika, ale pravdepodobne aj iné, ktoré sme zatiaľ neidentifikovali. Pridáva viac nového, rozširujúceho výkladu, poznámky navyše a oveľa viac príkladov.

Časti Belovej gramatiky označené ako *Syntaxis* a *Syntaxis ornata* verne korelujú s obdobnými časťami Cellariovej gramatiky. V podstate sú prekladom z nemčiny do latinčiny, či už ide o pravidlá, lat. *regulae*, alebo iné pasáže;⁴² uvedené príklady sú tiež tie isté. Rozdiel je opäť v rozsahu: Bel štandardne pridáva viac príkladov a poznámok (lat. *nota*), skôr výnimočne pridáva i vlastné pravidlá.⁴³ Aj *Syntaxis figurata* sa od Cellariovej predlohy odchyľuje miernym obohatením, tentoraz nielen exemplifikačným, ale aj obsahovým (teda vykladá viac básnických figúr).

Zdá sa, že Bel postupoval nezávislejšie v časti *Orthographia*, ktorá je oveľa obsiahlejšia ako analogická Cellariova časť. Je príznačná veľmi precíznym spracovaním pravdepodobne s využitím poznatkov z viacerých iných učebníc.

Záver

Cieľom tejto štúdie bolo špecifikovať obsahovú a formálnu stránku Belovej učebnice *Grammatica Latina facilitati restituta* a charakterizovať povahu autorského vkladu Mateja Bela vo vzťahu k jej predlohám.

Učebnica Mateja Bela, ktorá je známa pod názvom *Grammatica Latina facilitati restituta* a vyšla tlačou v jedinom vydaní roku 1717, je v skutočnosti učebnicovým celkom zloženým z dvoch častí: vlastnej gramatiky a cvičebnice označenej ako *Tiro-*

⁴¹ Latinský pendant je takmer verným prekladom tejto nemeckej definície.

⁴² Porov. napr. regulu I., na s. 1 časti *Syntaxis* v Belovej gramatike s bodom 1 v Cellariovej gramatike na s. 89.

⁴³ Napr. regula VI. na s. 5 časti *Syntaxis*, ktorá v Cellariovej gramatike nie je.

cinium. Je závislá od dvoch nemeckých predlôh. Gramatická časť je adaptáciou Cellariovej *Erleichterte Lateinische Grammatica*, pravdepodobne niektorého vydania z rozmedzia rokov 1709 – 1717. V malej miere (pripojením metodologickej inštrukcie *Methodus...* a možno aj voľbou dialogickej formy) je inšpirovaná asi aj Langeho gramatikou *Verbesserte und Erleichterte Lateinische Grammatica*. Cvičebnicová časť Belovej učebnice, *Tirocinium*, je prevzatá zo spomínanej Langeho gramatiky, ktorá v pôvodine obsahovala aj časť označovanú ako paradigmatické a dialogické tirocínium. Bel k Langeho *Tirociniu* pridal dve dekúrie a časť venovanú modlitbám rozšíril z jednej modlitby na päť.

Miera závislosti Belovej gramatiky od hlavného vzoru, nemecky napísanej *Erleichterte Lateinische Grammatica*, sa v jednotlivých častiach líši. Časť venovaná morfológii (*Etymologia*) má charakter rozsahom nerovnomernej latinsko-nemeckej bilingvy, v ktorej nemecká časť predstavuje východiskový text. Mnohé časti morfológie Bel zároveň prepracoval v zmysle rozšírenia, ale aj miernej modifikácie gramatického obsahu. Jeho úpravy pritom nesú znaky príklonu k tradícii, ktorú v Uhorsku v Belovej dobe zastupovali najmä melanchthonovské a rheniovské gramatiky. Bel sa totiž nevzdal niektorých tých gramatických tém, od ktorých upustil Cellarius. Z pozornosti, ktorú Bel venoval dvojazyčnej morfologickej časti je jasné, že ju vo výučbe považoval za kľúčovú. V častiach učebnice venovaných syntaxi a štylistike (*Syntaxis* a *Syntaxis ornata*) je menej autorských zásahov. Tu možno Belovu prácu s pôvodinou hodnotiť ako veľmi mierne upravený preklad z nemčiny do latinčiny.

Autorský vklad Mateja Bela pri zostavovaní gramatickej časti učebnice možno teda celkovo charakterizovať primárne ako preklad z nemčiny do latinčiny a sekundárne ako preklad a rozšírenie, v menšej miere aj prepracovanie.

Bel tým, že svoju učebnicu zostavil (z väčšej časti) v latinčine, síce na jednej strane porušil svoju pedagogickú zásadu, že vyučovať základy nového a neznámeho jazyka sa majú v známom jazyku (*Quidquid docetur per notiora docetur*), na čo poukázal už Sopko,⁴⁴ na druhej strane presvedčivo ukázal, že latinčina v súdobom multilingválnom prostredí bola naozaj v plnom rozsahu *lingua franca*.

V slove „jednoduchosť“ či „ľahkosť“, lat. *facilitas*, ktoré Bel spomína v názve gramatiky, rezonuje názov nemeckej pôvodiny, *Erleichterte lateinische Grammatica*, ktorý možno chápať asi ako „latinská gramatika ľahko a rýchlo“. Keď sa pozrieme na Belovu adaptáciu, tak táto charakteristika už celkom neplatí: rozhodne nie, ak hovoríme o rozsahu, ale čiastočne aj keď berieme do úvahy mierne modifikovaný obsah, ktorý Bel v morfologickej časti („etymológii“) upravoval prihliadajúc na tradíciu o čosi väčšmi ako jeho vzor. Pokiaľ teda Bel v názve svojho diela hovorí o návrate k akejsi ideálnej pôvodnej jednoduchosti, je to mierny posun od toho, ako svoju gramatiku chápal Cellarius.

⁴⁴ Sopko, J. Matej Bel a vyučovanie latinčiny, s. 190.

Belova *Grammatica Latina facilitati restituta* sa na rozdiel od jeho adaptácie Cellariovho slovníka *Liber memorialis* dočkala len jedného vydania. Z dlhodobého hľadiska sa jej v evanjelickom vzdelávaní nepodarilo vytlačiť dobre etablované učebnice, akými boli ním zlahčované donáty, či *Compendium* pochádzajúce pôvodne od Johanna Rhenia.⁴⁵ Belove očakávania o úlohe jeho učebnice v evanjelickom školstve sa teda celkom nenaplnili. Na to však mali vplyv rôzne, hlavne spoločenské faktory.

P r a m e n e

BEL, M. *Grammatica Latina facilitati restituta* [...]. Leutschoviae: Brewer, 1717.

BEL, M. *Rhetorices veteris et novae praecepta*. Lipsiae: Martini, 1717.

CELLARIUS, Ch. *Erleichterte Lateinische Grammatica Oder Kurtze doch zulängliche Anweisung zur Lateinischen Sprach*. Merseburg: Forberger, 1689. [Ďalšie vydania tamtiež 1697, 1704, 1709, 1717].

LANGE, J. *Verbesserte und Erleichterte Lateinische Grammatica* [...] *Und mit einem Anhange eines nützlichen paradigmatischen und Dialogischen Tirocinii*. Halle: Waisenhaus, 1705. [Ďalšie vydania tamtiež 1707, 1722].

MELANCHTHON, Ph. *Grammatica Philippi Melanchthonis Latina, iam denuo recognita et plerisque in locis locupletata*. [Ed. Jacob Micyllus]. Lipsiae: Schumann, 1542.

MELANCHTHON, Ph. *Grammatica Philippi Melanchthonis, Latina, iam denuo recognita... annotationes recentes de consilio Ioachimi Camerarii*. Lipsiae: Valentini Papae, 1558.

RHENIUS, J. *Compendium latinae Grammaticae pro discentibus scriptum, et nunc post accuratas censuras* [...] *postremo recognitum*. Lipsiae: Fritsch, 1697.

⁴⁵ Obe učebnice boli opakovane vydávané až do prvej tretiny 19. storočia. Posledným vydaním Rheniovho *Compendia*, ktoré bolo upravené pre potreby Horného Uhorska, bolo bratislavské vydanie z roku 1830, posledným vydaním donáta vychádzajúceho z rheniovského konceptu bol Dunayov *Donatus Latino-Germanico-Hungarico-Slavicus* vydaný v Košiciach v roku 1839. Porov. KLIMEKOVÁ, A., AUGUSTÍNOVÁ, E. a J. ONDROUŠKOVÁ. Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 19. storočia, zv. 4, s. 334.

- RHENIUS, J. *Compendium Latinae Grammaticae: Pro Discentibus Nationis Germanicae, Hungaricae, Atque Bohemicae Scriptum: Et nunc post accuratas multorum censuras postremo recognitum, atque sublatis mendis typographicis recusum.* Posonii & Cassoviae: Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1781. [Ďalšie vydanie Posonii: Weber, 1830].
- RHENIUS, J. *Donatus Latino-Germanicus seu ratio declinandi et conjugandi pro incipientibus.* Leutschoviae: Brewer, 1694.

Zoznam bibliografických odkazov

- ALWAST, J. Lange, Joachim. In: *Neue Deutsche Biographie* [online]. 1982, roč. 13, s. 548 – 549 [cit. 18. 7. 2023]. Dostupné na: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118569376.html#ndbcontent>
- BLANK, D. L. a C. ATHERTON. The Stoic Contribution to Traditional Grammar. In: INWOOD, B. ed. *The Cambridge Companion to the Stoics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 310 – 327.
- BRNADIĆ, T. Sh. The Enlightenment's Choice of Latin: The Ratio educationis of 1777 in the Kingdom of Hungary. In: ALMÁSI, G., ed. *Latin at the Crossroads of Identity. The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary, Central and Eastern Europe, Volume: 5*. Brill, 2015, p. 119 – 151.
- BURKARD, Th. Die lateinische Grammatik im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Von einer Wortarten- zu einer Satzgliedgrammatik. In: KESSLER, E. a H. C. KUHN, eds. *Germania latina – Latinitas teutonica. Politik, Wissenschaft, humanistische Kultur vom späten Mittel- alter bis in unsere Zeit*. Vol. 2. München: Fink, 2003, p. 781 – 830.
- BUZÁSSYOVÁ, L. From ancient species and figura accidents to the rudiments of the word-formation discipline in Latin and vernacular grammars (16th to 18th centuries). In: *Listy filologické = Folia philologica*. 2019, roč. 142, č. 3 – 4, s. 407 – 443.
- ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ, L. Úvod Mateja Bela k Cellariovmu slovníku Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis. In: JESENSKÝ, M., ed. *Belianum: zo života a diela Mateja Bela*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum, 2021, s. 143 – 169.

- ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ, L. Word-formation in Neo-Latin School Grammar. In: MACHAJDÍKOVÁ, B. a L. ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ, eds. *Greek-Latin-Slavic: Aspects of Linguistics and Grammatography*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2023, p. 39 – 72. ISBN 978-3-8233-8527-1.
- ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ, L. a B. MACHAJDÍKOVÁ. Nie je donát ako donát. In: BALEGOVÁ, J. a E. BRODŇANSKÁ, eds. *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis: zborník príspevkov z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky: III*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2020, s. 127 – 148.
- HANESCHOVÁ, D. Pedagogická koncepcia Mateja Bela (1684 – 1749). In: *Pedagogika.sk*. 2014, roč. 5, č. 4, s. 273 – 289.
- JÓNA, E. Belove učebnice jazykov troch hlavných národov Uhorska. In: *Pedagóg Matej Bel (1684 – 1749)*. Bratislava: Slovenská pedagogická knižnica a ústav školských informácií, 1985, s. 231 – 250.
- KLIMEKOVÁ, A., AUGUSTÍNOVÁ, E. a J. ONDROUŠKOVÁ. *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia*. Zv. I., A – Č. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008. ISBN 978-80-89301-17-1.
- KLIMEKOVÁ, A., AUGUSTÍNOVÁ, E. a J. ONDROUŠKOVÁ. *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia*. Zv. IV., N – R. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008. ISBN 978-80-89301-20-1.
- KLIMEKOVÁ, A. a J. ONDROUŠKOVÁ. *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 19. storočia*. Zv. IV., N – R. Martin: Slovenská národná knižnica, 2016. ISBN 978-80-81490-66-8.
- LICHNEROVÁ, L. Niekoľko príkladov k vývoju autorského práva v dejinách knižnej kultúry 16. – 18. storočia v slovenskom kontexte. In: PORIEZOVÁ, M., ed. *Studia bibliographica Posoniensia*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2010, s. 11 – 30.
- LICHNEROVÁ, L. *Nemecká tlačaná kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477 – 1699): vydavateľsko-funkčný konštrukt*. Bratislava: Stimul, 2017. ISBN 978-80-8127-193-9.
- MIKLEŠ, J. Pedagogické pôsobenie Mateja Bela v Banskej Bystrici. In: *Pedagóg Matej Bel (1684 – 1749)*. Bratislava: Slovenská pedagogická knižnica a ústav školských informácií, 1985, s. 137 – 152.

- RICZIOVÁ, B. Rukopisný zlomok latinskej gramatiky písaný po maďarsky a po česky. In: *Pedagóg Matej Bel (1684 – 1749)*. Bratislava: Slovenská pedagogická knižnica a ústav školských informácií, 1985, s. 202 – 212.
- RIZNER, L.V. *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900*. Diel I – VI. Tur. Sv. Martin: Matica slovenská, 1929 – 1934.
- ROLING, B. Cellarius, Christoph. In: *Verfasser-Datenbank* [online]. Berlin, Boston: De Gruyter, 2020 [cit. 8. 7. 2023]. Dostupné na: <https://www.degruyter.com/database/VDBO/entry/vdbo.vl17.C11/html>
- RUŽIČKA, V., ed. *Ján Rezik: Gymnaziológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971.
- SOPKO, J. Matej Bel a vyučovanie latinčiny. In: *Pedagóg Matej Bel (1684 – 1749)*. Bratislava: Slovenská pedagogická knižnica a ústav školských informácií, 1985, s. 181 – 201.
- ŠKOVIERA, D. Klasická filológia. In: *Encyclopaedia Beliana* [online]. [Cit. 17. 7. 2023]. Dostupné na: <https://beliana.sav.sk/heslo/klasicka-filologia>
- TIBENSKÝ, J. *Velká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava: Tatran, 1984.
- TIBENSKÝ, J., et al. *Matej Bel: doba, život, dielo*. Bratislava: Veda, 1987.
- TOTH, G. *Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (Katalógus)*. – *Catalogus manuscriptorum Matthiae Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur*. Budapest: Nemzeti Téka, 2006.

Grammatica Latina facilitati restituta by Matthias Bel and its German Models

Ludmila Eliášová Buzássyová

The study specifies the content and formal aspects of Matej Bel's textbook *Grammatica Latina facilitati restituta* (1717) and characterizes Bel's authorial contribution concerning its sources. It clarifies that this textbook depends on two German sources and consists of two parts: the actual grammar textbook and an exercise book labelled *Tirocinium*. The grammatical part is an adaptation of Cellarius' *Erleichterte Lateinische Grammatica*, likely from an edition between 1709 and 1717, and is also partially inspired by Lange's grammar *Verbesserte und Erleichterte Lateinische Grammatica*. The exercise part, *Tirocinium*, is (with minor differences) taken from Lange's grammar, as mentioned above. The morphological part of the grammar has an uneven Latin-German bilingual character, with Bel translating the original (Cellarius') version from German to Latin. The sections dedicated to syntax and style can be evaluated as a mildly modified translation from German to Latin. The term "simplicity," Latin "facilitas," mentioned by Bel in the title of the grammar, reflects the title of its German source, *Erleichterte lateinische Grammatica*, which can be understood as "Latin grammar made easy and quick." For Bel's adaptation, this characteristic no longer fully applies in terms of scope and, to some extent, regarding the slightly modified content that Bel adjusted in the morphological part, leaning more towards tradition than his predecessor. Therefore, when Bel speaks of a return to the original idea of simplicity in the title of his work, it represents a slight shift from how Cellarius conceived his grammar. Bel's *Grammatica Latina facilitati restituta* saw only one edition. In the long run, it did not manage to replace well-established textbooks in Protestant education, such as simplified versions of Donatus or the *Compendium*, originally by Johannes Rhenius. Bel's expectations regarding the role of his textbook in Protestant education were thus not entirely fulfilled.

Keywords: Christopher Cellarius (1638 – 1707), Joachim Lange (1670 – 1744), grammar, textbook, Latin, German, translation, editing

Poznaj svojho nepriateľa – Johannes Löwenklau a jeho autentické osmanské dejiny

Barbora Vychytilová

Kľúčové slová: turciká, Johannes Löwenklau (1541 – 1594), tlače 16. storočia, kroniky, osmanské dejiny

V priebehu 16. storočia sa osmanská problematika v západnej Európe stala populárnou témou a táto fascinácia sa odrazila aj vo vydavateľskej produkcii viacerých tlačiarní. Záujem o Osmanov a Orient vznikol už v období pred vynájdením kníhtlače, ale zintenzívnil sa po ich prenikaní do Európy, ktorej tým hrozilo od nich bezprostredné nebezpečenstvo.

Na pomenovanie európskych tlačí zaoberajúcich sa Osmanmi či ich dejinami sa zaužíval pojem *turciká*. Tento pojem použil v 16. storočí holandský knihovník Hugo Blotius (1533 – 1608) vo svojom súbornom katalógu *Librorum et orationum de Turcis et contra Turcas scriptarum catalogus*.¹ V roku 1576 katalóg venoval cisárovi Rudolfovi II. s tým, že najlepšie sa dá pripraviť na nepriateľa, keď sa o ňom vie, poznajú sa jeho dejiny, silné, ale aj slabé stránky. Označenie *turciká* používa aj historik Carl Göllner v bibliografii európskych tlačí 16. storočia *Turcica*.²

Tlače zaoberajúce sa Osmanmi alebo ich dejinami, vytlačené v Európe, predstavujú diela naprieč všetkými žánrami. Vychádzali rozmanité traktáty, kroniky, polemiky, opisy krajín i sultánov, aj vojenskej moci, cestopisy, kázne, správy z ciest či bojov, protiosmanské letáky a mnohé iné v rôznych jazykových verziách, najviac však v latinskom jazyku. Diela o tejto problematike sa nachádzajú v mnohých exemplároch vo viacerých pamäťových inštitúciách, Univerzitná knižnica v Bratislave nie je výnimkou. V príspevku predstavíme najznámejšieho autora osmanských dejín zo

¹ Rukopis sa nachádza vo fonde Rakúskej národnej knižnice pod signatúrou Cod. 15303 (Österreichische Nationalbibliothek, ďalej ÖNB); Rakúska národná knižnica, vtedajšia Cisárska dvorská knižnica (Hofbibliothek 1575 – 1920) sa rozmohla pod vedením Huga Blotia, ktorého v roku 1575 povolal do Viedne cisár Maximilián II. a vymenoval ho za dvorského knihovníka. Najdôležitejšou úlohou Blotia bolo vykonať inventarizáciu fondu. V rámci inventarizácie vytvoril tematicky štruktúrovaný, abecedne radený katalóg tlačí pre aj proti Osmanom, ktorý mal poskytnúť všetky informácie o hroziacom nepriateľovi.

² GÖLLNER, C. *Turcica. Die europäischen Türckendrucke des XVI. Jahrhunderts. I. II.* Bucuresti: Editura Academiei R.S.R., Baden-Baden: Verlag Librairie Heitz GmbH, 1961 – 1978.

16. storočia Johannesu Löwenklaua³ a jeho vybrané diela. Venovať sa budeme otázke vydávania *turčiek* so zameraním na tie, pri ktorých sa použili autentické pramene. Odpoveď na otázku či boli tieto tlače výnosným artiklom pre autora a tlačiara, nám naznačia ich ďalšie vydania, ktoré vyšli za života autora, ale aj krátko po jeho smrti.

Zobrazenie Osmanov v tlačných dielach

Skôr ako pristúpime k analýze vydávania *turčiek*, v krátkosti sa zmienime o názore na Osmanov, ktorý prevládal v európskej spoločnosti v 16. storočí a pretaľoval sa do literárnych diel skúmaného obdobia. Táto problematika je pomerne dobre spracovaná a nájdeme mnoho písomných prameňov, ako aj mnoho prác a príspevkov, ktoré objasňujú všetky dôsledky najmä osmanských výbojov a prenikanie východných kultúr do Európy. Spomenieme niektoré skutočnosti, ktoré viedli k zaradeniu diel o Osmanoch do vydavateľskej produkcie viacerých tlačiarní v Európe v priebehu 16. storočia. Európsky obraz Osmanov a islamu, ktorý sa vykryštalizoval v 16. storočí, bol pomerne stabilný. V ranom novoveku bola osmanská otázka notoricky známa a vychádzali desiatky až stovky, v európskom rozmere až tisícky titulov, ktoré sa jej venovali.⁴ Zaujímavé je v týchto dielach pozorovať názory na zvyky a obyčaje národov s označením Turci či Osmani.

V našom prostredí boli Osmani vnímaní negatívne a boli označovaní ako Boží trest za kresťanské hriechy či posluhovači diabla, islam ako nepravé náboženstvo, sekta a Mohamed ako nepravý prorok a klamár. Vo veľkej miere to bolo spôsobené strachom z krutostí, o ktorých sa šírili rôzne správy prenikajúce na naše územie, ale aj snahou politických či náboženských autorít odvieť pozornosť nespokojného obyvateľstva od problémov vnútornej politiky. V neposlednom rade toto negatívne myslenie bolo spojené aj s bojom proti kacírstvu.⁵ Pod vplyvom wittenberskej vzdelanosti a protestantizmu sa vystupovalo najmä proti islamu, ktorý sa považoval za nepravé náboženstvo, sektu a jedného z dvoch Antikristov (druhým bol pápež a katolícka viera), to znamená, že islam bol postavený do opozície s kresťanstvom.⁶ Na druhej strane sa v západnej Európe v 16. storočí objavuje fascinácia Orientom a Osmanskou ríšou ako jeho predstaviteľom, čo spôsobovali správy cestovateľov, ktorí navštívili východné krajiny a informovali o ich blahobyte a vynikajúcom vojsku.

Autori sa v prostredí, ktorému nehrozilo bezprostredné nebezpečenstvo, sústredili skôr na opis zvykov a autentických osmanských dejín, prinášali zaujímavé informácie z úplne inej kultúry, ktorú navštívili hlavne v rámci politických výprav a posolstiev. Informácie často preberali zo starších diel a ďalej šírili v kompendiách a v od-

³ Johannes Leunclavius, Hans Lewenklaw.

⁴ RATAJ, T. České země ve stínu púlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí, s. 16.

⁵ MENDEL, M. Islám v srdci Evropy, s. 48.

⁶ STORCHOVÁ, L. Řád přírody, řád společnosti, s. 301.

borných traktátoch. Autori takýchto diel vo veľkej miere neboli priamymi účastníkmi bojov, misií alebo ciest do východných krajín, ale už známe fakty spájali do jedného celku. Takým bol napr. Theodor Bibliander.⁷

Medzi autormi boli však aj takí, ktorí strávili nejaký čas v osmanskom zajatí a po prepustení alebo úteku zo zajatia chceli podať realistický obraz svojich skúseností a útrap, ako napr. chorvátsky kňaz Bartholomaeus Georgievič.⁸

Na druhej strane sa nájdu diela, ktoré si zakladali na pravdivosti a objektívnosti. Ich autori nielenže navštívili nimi popisované kraje, ale aj využili autentické pramene, najčastejšie rukopisné, ktoré si priniesli z Východu sami, príp. ich získali od iných osôb. V dielach sa snažia cudziu kultúru pochopiť, vysvetliť a širokej čitateľskej verejnosti sprostredkovať pravdivý obraz o silných a slabých stránkach najmä osmanskej vojenskej a politickej moci, ale aj o každodenných zvykoch. Priekopníkom v tomto smere je nemecký historik Johannes Löwenklau.

Johannes Löwenklau (1541 – 1594) a jeho diela

Nemecký historik a filológ Johannes Löwenklau bol odborníkom na gréčtinu, byzantské a osmanské dejiny. Už počas života sa jeho diela považovali za veľmi hodnotné, pretože nielen kriticky preskúmal veľké množstvo literatúry o osmanských reáliách, ale ako prvý pracoval s pôvodnými informáciami od osmanských historikov a do skúmania zakomponoval aj svoju osobnú skúsenosť z cesty do Konštantínopola (Istanbul). Löwenklau chcel pôsobiť ako šľachtic, preto sa tituloval ako *nobilis Angrivarius*, pochádzal však zo skromných rodinných pomerov z Vestfálska, pravdepodobne z mestečka Coesfeld. Ako veľmi mladého ho podporoval jeho strýko a neskôr aj významný cisársky diplomat a vojvodca Lazarus von Schwendi (1522 až 1583), preto sa mu dostalo výborného vzdelania. Študoval slobodné umenia a právo vo Wittenbergu v roku 1555 a v Heidelbergu v roku 1562, neskôr pokračoval v štúdiu v Bazileji, kde bol vymenovaný za dekana artistickej fakulty. V Heidelbergu mal zaujať miesto profesora gréčtiny po smrti svojho učiteľa nemeckého klasického filológa Wilhelma Xylandera (1532 – 1576); ďalšie povýšenie na univerzite sa však nekonalo z dôvodu zmeny politickej situácie, pretože ho pokladali za kryptokalvína.

⁷ Theodor Bibliander (Buchanan, 1509 – 1564) – švajčiarsky orientalista, vydavateľ, protestantský reformátor a lingvista. Vydal latinský preklad Koránu na základe stredovekého prekladu Roberta Kettona s názvom *Machumetis Saracenorum principis eiusque successorum vitae ac doctrina ipseque Alcoran* (1543).

⁸ Bartholomaeus Georgievič (Durdevič, 1510? – 1566?) – dominikánsky mních pôvodom z Chorvátska. V bitke pri Moháči v roku 1526 bol zajatý Osmanmi a viackrát bol predaný do otroctva. Strávil 13 rokov v osmanskom zajatí, z ktorého utiekol. Po rokoch putovania po rôznych krajinách, napríklad aj do Jeruzalema, začal vydávať knihy so svojimi skúsenosťami s osmanským svetom a zážitkami z otroctva, napr. *De afflictione, tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium christianorum* (1544), *De Turcarum ritu et caeremoniis* (1544) a iné.

Jeho literárnu tvorbu tvoria nielen diela s osmanskou tematikou, ale je autorom prekladov a reedícií viacerých gréckych autorov – Gregora Naziánskeho, Cassia Diona, Zosima či Xenophonta, ktorého kompletne dielo pripravil na vydanie v roku 1569 v Bazileji. Prekladal aj byzantských autorov, napr. Konštantína Manassa a Michaela Glycasa. Svojimi komentármi a obhajobou protikresťanských autorov sa dostal na index zakázaných kníh.

Löwenklau mal výborné kontakty a stýkal sa s mnohými významnými osobnosťami vtedajšej elity, u viacerých z nich našiel prechodný domov a po skončení akademickej kariéry tiež finančnú podporu. Priatelil sa napr. aj s uhorským humanistom Jánom Sambucom. Vďaka týmto stykom sa osobne zúčastnil viacerých výprav do Uhorska, Talianska či Osmanskej ríše, kde sprevádzal na cestách a politických posolstvách významných šľachticov, svojich mecénov a priateľov. Svoje zážitky a poznatky zúročil v publikačnej činnosti. Medzi jeho mecénov patrilo Heinrich von Lichtenstein, s ktorým sa v roku 1584 zúčastnil diplomatickej misie v Konštantínopole; táto jediná cesta do Osmanskej ríše predurčila jeho ďalšie literárne smerovanie a záujem o osmanskú problematiku. Ďalším mecénom bol moravský šľachtic Karel st. ze Žerotína (1564 – 1636); na jeho dvore v Náměšti nad Oslavou Löwenklau nejaký čas žil a Karla ze Žerotína sprevádzal na viacerých cestách.⁹ V roku 1588 po jeho boku absolvoval misiu z Prahy do Nemecka, v roku 1594 sa s ním zúčastnil ťaženia do Uhorska, kde pri Ostrihome, ktorý obliehali Osmani, ťažko ochorel a čoskoro potom vo Viedni zomrel.¹⁰

Jeho literárnym mecénom bol člen rakúskeho rytierskeho rodu Hieronymus Beck z Leopoldsdorfu (1525 – 1596),¹¹ čo nám dokladá skúmané dielo *Annales sultanorum*. Beck bol vášnivým zberateľom kníh a miniatúrnych výtvarných diel, z ktorých vytváral kolekciu portrétov rôznych osôb. Ďalšou jeho zbierkou bola kolekcia malieb s orientálnymi motívmi, do ktorej nemalou mierou prispel aj Löwenklau, pretože pre Becka získal viaceré artefakty a niektoré osmanské portréty pravdepodobne aj sám namaloval. Týmto sa zaradil medzi Beckových blízkych priateľov a zaistil si jeho podporu. Na Beckov hlbší záujem o historiografickú produkciu poukazujú viaceré fakty. Do svojej knižnice zaraďoval výhradne historické diela v dobovom zmysle slova, a nie historickú beletriu (napr. exemplá), ako to bolo typické v šľachtických knižniciach.¹² Knihy zaoberajúce sa touto problematikou vlastnili aj mnohé iné významné vyššie postavené osobnosti tej doby. Beck sa však zaujímal o osmanskú históriu podrobnejšie a v knižnici mal 40 kníh, šesť rukopisov a dve prvotlače literatúry o Osmanoch a ich dejinách, medzi nimi aj Löwenklauove osmanské

⁹ O Karlovi staršom ze Žerotína viac pozri KNOZ, T. Karel starší ze Žerotína.

¹⁰ HORAWITZ, A. „Leunclavius, Johannes“. In: Allgemeine Deutsche Biographie.

¹¹ Viac o Hieronymovi Beckovi a jeho knižnici pozri VESELÁ, L. Rytíř a intelektuál. Hieronymus Beck z Leopoldsdorfu (1525 – 1596) a jeho knihovna.

¹² VESELÁ, odk. 11, s. 164.

kroniky v latinskom a nemeckom jazyku.¹³ Zaujímala sa predovšetkým o život kresťanov v Osmanskej ríši.

*Annales sultanorum othmanidarum a Turcis sua lingua scripti*¹⁴

Ide o kroniku osmanských sultánov, zostavenú na základe prekladu pôvodného tureckého prameňa a doplnenú rôznymi informáciami, ktorej prvé vydanie je z roku 1588. Dielo je vytlačené antikvou a nie je ilustrované, vyskytujú sa v ňom len tlačiarenské ozdoby a iniciály s ornamentálnym pozadím. Kniha bola vytlačená vo Frankfurte nad Mohanom, titulný list je opatrený signetom a impressom tlačiarenskej firmy dedičov Andreasa Wechela. Rodina Wechelovcov pôsobila v tlačiarenskej profesii dlhé obdobie.¹⁵ Spolupráca Löwenklaua a tlačiarov – vydavateľov Claude de Marne a Johanna Aubryho sa začala v roku 1588 a ako prvé vytlačili práve skúmané dielo *Annales sultanorum*. V rozmedzí rokov 1588 – 1596 vydali veľký počet Löwenklauových diel, katalóg tlačí zo 16. storočia, vydaných v nemecky hovoriacej oblasti – VD16 registruje 19 položiek. Medzi dielami sú preklady gréckych a byzantských autorov a dva tituly s osmanskou tematikou v dvoch jazykových mutáciách v siedmich vydaniach. Dlhoročná spolupráca pokračovala aj po Löwenklauovej smrti, o čom sa dozvedáme v predhovore vydavateľov v nemeckej edícii kroniky z roku 1595.

Názov kroniky na titulnom liste obsahuje základné informácie o okolnostiach, ktoré predchádzali vzniku tohto diela a sú zárukou jeho hodnotnosti. Tá je garantovaná autentickým prameňom, ktorý bol prinesený z Konštantínopola a na príkaz cisára preložený do nemeckého jazyka. Nešlo pritom len o marketingový zámer ako prilákať budúceho čitateľa ku kúpe. Löwenklau v úvode, ktorý je vlastne dedikáciou Hieronymovi Beckovi, detailne opisuje okolnosti vzniku kroniky. Informuje, že Beck získal turecký rukopis o osmanských sultánoch v Konštantínopole v roku 1550,

¹³ VESELÁ, odk. 11, s. 196.

¹⁴ LÖWENKLAU, J. *Annales sultanorum othmanidarum a Turcis sua lingua scripti*. Hieronymi Beck a Leopoldstorff, Marci fil. studio diligentia Constantinopoli aduecti MDLI, Divo Ferdinando Cas. Opt. Max. D. a D. iussuque C. s. a Ioanne Gaudier dicto Spiegel, interprete Turcico Germanice translati. Ioannes Levnclavius nobilis Angriarius, Latine redditis illustravit & auxit, vsque ad annum CI XXCVIII. Francofurti: apud Andreae Wecheli heredes, Claudium Marnium & Ioannem Aubrium, MDLXXXVIII. Ref. VD16 L 1364. Sign. UKB 17.E.00426.

¹⁵ Andreas Wechel (činný vo Frankfurte nad Mohanom, 1572 – 1581) – tlačiar a kníhkupec aktívny v Paríži, tlačiareň v roku 1554 prevzal od svojho otca Christiana Wechela. Po úteku z vlasti počas Bartolomejskej noci pôsobil vo Frankfurte nad Mohanom. Wechelovci boli prívržencami reformácie. Tlačiareň, v ktorej bola vytlačená vyššie spomenutá tlač, vlastnili zaťovia Andreasa Wechela Claude de Marne a Johann Aubry; obaja pôsobili vo Frankfurte nad Mohanom (1582 – 1600), od 90. rokov v Bazileji (1593, 1598 – 1599) a v Hanau (1596). Viac pozri RESKE, CH. *Die Buchdrucke des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*.

ako Löwenklau ďalej píše, vraj s veľkým úsilím, a nie bez výdavkov. Daroval ho rakúskemu arcivojvodovi a neskoršiemu cisárovi Ferdinandovi I. (1503 – 1564), keď sa v roku 1551 vrátil do Rakúska a prosil ho, aby dal rukopis pre verejnú potrebu preložiť do latinčiny alebo nemčiny. Rukopis nazývaný podľa Hieronyma Becka *Annales Beccani* bol skrátenou verziou kompilácie kroniky islamského historika, mysliteľa a mystika Mehmeda Muhjí al-Dína, zostavenej z anonymných tureckých prameňov.¹⁶ Ako sa nám podarilo zistiť, preklad rukopisu sa nezrealizoval hneď, vyšiel až v roku 1567, čiže po 16 rokoch. Na príkaz cisára Ferdinanda I. ho preložil z turečtiny do nemčiny Johannes Gaudier nazývaný Spiegel (Hans Caudir).¹⁷ Prekvapivé je, že Hieronymus Beck sa o existencii prekladu dozvedel až v roku 1586, a to za zaujímavých okolností. Bolo to na svadbe dcéry Ulrika Maschwandera z Cranigsbergu (1540 až 1600), ktorý bol cisárovým komorníkom. Krátko nato Beck požiadal Löwenklaua, aby nemecký preklad preložil do latinčiny. Johannes Löwenklau pri zostavovaní kroniky nemal k dispozícii len nemecký preklad, ale aj pôvodný turecký rukopis, ktorý objavil pomocou Huga Blotia, knihovníka viedenskej cisárskej knižnice. Ako ďalej Löwenklau uvádza, Gaudierov nemecký preklad zrevidoval, doplnil a pôvodný rukopis za pomoci Stephana, prekladateľa uhorského pôvodu, ovládajúceho turecký, arabský a perzský jazyk, preložil do latinčiny, aby bol dostupný aj ostatným národom. Löwenklau pre lepšiu orientáciu v udalostiach urobil prepočet islamských letopočtov na kresťanské roky do marginálií, a doplnil aj niektoré iné informácie. Za predhovorom nasleduje index autorov, z ktorých Löwenklau vychádzal pri koncipovaní *Pandectes historiae Turcicae*, usporiadaný v abecednom poradí. Do úvodných častí kroniky bol umiestnený list Johanna Gaudiera, prekladateľa pôvodného tureckého rukopisu, adresovaný cisárovi Ferdinandovi I., v ktorom ho informuje, že splnil zadanú úlohu. Kronika je členená na štyri časti. Prvú časť tvorí preklad pôvodných tureckých letopisov. Druhá časť je *supplementum*, Löwenklauov doplnok osmanských dejín do roku 1587. Tretia časť sú *Pandectes historiae Turcicae*, súhrn osmanských dejín od rôznych autorov a štvrtá časť informuje o obliehaní Viedne v roku 1529.

Hlavný text začína krátkym úvodom s genealógiou vládcov od Osmana a pod názvom *De Osmanis nativitate* opisuje pôvod Osmanov, historické udalosti a vládu jednotlivých panovníkov do roku 1550, keď končia pôvodné letopisy. Informácie a udalosti v tureckých prameňoch, končiacich v roku 1550, doplnil Löwenklau v *supplemente* až po rok 1587 a text opatril marginálnymi poznámkami s označením podľa rokov. Nasleduje rodokmeň osmanských vládcov v podobe roztvoriteľného listu. Za ním začínajú *Pandectes historiae Turcicae*. Ide o komentovanú edíciu tureckých

¹⁶ ÁCS, P. Pro Turcis and contra Turcos: Curiosity, Scholarship and Spiritualism in Turkish Histories by Johannes Löwenklau (1541 – 1594), s. 30.

¹⁷ GAUDIÉ, J. Chronica Oder Acta von der Türckischen Tyrannen herkommen, und gefürten Kriegen: aus Türckischer Sprachen vordeutschet... Eichorn, 1567. Ref. VD16 M 6776.

prameňov, skonfrontovanú s významnými európskymi prameňmi autorov a diel uvádzaných v indexe na začiatku diela. Medzi autormi sa nachádzajú významné mená dobových a starších autorov, napríklad Antonius Bonfini, Abrahamus Ortelius, Laonicus Chalcocondyles, Paulus Iovius, Augerius Busbequius a iní, resp. rôzne anonymné historické diela. Dovedna uvádza 60 autorov a diel, z ktorých čerpal. V jednotlivých kapitolách sú zhrnuté najrozličnejšie informácie o menách, miestach a udalostiach, ako aj genealógia osmanských sultánov, ich pôvod a iné. Löwenklau opisuje rôzne názvy a výrazy, mestá, kraje, vojnové strety a zvyky, či už vo vojne alebo v mieri. Vysvetľuje aj odlišné osmanské počítanie rokov, označovanie mesiacov a dní, ozrejmuje rôzne pojmy z politickej moci, vojenskej hierarchie, náboženstva, ale aj využívanie karavanserají, teda zájazdnych hostincov, ktoré slúžili na oddych karaván. Ďalej rozoberá platidlá, výzor a vybavenie mešít a podáva mnohé ďalšie informácie. *Pandektes* sú číslované a obsahujú 254 kapitol. Na strane 483 sa nachádza príhovor čitateľom ako úvod k poslednej časti, ktorou je opis obliehania Viedne sultánom Suleymanom I. v roku 1529.¹⁸ V ňom Löwenklau objasňuje, že tento opis prevzal z diela Simona Schardia *Opus historicum*, vytlačeného v roku 1574 v Bazileji.¹⁹ Schardius však nebol skutočným autorom, v spomenutom diele uverejnil správu Paula Pesela, herolda Ferdinanda I.²⁰, ktorá bola prvýkrát publikovaná už v roku 1530. Správa obsahuje katalóg veliteľov a ostatných významných osôb, ktorí sa zúčastnili obrany Viedne. Záver tvorí Löwenklauova poznámka čitateľovi o nápise, ktorý sa nachádza na mramore umiestnenom vo viedenskom Dorotheaneu – chráme svätej Doroty; nápis je venovaný Mikulášovi zo Salmu a tejto udalosti, ktorý prepísaný aj uvádza.

Po ôsmich rokoch bolo do tlače pripravené druhé vydanie kroniky. V roku 1596 ho vytlačila opäť tlačiareň dedičov Andreasa Wechela vo Frankfurte nad Mohanom. Oproti prvému vydaniu sa zmenil formát z kvartového na fóliový a titulný list je doplnený o informáciu, že ide o druhé vydanie. Podstatným rozdielom je pridanie indexu. Index je pomerne rozsiahly (26 strán), zoradený abecedne, heslá sú prehľadne usporiadané do troch stĺpcov s uvedením čísla strany a riadku. Dôvod druhého vydania nie je na tlači uvedený, ani nie je špecifikované, kto a prečo ho inicioval. Môžeme sa však domnievať, keďže vyšlo po Löwenklauovej smrti, že ho iniciovali vydavatelia Claude de Marne a Johannes Aubry z dôvodu úspešnosti a dobrého predaja diela.

¹⁸ Išlo o prvý pokus Osmanskej ríše zmocniť sa Viedne krátko po bitke pri Moháči v roku 1526. Pod vedením Mikuláša zo Salmu obrancovia Viedne odrazili vojská sultána Suleymana I.

¹⁹ SCHARDIUS, S. *Historicum opus*, in quatuor tomos divisum. Basel: Petri, Heinrich aus Basel, 1574. Ref. VD16 S 2278.

²⁰ GÖLLNER, odk. 2, s. 538.

Nemecká edícia

O popularite kroniky osmanských dejín svedčí aj to, že v roku 1590, teda už dva roky po latinskej verzii, v rovnakej oficíne u dedičov Andreasa Wechela vo Frankfurte nad Mohanom vyšla kronika v nemeckom jazyku s názvom *Neuwe Chronica Türckischer nation von Türcken selbst beschrieben*.²¹ Prvé vydanie do tlače pripravil sám J. Löwenklau. Nedožil sa však jeho druhého vydania v roku 1595, o ktoré sa postarala opäť oficína dedičov Andreasa Wechela. Podnázov prináša informáciu, že kronika je rozdelená na štyri knihy: prvá kniha obsahuje *Gitabi Teuarichi (Annales Beccani)* – pôvodný turecký prameň, druhá časť opisuje udalosti rokov 1550 – 1590, tretiu časť tvorí *Pandectes Türckischer histori* a vo štvrtej sú ďalšie opisy udalostí osmanských dejín. Löwenklau knihu venoval saskému kurfirstovi Kristiánovi I. Na rozdiel od latinskej verzie je register *Pandectes* rozšírený, lebo Löwenklau sa skúmaniu osmanských dejín aj naďalej venoval a kronika reflektuje širšie časové obdobie až do roku 1590. Register obsahuje 94 mien a diel v abecednom poradí. Štvrtý diel zahŕňa štyri chronologicky zoradené podkapitoly a má samostatný titulný list. Ako uvádza autor, obsahuje niekoľko konkrétnych popisov udalostí, ktoré neboli nikdy predtým vytlačené. Konkrétne ide o správu očitého svedka, zástupcu Svätej rímskej ríše nemeckého národa, Nemca Nikolausa Haunoltha zo slávnostného obradu obriezky korunného princa Mehmeda, syna sultána Murada III., ktorý sa konal v Konštantínopole v roku 1582. Slávnosť trvala 52 dní a bola najnákladnejšou a najgrandióznejšou udalosťou tohto typu. Boli na ňu pozvaní zástupcovia Svätej rímskej ríše nemeckého národa a viacerých európskych krajín.²² Prvýkrát je tu publikovaná správa o diplomatickej misii veľvyslanca Heinricha von Lichtenstein v Konštantínopole v roku 1584. Osobne sa jej zúčastnil aj Löwenklau, ale správu napísal Melchior Bessolt. Novinkou je aj opis svadobných osláv vezíra Ibrahima pašu, konaných v máji roku 1586, tiež podaný Nikolausom Haunolthom.

Löwenklau nemeckú edíciu osmanských dejín natoľko inovoval a rozšíril, že nešlo len o obyčajný preklad; právom ju mohol nazvať novou kronikou *Neuwe Chronica*. Zrejme tým chcel podnieť záujem o kúpu aj u tých čitateľov, ktorí už vlastnili nedávne latinské vydanie. Jeho zámer mu vyšiel, čoho dôkazom sú dve vydania nemeckej edície v rozmedzí piatich rokov.

²¹ LÖWENKLAU, J. *Neuwe Chronica Türckischer nation von Türcken selbst beschrieben*. Gedruckt zu Franckfurt am Mayn: bey Andres Wechels seligen Erben, nemlich Claudi de Marne und Johann Aubri, 1595. Ref. VD16 L 1367. Sign. UKB 25.B.02231 + priv.

²² RENDLOVÁ, K. „My“ očima Turkú, s. 13.

Česká edícia

Löwenklauova kronika vyšla aj v českom preklade pod názvom *Kronika nová o národu Tureckém, na dva díly rozdělená*.²³ Zostavili a preložili ju humanisticky vzdelaný prekladateľ a spisovateľ Jan Kocín z Kocinétu a tlačiar Daniel Adam z Veleslavína, ktorý ju vytlačil v Starom Meste pražskom v roku 1594.

Daniel Adam z Veleslavína bol český autor a tlačiar, ale predovšetkým nakladateľ, korektor a prekladateľ, propagátor humanistickej vzdelanosti a organizátor predbielohorského literárneho života. Študoval na pražskej univerzite, neskôr na nej prednášal. Oženil sa s dcérou kníhtlačiara Melantricha a zdedil po ňom tlačiareň. Má zásluhy na vydaní mnohých českých diel. Zosobňoval typ európskeho tlačiara a nakladateľa, pre ktorého kníhtlač nefungovala primárne ako prostriedok obživy, ale bola poslaním širšieho spoločenského a kultúrneho dosahu. Vo svojej oficíne sa rozhodol vydávať základné historické príručky preto, aby sprostredkoval českému čitateľovi informácie o českých a svetových dejinách. Edičnou činnosťou nadväzoval na humanistický program a nepodriaďoval ho krátkodobým komerčným cieľom; obchodnú stránku dokázal vhodne spájať s hlbšími a dlhodobými vzdelávacími a osvetovými cieľmi (podpora občianskych cností, formovanie dobového vkusu). Zaslúžil sa tiež o popularizáciu histórie ako zdroja aktuálneho poučenia.²⁴ Aj preto si vybral Löwenklauovu kroniku, ktorá bola preložená a vytlačená s tým zámerom, aby bola dostupná širokej verejnosti a pre obecné blaho českého národa, ktorý bol v bezprostrednom susedstve osmanského nebezpečenstva.

Druhým prekladateľom kroniky bol Jan Kocín z Kocinétu, ktorý získal v roku 1562 v Prahe hodnosť bakalára; nejaký čas pôsobil v mestských školách, neskôr sa vrátil k štúdiu na univerzitách. Keďže mal podporu významného aristokrata Viléma z Rožmberka, mohol študovať v Štrasburgu a Padove a zaoberať sa filozofiou a právom. Pobyť v Taliansku poznamenal aj jeho literárnu činnosť. Po návrate do Prahy v roku 1577 sa stal pisárom Menšieho Mesta pražského, ale naďalej sa venoval pôvodnej spisovateľskej aj prekladateľskej činnosti.²⁵ Bol priateľom a najbližším spolupracovníkom Daniela Adama z Veleslavína.

Českú verziu opatrili prekladatelia predhovormi oboch častí kroniky, vysvetľujú v nich pohnútky pre vytlačenie diela, ktorými bolo poznanie dejín a vojenskej histórie Osmanskej ríše. Oboznamujú aj s kompletnou históriou získania pôvodného tureckého prameňa Hieronymom Beckom. Čitateľov uvádzajú do aktuálnej politickej situácie v českom prostredí a prvú časť kroniky dedikujú významným šľachtic-

²³ LÖWENKLAU, J. *Kronyka Nowá O Národu Tureckém, na dwa Dily rozdělená*. Praha: Danyel Adam z Weleslawjna, 1594. Sign. UKB L.F00111; 19.F03771.

²⁴ Daniel Adam z Veleslavína. In: *Encyklopedie knihy* [online]. Dostupné na: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Daniel_Adam_z_Veleslav%C3%ADna

²⁵ PETRŮ, E., KOLÁŘOVÁ, J. a T. KOHOUTOVÁ, eds. *Leunclavius, Johannes. Kronika nová o národu Tureckém*, s. 5.

com Petrovi Vokovi z Rožmberka a Fridrichovi ze Žerotína, príbuznému vyššie spomenutého Karla st. ze Žerotína. Druhú časť kroniky dedikujú vysokým cisárskym úradníkom Janovi najstaršiemu z Valdštejna, Hertvíkovi Zejdlicovi ze Šenfeldu a urodzeným pánom rytierom Janovi Malovcovi z Malovic a Kryštofovi Vratislavovi z Mitrovic.

Prekladatelia mali k dispozícii obidva jazykové varianty Löwenklauovej kroniky, keďže v predhovore sa odvolávajú na latinskú aj nemeckú edíciu. Skladba českého vydania je podobná len v prípade 1. a 2. časti latinskej a nemeckej edície, ostatné časti editori nepoužili. Českú edíciu doplnili textom aj z ďalšieho Löwenklauovho diela *Historiae Musulmanae Turcorum*,²⁶ ktoré vyšlo v roku 1591 vo Frankfurte nad Mohanom v už spomínanej oficíne u dedičov Andreasa Wechela. Ide o rozšírenie informácií o osmanských sultánoch na základe nových prameňov. Kronika je rozdelená na osemnásť častí a opisuje osemnásť sultánov. Löwenklau získal turecké rukopisy nevyhnutné pre jeho historickú syntézu prostredníctvom svojich uhorských známych kardinála a ostrihomského arcibiskupa Antona Vranciča (Verantius), jeho brata Fausta a tureckého tlmočníka uhorského pôvodu Murada beya alias Balázsa Somlyaiia.²⁷ Latinskej verzii kroniky predchádzala nemecká verzia pod názvom *Neuwer Musulmanischer Histori Türckischer Nation*,²⁸ vyšla v rokoch 1590 a 1595 v rovnakej oficíne dedičov Andreasa Wechela vo Frankfurte nad Mohanom. Českí editori prebrali a preložili zo spomínanej *Historiae* len predhovor s názvom *Discursus aneb Zpráva o nyněgssim spůsobu věcý Tureckých* – Löwenklauovu správu o silných a slabých stránkach osmanskej moci.

Originalita českej verzie je v tom, že sú tiež pripojené dve diela diplomata a habsburského vyslanca flámskeho pôvodu v Konštantínopole Augeria Busbekia (Ogier Ghislain de Busbecq, 1520 – 1592). Ide o dve cesty z Viedne do Konštantínopola v rokoch 1554 a 1555 (*Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*) a jeho *Napomenutí a rada o správném tažení aneb hotovení se proti Turku* (*Exclamatio, sive de re militari contra Turcam instituenda consilium*) – politický apel povzbudzujúci ku konsolidácii a k správne vedeniu vojny. Editori informujú, že toto *Napomenutí* bolo preložené a publikované v českom jazyku už v roku 1584 v diele zostavenom Danielom Adamom z Veleslavína *Politia historica*,²⁹ ale pretože išlo o prospešné rady, ako sa chrániť pred nepriateľom, uznali za vhodné ho opäť zaradiť, aby sa dostalo do povedomia väčšieho počtu čitateľov.

²⁶ LÖWENKLAU, J. *Historiae Musulmanae Turcorum de Monumentis ipsorum exscriptae, Libri XVIII*. Francofurti: Apud heredes Andreae Wecheli, Claudium Marnium et Ioann. Aubrium, 1591. Ref. VD16 L 1371 – Sign. UKB 17.CD.00002.

²⁷ ÁCS, odk. 16, s. 35.

²⁸ LÖWENKLAU, J. *Neuwer Musulmanischer Histori Türckischer Nation*. Gedruckt zu Franckfurt am Meyn bey Andres Wechels seligen Erben Claudi de Marne vnd Johann Aubri, 1595. Ref. VD16 L 1372. Sign. UKB 25.B.02268.

²⁹ *Politia Historica. O Wrchnostech a Správcých Swětských*. Praha: Daniel Adam z Veleslavína, 1584.

Záver

Johannes Löwenklau zostavil pozoruhodné kroniky o Osmanoch a ich dejinách. Ako prvý použil pôvodné turecké pramene a skonfrontoval ich s vlastnou skúsenosťou a s množstvom rôznych diel. Dedikácia a predhovor latinského vydania nám ozrejmuje okolnosti vzniku diela od získania pôvodného tureckého prameňa, cez jeho prvý nemecký preklad až po konečný výsledok. Dielo bolo natoľko aktuálne a žiadané, že vďaka spolupráci s oficiou dedičov Andreasa Wechela vo Frankfurte nad Mohanom, Claude de Marne a Johannes Aubryho, sa v rokoch 1588 – 1596 dočkalo viacerých vydaní v latinskom a nemeckom jazyku. Počas tejto plodnej spolupráce vyšli dva tituly s osmanskou problematikou – *Annales sultanorum othmanidarum*, *Historiae Musulmanae Turcorum* – v dvoch jazykových mutáciách celkovo až v siedmich vydaniach. V rámci humanistického programu sa prišlo v roku 1594 aj k českému prekladu v pražskej oficíne Daniela Adama z Veleslavína. Löwenklau, ale aj Daniel Adam z Veleslavína boli pri zostavovaní diel motivovaní blízkosťou osmanského nebezpečenstva a snahou sprístupniť všetky dostupné informácie o hroziacom nepriateľovi. Tento cieľ sa im nepochybne vydaril a kroniky môžu ešte aj dnes ohromiť šírkou vtedajších vedomostí.

P r a m e n e

- LÖWENKLAU, J. *Annales sultanorum othmanidarum a Turcis sua lingua scripti. Hieronymi Beck a Leopoldstorf, Marci fil. studio diligentia Constantinopoli aduecti MDLI, Divo Ferdinando Cas. Opt. Max. D. a D. iussuque C s. a Ioanne Gaudier dicto Spiegel, interprete Turcico Germanice translati. Ioannes Levnclavius nobilis Angriuarus, Latine redditos illustravit & auxit, vsque ad annum CI XXCVIII. Francofurti: apud Andreae Wecheli heredes, Claudium Marnium & Ioannem Aubrium, MDLXXXVIII [= 1588]. Ref. VD16 L 1364. Sign. UKB 17.E.00426. – 2. vydanie vyšlo v rovnakej tlačiarni v roku 1596.*
- LÖWENKLAU, J. *Historiae Musulmanae Turcorum de Monumentis ipsorum exscriptae, Libri XVIII. Opus Jo. Levnclavii, Amelburni, lectu dignissimum; quod gentis originem, progressus, familias & principatus diversos, res Osmaneas a Suleimane Schacho, ad Suleimanem II. memoriae nostrae, cum aliis maxime raris, & hactenus ignotis, continet. Accessere Commentarii Dvo, Libitinarivs Index Osmanidarum, quo fides historiae gentiliis e thecis, ac titulis eorum funebribus, adstruitur; & Apologeticus alter. Francofurti: Apud heredes Andreae Wecheli, Claudium Marnium et Ioann. Aubrium, MDXCI [= 1591]. Ref. VD16 L 1371. Sign. UKB 17.CD.00002.*

LÖWENKLAU, J. *Kronyka Nowá O Národu Tureckém, na dwa Djly rozdělená.*

W prwnjm wyprawuge se o půwodu, začátcych, zrostu, Spráwě, Mocý, Wálkách, Ctuostech y nesseslechtnostech a poslaupnosti Knjžat Osmanských, od prwnjhe Osmana Chana, až do Sultana Soleimana Chana, a do Léta Páně M. D. L. gakž to wsse sami Turcy Jazykem swým sepsalí. W druhém, doplňuje se tato Kronyka o wěcech Tureckých, kteréž se zběhly od Léta menssjho počtu Padesátého, až do Léta Dewadesátého. Wydaná w Jazyku Latinském a Německém od Jana Lewenklaia z Amelbeurnu. A ted nynij w Jazyk Český přeložená Od Jana Kocýna z Kocynětu, a Danyeje Adama z Weleslawjna. Nazad přidány gsau dvě Gjzdy Augeria Busbekia do Konstantynopole, a odtud do Amasie: Item, Napomenutj geho a Spráwa, Proč a gakby se Křestianě k wálce proti Turkům hotowiti měli. Léta Páně M.D.XCIII. W Starém Městě Pražském: v M. Danyeje Adama z Weleslawjna, 1594. Sign. UKB L.F00111; 19.F03771.

LÖWENKLAU, J. *Neuwe Chronica Türckischer nation, von Türcken selbs beschrieben:*

Volgendts gemehrt, vnnnd in vier Bücher abgetheilt: Das Erst, Gitabi Teuarichi, Chronic oder Zeitbuch der Fürsten Osmanischen Stammes: von jhrem Ursprung, Auffnemen, Regiment, Gewalt, Kriegen, Tugendt, Vntugendt, succession, vom ersten Osman Chan Biss auff den Sultan Suleiman Chan vnd das 1550. Jar Christi: Welches der Edel vnd Gestreng, Herr Jeronymus Beck von Leopoldstorff etc. im nechst folgendem 1551. Jar von Constantinopol mit sich bracht. Das Ander, Von Türckischen Geschichten, die nach dem 1550. Jar Christi, biß auff 1590. zugetragen. Das Dritt, Pandectes Türckischer Histori, das ist vollkomner Bericht allerley Türckischer sachen, vnd Erklärung derselben. Das Vierd, Etliche Particular Beschreibungen mercklicher, vnd zur Türkischen Histori gehörigen Geschicht. Alles jetzo durch Hansen Lewenklaw von Amelbeurn vnser Teutschen Nation zu sondern Nutz, vnd Wolgefallen zusammen gefasset, gestellt, oversehen, vnnnd in Truck verfertigt. Gedruckt zu Franckfurt am Mayn: bei Andres Wechels seligen Erben, nemlich Claudi de Marne vnd Joahnn Aubri, 1595. Ref. VD16 L 1367. Sign. UKB 25.B.02231 + priv. – 1. vydanie vyšlo v rovnakej tlačiarni v roku 1590.

LÖWENKLAU, J. *Neuwer Musulmanischer Histori Türckischer Nation von jhrem*

Herkommen Auffnemen Geschichten Auch jhrer Sultan oder Keyser Leben vnd Verrichtungen wie sie auff einander gefolgt biß auff Suleiman den andern dieses Namens Achtzehn Buecher Dermassen auß jhren selbs eigenen Historien vnd geschriebnen Büchern trewlich vnd fleissig zusammen gezogen beschrieben vnd auß dem Latein verteutschet daß dergleichen von jhren Sachen vnd Geschichten nichts so gründlich vnd eigentlich an tag kommen Sampt zu ende angehengtem vollkommenem Register. Gestellt durch Hansen Lewenklaw von Amelbeurn. 1595. Gedruckt zu Franckfurt am Meyn: bey Andres Wechels seligen Erben Claudi de Marne vnd Johann Aubri, 1595. Ref. VD16 L 1372. Sign. UKB 25.B.02268. – 1. vydanie vyšlo v rovnakej tlačiarni v roku 1590.

Zoznam bibliografických odkazov

- ÁCS, P. Pro Turcis and contra Turcos: Curiosity, Scholarship and Spiritualism in Turkish Histories by Johannes Löwenklau (1541 – 1594). In: *Acta Comeniana*. 2011, roč. 25, s. 25 – 46. ISSN 0231-5955.
- Daniel Adam z Veleslavína. In: *Encyklopedie knihy* [online]. [Cit. 1. 6. 2023]. Dostupné na: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Daniel_Adam_z_Veleslav%C3%ADna
- GÖLLNER, C. *Turcica: Die europäischen Türckendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I. II. Bucuresti: Editura Academiei R.S.R., Baden-Baden: Verlag Librairie Heitz GmbH, 1961 – 1978.
- HORAWITZ, A. *Löwenklau, Johannes* [online]. [Cit. 17. 4. 2023]. Dostupné na: https://de.wikisource.org/wiki/ADB:L%C3%B6wenklau,_Johannes
- KNOZ, T. *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-702-1956-0.
- Librorum et orationum de Turcis et contra Turcas scriptarum catalogus* [online]. [Cit. 17. 4. 2023]. Dostupné na: https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_6573022&order=1&view=SINLE
- MENDEL, M., OSTŘANSKÝ, B. a T. RATAJ. *Islám v srdci Evropy: Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1554-9.
- PETRU, E., KOLÁŘOVÁ, J. a T. KOHOUTOVÁ, eds. *Leunclavius, Johannes. Kronika nová o národu tureckém*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3660-9.
- RATAJ, T. *České země ve stínu pŕlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2002. ISBN 80-86197-31-X.
- RENDLOVÁ, K. „My“ očima Turků. In: *Opuscula Historiae Artium* [online]. 2016, roč. 65, č. 1, s. 2 – 17 [cit. 1. 6. 2023]. ISSN 2336-4467 (online). Dostupné na: https://digilib.phil.muni.cz/_flysystem/fedora/pdf/135876.pdf
- RESKE, Ch. *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015. ISBN 978-3-447-10416-6.

STORCHOVÁ, L. *Řád přírody, řád společnosti. Adaptace melanchthonismu v českých zemích v polovině 16. století*. Dolní Březany: Scriptorium, 2021. ISBN 978-80-7649-000-0.

VD16 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* [online]. München: SBS, 2005 [cit. 19. 4. 2023]. Dostupné na: www.vd16.de

VESELÁ, L. *Rytíř a intelektuál. Hieronym Beck z Leopoldsdorfu (1525 – 1596) a jeho knihovna*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2545-6.

Know Your Enemy – Johannes Löwenklau and his Authentic Turkish History

Barbora Vychytilová

The paper focuses on copies of chronicles from the 16th century from the collection of the University Library in Bratislava on the Turks by the German historian and philologist Johannes Löwenklau (1541 – 1594). Johannes Löwenklau was an expert in Greek, Byzantine, and Turkish history, and studied in Wittenberg, Heidelberg, and Basel. He is the author of translations and re-editions of several Greek and Byzantine authors. Thanks to his excellent contacts and financial support of many prominent noblemen, he was able to personally participate in interesting expeditions to Hungary, Italy, and Turkey and to make use of his knowledge in his publications.

Keywords: Turks, Johannes Löwenklau (1541 – 1594), 16th century prints, Turkish history, chronicles

Akademická peregrinácia bratislavských študentov v 17. storočí na nemeckých univerzitách

Agáta Klimeková

Kľúčové slová: vysoké školstvo, akademická peregrinácia, štúdium v Nemecku, bratislavskí študenti, knižné pamiatky, dizertačné tlače, 17. storočie

Rozvoj vysokého školstva na území historického Uhorska, a tým aj Slovenska, zaostával za ostatnou časťou Európy, preto uhorskí študenti získavali akademické vzdelanie na zahraničných univerzitách; išlo najmä o talianske univerzity v Bologni (1088/1119) a v Padove (1222), ktoré patrili medzi prvé univerzity v Európe, neskôr v Paríži (1215), Prahe (1348), Krakove (1364) a vo Viedni (1365). Hoci už v 14. storočí boli aj na území Uhorského kráľovstva pokusy založiť univerzitu v Páfkostolí (1367), Budíne (1395) a v Bratislave (1465), žiadna z nich však nepretrvala dlhšie časové obdobie a nestala sa etablovanou vzdelávacou inštitúciou.

Kvalitatívny aj kvantitatívny rozvoj školstva nastal aj na území dnešného Slovenska začiatkom 16. storočia, v období nástupu reformácie. Nositeľmi myšlienok humanizmu a reformácie boli študenti, ktorí študovali na zahraničných, najmä protestantských univerzitách; po návrate do vlasti sa zapájali do reformačného hnutia a myšlienky humanizmu a reformácie uplatňovali v školskej výučbe alebo v procese šírenia viery. Prichádzajúci študenti mali väčší a sprostredkovanejší vplyv aj na domácu kultúru predovšetkým tým, že priniesli so sebou knihy a zahraničné akademické poznámky. Tieto dokumenty si buď nechali a len neskôr sa stali verejným duchovným majetkom, alebo ich hneď po návrate domov venovali knižnici bývalej alma mater. Počet kníh, ktoré sa k nám dostali prostredníctvom peregrinácie mohol byť veľký, pretože viacerí budúci pedagógovia a kňazi si počas rokov strávených v zahraničí vytvorili základy svojich významných knižných zbierok.

V snahe zabrániť rozvoju protestantizmu v Uhorsku reagovala katolícka cirkev rekatolizáciou. Vznikli nové rády, v rámci ktorých zohrala významnú úlohu Spoločnosť Ježišova – jezuiti. Keďže výchova a vzdelávanie mládeže boli neoddeliteľnou súčasťou daného reformačného hnutia, významu škôl si boli vedomí aj jezuiti. Vo svojich rekatolizačných úsiliach využívali hlavne jezuitské gymnáziá a kolégia a v niektorých prípadoch aj univerzity. Keďže v tom čase v Uhorsku nebola univerzita, rozhodol sa ju založiť ostrihomský arcibiskup Peter Pázmaň. Arcibiskupstvo bolo

kvôli blížiacemu sa tureckému nebezpečenstvu presídlené do Trnavy, kde pod patronátom jezuitského rádu 12. mája 1635 zriadili aj univerzitu; dokonca sám arcibiskup venoval vzdelávaciemu ústavu finančný príspevok vo výške 60 000 zlatých. Univerzita mala spočiatku iba filozofickú a teologickú fakultu, neskôr k nim pribudla aj právnická fakulta; vzdelávanie na nej trvalo až do roku 1777, keď po zrušení rádu jezuitov v roku 1773 bola postupne premiestnená do Budína.¹

Keďže v Uhorsku až do polovice 17. storočia napriek spomínaným pokusom nefungovala stála univerzita, navštevovanie zahraničných univerzít, teda peregrinácia, má v histórii vzdelávania Uhorska, a tým aj Slovenska, nezastupiteľné miesto a veľký význam. Z územia multietnického a multikonfesionálneho Uhorska odchádzali študenti nadobudnúť vyššie vzdelanie do rôznych kútov Európy. V predreformáčnom období sa študenti z historického územia Uhorska vzdelávali najmä na univerzitách vo Viedni, Krakove a v Prahe. V období nástupu reformácie sa akademická peregrinácia preorientovala na nemecké univerzity, ktoré sa stali kolískou humanistických myšlienok a reformácie. Najnavštevovanejšou univerzitou protestantských študentov rôznych národností a sociálneho pôvodu z historického územia Uhorska, aj vďaka pôsobeniu Martina Luthera a Philippa Melanchtona, sa stala univerzita vo Wittenbergu, založená kurfirstom Fridrichom Múdrym v roku 1502 so štyrmi fakultami. No nielen Wittenberg, ale aj Jena, Altdorf, Lipsko, Halle a ďalšie univerzitné mestá boli v 16. a predovšetkým v 17. storočí cieľom akademickej peregrinácie uhorských študentov.

Pri skúmaní akademickej peregrinácie bratislavských študentov v 17. storočí na nemeckých univerzitách sme vychádzali z výsledkov výskumu univerzitných matrík v rokoch 1526 – 1700 Lászlóa Szögiho, ktorý vydal zoznam uhorských študentov na nemeckých univerzitách a akadémiách.² Záznamy v zozname sú zoradené podľa jednotlivých univerzít v chronologickom poradí, obsahujú meno študenta v latinizovanej podobe v súlade s humanistickou praxou, často aj miesto pôvodu poslucháča v latinskej podobe, dátum zápisu na univerzitu, zriedka aj dátum nadobudnutia akademickej hodnosti a odbor, ktorý študoval. Keď niektorí zo študentov študovali na viacerých univerzitách, v záznamoch boli uvedené aj dátumy zápisov na ďalšie univerzity. Veľmi zriedkavo sa v matričných záznamoch uvádzal sociálny pôvod študenta, vierovyznanie a škola, na ktorej získal stredoškolské vzdelanie. V prípade bratislavských študentov možno predpokladať, že väčšina z nich bola absolventmi Evanjelického lýcea v Bratislave, ktoré bolo založené v roku 1606 ako vyššia stredná škola s vyučovacím jazykom maďarským, nemeckým a latinským.

¹ ŽAŽOVÁ, H. 13 faktov o historickej Trnavskej univerzite, ktoré ste ešte nevedeli [online]. Dostupné na: www.truni.sk/news/13-faktov-o-historickej-trnavskej-univerzite-ktore-ste-este-nevedeli

² SZÖGI, L. Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526 – 1700 = Ungarländische Studenten an deutschen Universitäten und Akademien 1526 – 1700.

Počas 17. storočia sa stretávame s imatrikulačnými záznamami bratislavských študentov na 12 univerzitách v počte 174 zápisov. Najvyhľadávanejšou bola univerzita vo Wittenbergu, najmenej študentov študovalo na univerzitách v Rostocku, v Halle, v Giessene a v Bambergu.

V tabulke uvádzame prehľad univerzít podľa počtu zapísaných študentov.³

Miesto	Počet zápisov
Wittenberg	40
Leipzig	27
Altdorf	26
Strasbourg	25
Jena	24
Tübingen	12
Königsberg	6
Frankfurt an der Oder	5
Halle	4
Rostock	2
Giessen	2
Bamberg	1

Počet poslucháčov bol však v skutočnosti menší ako počet imatrikulačných záznamov, a to z toho dôvodu, že viacerí poslucháči študovali v priebehu niekoľkých rokov aj na viacerých univerzitách, pričom často nedosiahli akademický stupeň ani na jednej z nich. Mnohí z nich využívali pobyt v zahraničí hlavne na získavanie kontaktov, na každej univerzite pobudli semester či dva a bez ukončenia vzdelania sa vrátili do vlasti, príp. zostali v zahraničí. Z Bratislavy študovalo na nemeckých univerzitách v sledovanom období 116 študentov, z nich 66 navštívilo iba jednu univerzitu (Wittenberg, Jena, Lipsko, Altdorf) a 50 dve až tri univerzity.

O sociálnom pôvode študentov nemáme z matričných zápisov žiadne informácie, iba pri dvoch peregrinantoch bolo uvedené, že boli zemianskeho pôvodu. V sledovaných záznamoch nie sú informácie ani o vierovyznaní, okrem jedného katolíckeho študenta. Na základe toho môžeme predpokladať, že ostatní študenti boli evanjelického vierovyznania. Viedenská vláda nechcela dovoliť evanjelikom založiť

³ Názvy miest v tabulke uvádzame v národnej podobe.

si univerzitu, a preto bola akademická peregrinácia jedinou šancou, aby si týmto spôsobom zabezpečili vedecký dorast. Vláda neprijala s radosťou, že jej poddaní navštevujú univerzity v zahraničí, snažila sa brzdiť šírenie „rozvratných“ myšlienok a kníh. Dlhé cestovanie, poplatok za štúdium a iné nevyhnutné výdavky (ubytovanie, stravovanie, kupovanie kníh atď.) predstavovali pre študentov, resp. pre ich rodičov a často aj patrónov obrovskú záťaž. V mnohých prípadoch štúdium svojho rodáka finančne podporila mestská rada alebo cirkevná obec. Často vystupovali v úlohe mecenáša vysokí cirkevní a verejní hodnostári, väčšinou šľachtici, ktorí dobročinnosťou dopomohli viacerým študentom pochádzajúcim z chudobnejších vrstiev ku vzdelaniu.

V súvislosti s výskumom akademickej peregrinácie sa menšia pozornosť venuje pamiatkam knižnej kultúry, tlačiam, ktoré títo študenti zanechali počas svojich vysokoškolských štúdií. Ide predovšetkým o príležitostné texty, ktoré vznikli pri významných životných udalostiach konkrétnej osoby; predstavujú dôležitý informačný zdroj faktografických údajov jednak o osobe, ktorej bolo vydanie venované, jednak o udalostiach spájajúcich sa s touto osobou. Ukazujú špecifický typ dokumentu, z ktorých niektoré majú blízko k umeleckej literatúre. Ide o *príležitostné básne* rôzneho charakteru: *enkomiá* – oslavné básne venované osobnostiam pri konkrétnych udalostiach, *epicédiá* – pohrebné verše na počesť zosnulých, *epithalamiá* – svadobné verše pre novomanželov a *propemptiká* – rozlúčkové básne pri príležitosti rozlúčky pedagóga alebo študenta so školou, na ktorej pôsobil. Ďalší typ príležitostných vydaní má blízko k náboženským dielam – *kázne a reči* publikované pri rôznych udalostiach, ktoré môžeme tematicky rozdeliť do niekoľkých skupín – oslavné, gratulačné, svadobné a pohrebné. Tretiu skupinu príležitostných vydaní predstavujú tlače, ktoré súvisia so *školskými vydaniami* – teda tlače venované absolventom univerzít pri dosiahnutí istej akademickej hodnosti, pričom sú v nich vždy prítomné informačné prvky. V tomto príspevku sa budeme venovať rozsahovo menším samostatne vydaným promočným tézám a dišputáciám, ako aj rozsiahlejším dizertačným prácam; ich cieľom bolo prezentovať obhajobu promočných či dizertačných téz alebo promóciu študentov, čiže informovať o ukončení štúdia, dosiahnutí istej akademickej hodnosti, resp. jednej etapy štúdia na univerzite, ktoré budeme označovať termínom *dizertačné tlače*. Tieto tlače obsahujú mená absolventov, prézesov, promótorov,⁴ dekanov, mecenášov, dátumy verejných skúšok a promócií, preto predstavujú dôležitý prameň informácií z obdobia, v ktorom vznikli.

Po formálnej stránke je štruktúra titulného listu dizertačných tlačí takmer identická, začínajú zvyčajne názvom „Disputatio“, „Disquisitio“ alebo „Dissertatio“. Po názvových údajoch nasledujú údaje o predsedovi, ktorý verejnej skúške predsedal (Praesidio..., sub Praesidio...) pozostávajúce z mena a funkcií na univerzite. Meno poslucháča sa uvádza s označením „Respondente“ a takmer vždy aj s bližším určením miesta pôvodu. Mená a aj miesto pôvodu študenta sa uvádzali v latinskej po-

⁴ Prézes – predseda skúšobnej komisie. Promótor – osoba, ktorá riadi a vykonáva obrad promócie.

Obr. 1 Ukážka titulného listu dizertačnej tlače

dobe (Poſonio-Hungaro, Novizolio, Poſoniensi Hungaro, Scepusiensis, Leutschoviensis a pod.). Na väčšine tlačí je prítomný aj dátum konania dišputácie, resp. obhajoby s bližším vymedzením miesta a času konania. V impresse sa uvádza miesto vytlačenia dokumentu, meno tlačiara a rok, ak nebol uvedený dátum konania obhajoby.

Udeľovanie akademických titulov na jednotlivých fakultách patrilo medzi privilégiá univerzít. Na obhajobách záverečných prác, resp. dišputáciách, sa spravidla zúčastnil aj dekan fakulty, promótor, rektor a profesori, skúšky boli verejné a v jeden deň mohli obhajovať svoje akademické tituly aj viacerí poslucháči. Absolventi si navzájom darovali vytlačené tézy, prípadne nimi obdarovali aj spolužiakov a mecenášov, ktorí sa osobne zúčastnili verejnej obhajoby či slávnostného udeľovania titulov. Pri dizertačných tlačoch sa zaužívalo, že na konci téz boli pripojené básne menšieho alebo väčšieho rozsahu, prostredníctvom ktorých spolužiaci gratulovali absolventovi k slávnostnému ukončeniu štúdia a k získaniu akademickej hodnosti. Mnohé dizertačné tlačy obsahovali aj rozsiahlejšie dedikácie poslucháča svojim patrónom, resp. mecenášom, ktorí finančne podporili jeho štúdiá.

Pri výskume zachovaných dizertačných tlačí študentov pochádzajúcich z Bratislavy, ktorí študovali na nemeckých univerzitách v 17. storočí, sme vychádzali už zo spomínaného pramenného materiálu Lászlóa Szögiho, na základe ktorého sme vyhotovili zoznam bratislavských študentov. Ako sme sa už zmienili, nie všetci študenti zanechali po sebe dizertačné tlačy, pretože študovali na viacerých univerzitách, ktoré nedokončili. Medzi bratislavskými študentmi sme sa však stretli aj s takými, ktorí po skončení štúdia zostali ako profesori na svojej alma mater a predsedali verejným skúškam poslucháčov. Doterajší výskum ukázal, že zachované dizertačné tlačé bratislavských študentov sú uchovávané vo fondoch viacerých nemeckých knižníc, postupne sa spracovávajú a digitalizujú a sú prístupné prostredníctvom online katalógu VD17.⁵

Vyhľadávanie dizertačných tlačí sa uskutočnilo v online katalógu VD17 na základe zoznamu študentov. Zo 116 študentov študujúcich v tom období v Nemecku, zanechalo po sebe dizertačné tlačé iba **39**, a to v počte **94** zachovaných exemplárov. Počet titulov je menší ako počet exemplárov, pretože niektoré tlačé vyšli v dvoch až troch vydaniach, podľa toho, či boli ich súčasťou aj gratulačné básne spolužiakov, alebo obsahovali dedikáciu absolventa svojim patrónom a mecenášom. Najviac dizertačných tlačí sa zachovalo z univerzity vo Wittenbergu, v Štrasburgu, v Jene a v Altdorfe, ostatné univerzity sú zastúpené jedným až dvoma exemplármi. Počet jednotlivých študijných odborov je: medicína – **30** exemplárov, teológia – **23** exemplárov, filozofia a história – **22** exemplárov a právo – **19** exemplárov.

Medzi zachované exempláre sme nezahrnuli dizertačné tlačé, v ktorých bol ako prézes uvedený profesor pochádzajúci z Bratislavy (predtým študent) a ktorý predsedal obhajobe, resp. verejnej skúške. Z Bratislavy pochádzal Ján Fridelius (1638 – 1719), ktorý pred štúdiom medicíny pôsobil ako lekárnický praktikant vo Weberovej lekársko-lekárnicej škole v Prešove. Medicínu začal študovať v roku 1662 najprv na univerzite v Lipsku a od 10. októbra 1662 na lekárskej fakulte vo Wittenbergu. Podľa zachovaných dizertačných tlačí obhajoval v decembri 1665 svoju prácu o cho-

⁵ Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts.

robách obličiek a močového mechúra⁶ a titul doktora medicíny obhájil v júli 1666 dišputáciou o angíne, jej príznakoch a liečbe.⁷ Táto tlač vyšla v dvoch vydaniach, jedna bez venovania a druhá s venovaním Jána Fridelia svojim patrónom a mecenášom. Po skončení štúdia pôsobil ako pedagóg na katedre interného lekárstva univerzity vo Wittenbergu, predsedal viacerým verejným obhajobám poslucháčov a napokon sa stal praktickým lekárom v Prešove.

Ďalším bratislavským študentom pôsobiacim po skončení štúdia na univerzite v Nemecku bol Daniel Viliam Moller (1642 – 1712). Stredoškolské vzdelanie získal v Bratislave a Trenčíne, od roku 1661 študoval na univerzite v Lipsku, vo Wittenbergu a v Štrasburgu poetiku, rečníctvo, filozofiu, históriu, venoval sa aj štúdiu gréčtiny a hebrejčiny, teológie, práva a štúdiu medicíny. Z čias štúdia (1662 – 1663) sú zachované tri dizertačné tlače z filozofie, vydané v kníhtlačiarскеj oficíne vo Wittenbergu.⁸ Po skončení štúdia sa vrátil do vlasti, v roku 1671 bol subrektorom gymnázia v Bratislave. V roku 1672 v dôsledku náboženského prenasledovania odišiel do Čiech a odtiaľ do Nemecka. Od roku 1674 pôsobil ako profesor histórie a metafyziky na univerzite v Altdorfe, kde zastával aj funkciu dekana a rektora; viedol viac ako 120 verejných skúšok a obhajob poslucháčov univerzity, z ktorých vyšli samostatné dizertačné tlače.

Najviac zachovaných dizertačných tlačí bratislavských študentov sme doteraz identifikovali z oblasti medicíny. Poslucháčom lekárskej fakulty vo Wittenbergu bol už spomínaný Ján Fridelius a ďalší bratislavský rodák Ján Efraim Böhm, syn nemeckého prisťahovalca z Meissenu a evanjelického farára Krištofa, ktorý bol od roku 1653 riaditeľom evanjelického gymnázia v Bratislave a od roku 1658 farárom v Levoči. Podľa dostupných prameňov o Jánovi vieme len toľko, že sa 24. apríla 1673 zapísal na štúdium medicíny, ale podľa zachovanej dizertačnej tlače o skúmaní síry a jej využití v medicíne⁹ musel štúdium ukončiť až v roku 1683. Po návrate do vlasti pôsobil ako praktický lekár vo svojom rodisku.

Absolventom lekárskej fakulty univerzity v Jene bol Juraj Erik Thill (1655 – ?), ktorý študoval medicínu v rokoch 1676 – 1682 a po skončení štúdia pravdepodobne pôsobil ako lekár v rodisku. Poznáme dve jeho dizertačné tlače, prvá vyšla v roku 1681¹⁰ v dvoch vydaniach, jedna bez venovania a druhá s venovaním patrónom Johannovi Georgovi Göglvi, mestskému radcovi v Regensburgu, a Martinovi Krišto-

⁶ *Dissertatio De Renum Et Vesicae Calculo ... Wittebergae*, 1665. VD17 7:697091W.

⁷ *Disputatio Inauguralis Medica De Angina ... Wittebergae*, 1666. VD17 7:694857W.

⁸ *Positionum Metaphysicarum Septenarius ... Wittebergae*, 1663. VD17 14:654001M; *Disputatio Metaphysica De Persona ... Wittebergae*, 1662. VD17 14:027254T; *Eliae Schnegassi Facilis disputandi modus j. e. Nova Logica ... Wittebergae*, 1662. VD17 14:650412E.

⁹ *Examen Sulphuris Vitrioli Anodynii... Wittebergae*, 1683. VD17 14:064241.

¹⁰ *Dissertatio Medica Consultatoria Aegrum Passione Iliaca ex Hernia Laborantem exhibens... Jenae*, 1681. VD17 12:741516U.

fovi Metzgerovi, lekárovi v Bratislave a Regensburgu, ktorí asi podporovali jeho štúdiá. Podľa ďalšej dizertačnej tlače, ktorá vyšla opäť v dvoch vydaniach, titul doktora medicíny obhájil v decembri 1682.¹¹ Túto dizertačnú tlač dedikoval predstaviteľom mesta Regensburg. Z Bratislavy pochádzal aj Ezaiáš Waldmann (1646 – 1719), ktorý bol poslucháčom medicíny od roku 1665 najprv v Regensburgu, potom v Jene a od 13. mája 1670 v Padove. Po skončení štúdia pôsobil ako lekár v Nemecku, v Suhle a potom v Schmalkaldene, kde bol v roku 1690 povýšený za mestského lekára. Z roku 1669 je zachovaná dizertačná tlač, ktorú venoval svojmu patrónovi, bratislavskému lekárovi Martinovi Krištofovi Metzgerovi.¹²

Najviac dizertačných tlačí z medicíny sa zachovalo z lekárskej fakulty altdorfskej akadémie, kde študovalo päť poslucháčov z Bratislavy. Zakladateľom prvej lekárskej školy s pôsobnosťou pre celé Uhorsko v roku 1701 v Banskej Bystrici bol Otto Karol Moller (1670 – 1747), ktorý po skončení gymnaziálnych štúdií v rodisku prijal pozvanie strýka Daniela Viliama Mollera, profesora na altdorfskej akadémii, študovať medicínu. Z čias jeho štúdia sa zachovali tri dizertačné tlače.¹³ Titul doktora medicíny obhájil 22. júna 1696. Najprv pôsobil ako praktický lekár v Bratislave, potom bol dvorným lekárom Františka II. Rákociho v Banskej Bystrici. Tu popri svojej lekárskej praxi zaučal záujemcov do tajov medicíny, pôsobil ako pedagóg a sám riadil aj praktické cvičenia vo vlastnej ordinácii a v lekárni. Moller adeptov medicíny nielen pripravoval na ďalšie štúdium v zahraničí, ale s nimi udržiaval aj kontakty a chudobných študentov podporoval štipendiami. Bol menovaný za hlavného mestského a stoličného lekára Zvolenskej a Turčianskej stolice. V roku 1709 sa zaslúžil o likvidáciu epidémie moru, je známy aj ako priekopník balneoterapie na Slovensku a bol povýšený do šľachtického stavu.

Z bratislavskej rodiny Raygerovcov pochádzali dvaja vynikajúci lekári – otec a syn. Karol Rayger st. (1641 – 1707) študoval od roku 1659 najprv filozofiu na univerzite v Altdorfe, v roku 1661 teológiu vo Wittenbergu, od roku 1662 medicínu v Štrasburgu a o tri roky neskôr pokračoval v Leidene. Istý čas strávil aj na univerzite v Paríži, kde navštevoval prednášky z chirurgie a patológie, a napokon v MontPELLIERI. Z čias Raygerovho štúdia medicíny v Štrasburgu sa zachovali dve dizertačné tlače, jedna z nich v dvoch vydaniach.¹⁴ Po skončení štúdií strávil rok v Taliansku, od roku 1668 pôsobil ako praktický lekár v Bratislave, neskôr bol dvorným lekárom cisára Leopolda I. a hlavným lekárom Uhorska. Doma i v zahraničí boli veľmi rozšíre-

¹¹ *Dissertatio Medica Inauguralis De Fluore Albo ...* Jenae, 1682. VD17 23:282040X.

¹² *Gutta Serena ...* Jenae, 1669. VD17 39:156186E.

¹³ *Positiones de Arnaldia ...* [Altdorf], 1694. VD17 75:700841Z; *Disputationem Medicam Circularem Ad Hippocr. Sect. III. Aphorism. XXI...* Altdorffii, 1694. VD17 29:731790H; *Dissertatio Inauguralis Medica De Divino In Medicina ...* [Altdorf], 1696. VD17 12:154698V.

¹⁴ *Dissertatio Medica De Inedia ...* Argentorati, 1664. VD17 39:155982, VD17 23:280784H s venovaním; *Dissertatio Medica Inauguralis, De Salivae Natura Et Vitiis ...* Argentorati, 1677. VD17 39:159039C.

né ním vyrobené prášky proti obličkovým kameňom a piesku. Ako prvý navrhol pľúcnu skúšku novorodenca ako súdny dôkaz, či sa dieťa narodilo živé alebo mŕtve. Otcov návrh realizoval až syn Karol Rayger ml. (1675 – 1731) spolu s ďalšími dvoma bratislavskými lekármi v roku 1717. Karol Rayger ml. študoval medicínu od 4. júla 1693 tri roky na univerzite v Altdorfe, potom v Taliansku a v Belgicku. Titul doktora medicíny obhájil 28. marca 1698 na univerzite v Altdorfe.¹⁵ Lekársku prax vykonával v Bratislave, bol osobným lekárom palatína Mikuláša Pálfiho a viacerých aristokratických rodín v Bratislave. Venoval sa aj prírodovedeckému výskumu a v lekárskej praxi využíval rastliny z botanickej záhrady svojho otca.

Poslucháčom medicíny na univerzite v Altdorfe bol od 15. júla 1682 aj Krištof Daniel Metzger (1663 – 1739). V štúdiách pokračoval od 22. novembra 1685 na univerzite v Leidene a v roku 1687 v Paríži. Titul doktora medicíny obhájil 27. júna 1685 v Altdorfe rozpravou o laktácii, ktorú dedikoval svojmu otcovi Martinovi Krištofovi Metzgerovi, lekárovi v Regensburgu.¹⁶ Po skončení štúdií pôsobil ako osobný lekár pasovského biskupa, potom bol praktickým lekárom v Regensburgu.

Z oblasti teológie sa nám zatiaľ podarilo identifikovať 23 exemplárov dizertačných tlačí, väčšinou z univerzity vo Wittenbergu. Niektorí absolventi univerzity sa zapísali aj do slovenských kultúrnych a cirkevných dejín, po návrate zo štúdií pôsobili v školských alebo cirkevných službách, ale mnohí z nich v dôsledku prenasledovania protestantov v Uhorsku zostali v zahraničí. Spomenieme bratislavského rodáka Kristiána Piringera (1641 – 1694), absolventa evanjelického lýcea. Od 6. júna 1661 študoval teológiu na univerzite vo Wittenbergu, kde obhájil titul magistra, čo dokladajú zachované dizertačné tlače z roku 1661 a 1663.¹⁷ Po ukončení štúdia pravdepodobne pôsobil istý čas na univerzite, o čom svedčia tri dizertačné tlače, na ktorých je presnejšie titulovaný ako „praeside“, a predsedal verejným obhajobám poslucháčov. Podľa dizertačnej tlače¹⁸ v roku 1664 študoval aj na univerzite v Giessene. V roku 1665 prijal pozvanie z rodiska, aby sa stal kaplánom a konrektorom a 15. júna 1665 bol vo Wittenbergu ordinovaný za farára. Počas prenasledovania evanjelikov opustil vlasť, uchýlil sa do Regensburgu a potom sa presťahoval do Bayrethu. V roku 1672 prijal pozvanie z Hohenstadt, kde pôsobil najprv ako vikár, potom ako farár. Svoju životnú púť v cirkevných službách ukončil v nemeckom Laufe.

O viacerých poslucháčoch teológie vieme iba to, že pochádzali z Bratislavy, študovali na univerzite vo Wittenbergu alebo v Jene (zachované dizertačné tlače

¹⁵ *Dissertatio Inaugvralis Medica De Labrosvlcio seu Cheilocace ... Pro Licentia Svmmos In Arte Medica Honores Et Privilegia Doctoralia ...* [Altdorf], 1698. VDD17 23:277744K.

¹⁶ *Dissertationem Inauguralem De Lactatione, ... Pro Licentia Summos in Medicina Honores, Immunitates, atq; Privilegia Doctoralia ...* Altdorffi, 1685. VD17 12:151068E.

¹⁷ *Ex Metaphysicis Disputatio, De Causa morali ... Wittebergae*, 1661. VD1 14:025801M; *Disputatio Ex Metaphysicis De Conditione sine Qua Non, ... Wittebergae*, 1663. VD17 23:282118U.

¹⁸ *Dissertatio Theologica De Quaeatione Illa ... Gissae*, 1664. VD17 12:172888X.

a imatrikulačné záznamy) a niektorí v časoch prenasledovania evanjelikov opustili vlasť a žili v exile, väčšinou v Nemecku. Medzi nich patrili napríklad Gašpar Pirgler,¹⁹ Ján Fridrich Etel,²⁰ Kristián Jentsch²¹ a Matej Kienast.²²

Získanie právnického vzdelania bratislavských rodákov na nemeckých univerzitách dokladá 19 zachovaných dizertačných tlačí z univerzít v Altdorfe, Wittenbergu, Heidelbergu, Jene, Štrasburgu a v Tübingene. O živote viacerých nie sú k dispozícii žiadne biografické údaje, okrem záznamov v univerzitných matrikách a v zachovaných dizertačných tlačiach. Môžeme spomenúť napríklad Jána Krištofa Langa (1655 – po 1702),²³ Pavla Karola Waldmanna (Geygera),²⁴ Jána Frištota Thilla,²⁵ Kristiána Heuchelina²⁶ a Fridricha Fielbauma.²⁷

Záujem o štúdium histórie a filozofie bratislavských študentov dokladá 22 zachovaných exemplárov dizertačných tlačí. Absolventom univerzity vo Wittenbergu bol Juraj Fridrich Magnus (1645 – 1714), ktorý získal stredoškolské vzdelanie na evanjelickom lýceu v rodisku. Od 6. júna 1664 študoval filozofiu a jazykovedu a 16. októbra 1665 získal titul magistra filozofie obhajobou dizertačnej práce o mágii.²⁸ Svoju dizertačnú prácu dedikoval cirkevným hodnostárom a predstaviteľom mesta Bratislavy, menovite hlavnému sudcovi Andrejovi Segnerovi, Dávidovi Titiovi, Antonovi Reiserovi a Valentínovi Sutoriusovi, ktorí ho pravdepodobne podporovali počas jeho vysokoškolských štúdií. Magnus po získaní titulu zostal v Nemecku, pôsobil v Augsburgu ako rektor gymnázia a riaditeľ knižnice. Na gymnáziu viedol verejné obhajo-

¹⁹ Od roku 1636 začal študovať na univerzite v Lipsku a 16. mája 1638 prestúpil do Wittenbergu, kde svoje štúdiá ukončil o rok neskôr v roku 1639.

²⁰ Študovať začal v roku 1671 na univerzite v Lipsku, v októbri toho istého roku prestúpil do Wittenbergu, kde obhájil titul magistra 15. októbra 1674.

²¹ Od roku 1638 študoval na univerzite v Lipsku a od 11. októbra vo Wittenbergu, kde získal titul magistra 25. apríla 1644. Po skončení štúdií pôsobil ako evanjelický farár v Bratislave, počas prenasledovania evanjelikov opustil svoju vlasť a usadil sa v Nemecku.

²² Od 11. júna 1671 študoval na univerzite vo Wittenbergu, kde získal titul magistra 27. apríla 1676.

²³ Študoval na gymnáziu v Bratislave, od 12. mája 1679 na univerzite vo Wittenbergu. V rokoch 1682 – 1702 bol rektorom evanjelickej školy v Bratislave, potom pôsobil v Prešove a vo Vroclave.

²⁴ 20. apríla 1667 začal študovať na univerzite v Altdorfe, a od roku 1668 pokračoval v štúdiách na univerzite v Heidelbergu, ktoré ukončil dizertáciou v októbri 1674.

²⁵ Univerzitné vzdelanie získal na viacerých nemeckých univerzitách. Od 15. októbra 1681 bol poslucháčom univerzity v Altdorfe, od 21. apríla 1688 navštevoval prednášky na univerzite v Jene a napokon v roku 1691 bol poslucháčom univerzity v Lipsku.

²⁶ Do roku 1655 sa zdržiaval v Norimbergu. Podľa Szögihho študoval od 21. septembra 1655 na univerzite v Altdorfe, v roku 1661 prešiel na univerzitu do Jeny a o rok neskôr bol poslucháčom v Štrasburgu. Známy bol aj ako autor operných libriet pre Dvorné divadlo v Ansbachu a niekoľkými prekladmi, ktoré uverejnil pod pseudonymom „Isidore Fidele“.

²⁷ Od 22. júna 1666 bol poslucháčom práva na univerzite v Jene.

²⁸ Disputatio Physica De Magia ... Wittebergae, 1665. VD17 14:695013A.

by záverečných prác študentov, čo dokladá osem zachovaných tlačí. Juraj Fridrich Magnus pravdepodobne popri zamestnaní ďalej študoval, pretože sa z rokov 1668 až 1670 zachovali ďalšie tri dizertačné tlače, ktoré opäť dedikoval verejným činiteľom a cirkevným hodnostárom mesta Bratislavy. Hoci to literárne pramene neuvádzajú, Juraj Fridrich Magnus pôsobil asi aj na univerzite vo Wittenbergu a z verejných skúšok poslucháčov, ktorým predsedal, sa zachovali dve tlačou vydané dizertačné tlače.

Poslucháčom histórie bol aj Martin Schödel, ktorý sa 23. mája 1625 zapísal na univerzitu v Altdorfe. Ešte ten istý rok prešiel na univerzitu v Lipsku a od 17. mája 1627 bol poslucháčom na univerzite v Štrasburgu, kde zotrval dva roky. Je autorom historickej dizertácie o dejinách Uhorska, ktorú obhajoval v roku 1629.²⁹ Dizertácia vyšla v piatich vydaniach (jedno vydanie v roku 1630), ktoré sa od seba líšia prevedením titulného listu, dedikáciou a autormi gratulačných básní, ktoré sú pripojené na konci dizertácie. Titulný list je zasadený do signovaného medirytinového ozdobného rámu od grafika a rytca Jacoba van der Heydena s ornamentálnou a figurálnou výzdobou, ktorá symbolizuje filozofiu, teológiu, právo, medicínu, cnosť a úctu, v hornej časti je umiestnená veduta kolégia v Štrasburgu. Dve vydania majú odlišný ozdobný rám na titulnom liste, figurálna výzdoba charakterizuje vieru, nádej, dobročinnosť a obozretnosť a okrem veduty kolégia je v spodnej časti umiestnená ďalšia veduta mesta Štrasburg. Všetky vydania tejto dizertačnej tlače obsahujú dedikáciu grófovi Mikulášovi Esterháziemu, ktorý pravdepodobne podporoval štúdiá Martina Schödela. Dve vydania sú doplnené ďalšou dedikáciou, ktorú Martin Schödel adresoval českému a uhorskému kráľovi a rímsko-nemeckému cisárovi Ferdinandovi II. Ku všetkým vydaniam sú pripojené gratulačné básne spolužiakov a krajanov, ktoré sa odlišujú iba autormi týchto básní. O ďalšom živote a pôsobení M. Schödela nie sú k dispozícii žiadne biografické údaje.

Okrem imatrikulačných záznamov a zachovaných dizertačných tlačí nemáme nijaké biografické údaje ani o ďalších bratislavských rodákoch, ktorí ukončili štúdium histórie alebo filozofie na nemeckých univerzitách; ide napríklad o Daniela Lechnera, Tobiasa Fühnera, Andreja Titiusa a Juraja Daniela Rehlina, ktorý štúdium na univerzite vo Wittenbergu ukončil obhajobou práce o genealógiu Habsburského rodu.³⁰

Na záver podotýkame, že počet uvedených zachovaných dizertačných tlačí bratislavských rodákov študujúcich na nemeckých univerzitách v 17. storočí nie je konečný, pretože nemecké knižnice pokračujú v digitalizácii svojich fondov a je veľký predpoklad, že sa v nich nachádzajú aj ďalšie dizertačné tlače bratislavských študentov.

²⁹ *Disquisitio Historico-Politica, De Regno Hungariae ... Argentorati, 1626.* VD17 12:115073C, VD17 14:738008C, VD17 547:691850E, VD17 39:134458B, VD17 23:308266U.

³⁰ *De Originibus Habsburgico-Austriacis, Et Hohenzollerano-Brandenburgicis ... Wittenberg, 1680.* – VD17 23:307954F.

Pramene

SZÖGI, L. *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526 – 1700 = Ungarländische Studenten an deutschen Universitäten und Akademien 1526 – 1700*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2011. ISBN 978-963-284-006-2.

Zoznam bibliografických odkazov

Biografický lexikón Slovenska. Zv. I. – VI. Martin: Slovenská národná knižnica, 2002 – 2017.

FALISOVÁ, A. *Lekári na Slovensku do roku 2000*. Bratislava: Veda, 2010. ISBN 978-80-224-1160-0.

KLIMEKOVÁ, A. *Dizertačné tlačé študentov z územia Slovenska na nemeckých univerzitách v 16. a 17. storočí vo Forschungsbibliothek Gotha*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2018. ISBN: 978-80-8149-096-5.

KLIMEKOVÁ, A. *Dizertačné tlačé študentov z územia Slovenska v 16. a 17. storočí v nemeckých knižniciach*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2020. ISBN 978-80-8149-123-8.

Slovenský biografický slovník. Zv. I. – VI. Martin: Matica slovenská, 1986 – 1994.

SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái*. I. – XIV. Budapest: Hornyánszky, 1891 – 1914.

WIX GYÖRGYNÉ, B. *Magyarországi szerzők. I. A kezdetektől 1700-ig*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2007.

ŽAŽOVÁ, H. *13 faktov o historickej Trnavskej univerzite, ktoré ste ešte nevedeli* [online]. [Cit. 22. 5. 2023]. Dostupné na: www.truni.sk/news/13-faktov-o-historickej-trnavskej-univerzite-ktore-ste-este-nevedeli

Academic Peregrination of Students from Bratislava to the German Universities in the 17th Century

Agáta Klimeková

In the 17th century, as a result of the absence of higher education in the territory of historical Hungary, students with secondary school education used to obtain higher academic education abroad. In the pre-reformation period, they were educated mainly at the universities of Vienna, Krakow and Prague. In the period of the beginning of the Reformation, the academic peregrination shifted to the German universities, which became the cradle of humanist ideas and the Reformation. The most visited university, mainly by Protestant students of various nationalities and social origin from the historical territory of Hungary, was the University of Wittenberg, but also other universities in Jena, Altdorf, Leipzig, Halle etc. The following study deals with the migration of students from Bratislava to German universities and the preserved book heritage – dissertation prints that were published to inform about the completion of studies or at least one stage of study at the university or about the achievement of a certain academic rank. In the 17th century 116 students from Bratislava studied at German universities, but several of them did not finish their studies. So far, it has been possible to identify 94 preserved copies of dissertations from 39 students. The largest number of dissertations have been preserved from the University of Wittenberg. The representation of individual fields of study is as follows: medicine – 30 copies, theology – 23 copies, philosophy and history – 22 copies and law – 19 copies. The listed number of preserved dissertation prints of Bratislava natives studying at German universities in the 17th century is not finite, because German libraries continue to digitize their holdings and it is highly assumed that they also contain dissertation prints of Bratislava students.

Key words: higher education, student mobility, study at Germany, students from Bratislava, book heritage, dissertation prints, 17th century

Historické a iné odborné publikácie, učebnice a metodické príručky z 18. storočia z tlačiarskej dielne Johanna Thomasa von Trattnera (1717 – 1798)

Katarína Bokrosová

Kľúčové slová: Johann Thomas von Trattner (1717 – 1798), Adam František Kollár (1718 – 1783), odborné publikácie, učebnice, príručky, 18. storočie

Úvod

Johann Thomas von Trattner (1717 – 1798) patrí bezpochyby medzi najväčších európskych tlačiarov a vydavateľov 18. storočia. Používaním efektívnych podnikateľských a strategických prostriedkov v období osvietenstva, ale aj svojou usilovnosťou a šikovnosťou sa rakúskemu podnikateľovi podarilo vybudovať sieť tlačiarňí, kníhkupectiev a knižných skladov po celej habsburskej monarchii. Jeho meno sa nelichotivo spája aj s pirátskymi výťažkami, ktoré boli v 18. storočí veľmi rozšírené, lebo ochrana duševného vlastníctva a súvisiaca legislatíva sa začali len rozvíjať a právne pozadie sa v tomto smere realizovalo veľmi pomaly. Trattnerovo pôsobenie na knižnom trhu ovplyvnilo určitou mierou aj úroveň vzdelávania a kultúry v celej strednej Európe, vrátane Slovenska.

Trattner sa narodil v dedine Jormannsdorf, v tom čase nazývanej Gyimótfalva, patriacej k územiu Uhorska. Jeho rodičia boli roľníci evanjelického vyznania, ktorí skoro zomreli a chlapca vychovala teta v duchu katolíckej viery vo Viedenskom Novom Meste (Wiener Neustadt). V roku 1735 mladý Trattner nastúpil za učňa u miestneho tlačiara Samuela Müllera a v roku 1739 pracoval vo Viedni v tlačiarňi dvorného tlačiara Johanna Petra van Gehlena (1672 – 1754). V roku 1748 sa osamostatnil, keď vo Viedni kúpil zanedbanú tlačiareň od vdovy Evy Marie Schilgenovej. Už v tom čase sa snažil vytvoriť významné kontakty s dôležitými osobnosťami z kruhov jezuitov a vysokoškolských profesorov. Medzi Trattnerove dôležité kontakty patrili aj gróf Rudolf Chotek (1706 – 1771), dvorný matematik a neskorší svokor Johannes Anton Nagel (1717 – 1794), ako aj dvorný fyzik Abbate Marci. Podarilo sa mu dostať sa aj na

cisársky dvor a neskôr vybaviť audienciu u cisárovnej Márie Terézie (1717 – 1780). Prvú audienciu u cisárovnej mu vybavil práve Marci, ktorý mu umožnil aj nahliadnuť do oficiálnej správy o stave kníhtlačiarstva v Rakúsku. Z tejto správy potom čerpal rôzne nápady pri realizácii vlastnej prevádzky. Osobný kontakt s panovníčkou bol úspešný, presvedčivými argumentmi v oblasti kultúry, náboženstva a hospodárstva sa mu podarilo získať rôzne privilégia na vydávanie určitých druhov publikácií. Na území habsburskej monarchie bola knižná produkcia v 18. storočí na pomerne nízkej úrovni, ale aj prísna cenzúra bránila šíreniu pokrokovejších myšlienok v oblasti vedy a kultúry. Knihy sa dovážali hlavne zo zahraničia, predovšetkým z nemecky hovoriacich krajín a domáci knižný trh stagnoval.¹

Trattner a jeho privilégia

Ako bolo spomenuté, osobné audiencie u cisárovnej boli pre Trattnera nadmieru úspešné; získal privilégia na vydávanie určitých druhov tlačív, niektoré dokonca s platnosťou na 20 rokov, čím získal veľkú výhodu pred ostatnými tlačiarimi a vydavateľmi. Napríklad v roku 1755 mu panovníčka udelila na 15 rokov výsadné právo tlačiť omšové a modlitebné knižky, v roku 1762 získal privilégium na tlačenie kalendárov pre vojsko, taktiež na tlačenie rôznych školských kníh a od roku 1762 dodával z vlastných papierní kancelársky papier pre štátne úrady.² Vďaka privilégiám sa mu veľmi darilo na knižnom trhu, výhodne sa dostal aj k nehnuteľnostiam a dokázal ľahšie realizovať aj svoje podnikateľské zámery. O osobnejšom kontakte s cisárovnou svedčí aj skutočnosť, že panovníčka bola krstnou mamou dvoch Trattnerových dcér.

Privilégia a široký okruh vplyvných známych boli dobrým odrazovým mostíkom na realizáciu jeho veľkopodnikateľských cieľov. Veľmi pozorne sledoval, s akými publikáciami uspeli vydavateľstvá na severe Nemecka a snažil sa tieto knihy aj sám vytlačiť. Cielene sa sústredil na vydávanie kníh, ktoré mali veľký odbyt a boli potrebné pre každodenné náboženské a svetské činnosti: išlo o modlitebné knižky, školské učebnice, kalendáre, právne publikácie a podobné tlače.

Vydával aj noviny a časopisy, začal používať rôzne formy propagácie, ktoré boli v tom čase ešte zriedkavé, ale mali veľký potenciál, napr. recenzie kníh alebo inzerovanie v časopisoch a v novinách. Pravidelne posielal aj knižné katalógy a vybudoval si vlastnú sieť knižných skladov a knižných obchodov.

Trattnerovo meno sa spája aj s vydávaním tzv. pirátskych výtlačkov (Raubdrucke) – nezákonných výtlačkov nemeckých a iných autorov svetovej literatúry. Dotlač už v zahraničí vydaných diel od miestnych tlačiarov bola v monarchii štátom

¹ CAPELLARO, Ch. „Durch Arbeit und Gunst“, s. 8 – 9.

² CAPELLARO, odk. 1, s. 11.

Obr. 1 Titulný list *Ratio educationis* (1777)

tolerovaná, ochranu mali v rámci monarchie iba tie diela od domácich autorov, ktoré už boli publikované.³

Trattnerovo privilegované miesto v tlačiarenskom a vydavateľskom svete sa po smrti Márie Terézie zmenilo. Za vlády Jozefa II. (1741 – 1790) mu zvýhodnené pozície vo vydávaní tlačí zanikli a v oblasti autorsko-vydavateľských zmlúv začali platiť podobné pravidlá ako v zahraničí. Na dielo, ktoré už bolo zmluvne zaviazané, nemohol dostať povolenie iný tlačiar. Domáce diela mali akúsi ochranu pred nezákonnými dotlačami, ale zahraničné knihy sa dali tlačiť.⁴

Trattner ako veľkopodnikateľ

Trattnerov veľký úspech vo vydavateľskej sfére dobre znázorňuje aj prehľad jeho podnikateľských aktivít na rôznych miestach monarchie. V Ebergassigu zriadil dve papierne, tlačiarne fungovali v mestách Viedeň, Praha, Pešť, Linz, Innsbruck, Záhreb a Terst. V Nemecku knižné sklady prevádzkoval napríklad vo Frankfurte nad Mohanom, v Lipsku a v Klagenfurte. V rámci monarchie išlo o sklady vo Viedni, v Bratislave, Opave, Olomouci, Grazi, Lanbergu a v Lubľane. Kníhkupectvá zriadil v mestách ako Viedeň, Linz, Graz, Záhreb, Terst, Praha, Brno a Pešť. Školské vydavateľstvá fungovali vo Viedni, v Prahe, Brne, Terste, Grazi, Innsbrucku, Lubľane, Linzi, Lembergu, Klausenburgu, Miláne a vo Freiburgu.⁵

Vo svojich podnikoch uplatnil v tom období veľmi inovatívne podnikateľské a obchodné stratégie, napr. zamestnal korektorov, aby zvýšil kvalitu tlačených dokumentov. Vo svojich dvoch papierňach zaviedol platbu za kus, čím zvýšil kvalitu a produkciu. Jeho zahraničné cesty v roku 1764 a 1783 slúžili na získavanie nových poznatkov v oblasti tlačiarenských a vydavateľských činností.⁶

Trattner ako vydavateľ historických, cirkevných a odborných publikácií, učebníc a metodických príručiek

Trattner vydával okrem administratívnej a právnickej literatúry aj beletriu a učebnice. Aj prvá jednotná sústava výchovy a vzdelávania s názvom *Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* z roku 1777 vyšla vo Viedni v Trattnerovej tlačiarňi. Bola výsledkom snáh o reformovanie a zjednotenie školského systému v Uhorskom kráľovstve. Johann Ignaz Felbiger (1724 –

³ CHUDÝ, A. et al. Úvod do autorského práva pre informačné štúdiá, s. 99.

⁴ LICHNEROVÁ, L. Niekoľko príkladov k vývoju autorského práva v dejinách knižnej kultúry 16. – 18. storočí, s. 24 – 25.

⁵ JAKLIN, I. Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert: aus dem Wiener Verlag Trattner und den Schulbuchverlag, s. 109.

⁶ CAPELLARO, odk. 1, s. 15.

1788) a členovia Dvorskej študijnej komisie boli poverení vypracovať z obsahovej a formálnej stránky modernejší školský systém pre celú monarchiu. Všeobecný školský poriadok (*Allgemeine Schulordnung*) obsahoval organizačné členenie, obsahovú zložku a metódy vyučovania pre celý školský systém. Do reformy školského systému bol čiastočne zapojený aj Adam František Kollár (1718 – 1783), rodák z Terchovej, výrazná osobnosť tereziánskeho osvietenstva a spolupracovník pri vzniku veľkej školskej reformy pre gymnáziá.⁷ Kollár mal dobré jazykové znalosti a vedomosti z filozofie a histórie. V roku 1748 začal pracovať v Dvorskej knižnici, kde po smrti osobného lekára Márie Terézie a vtedajšieho prefekta knižnice Gerharda van Swieten (1700 – 1772) bol v roku 1772 dočasne poverený vedením inštitúcie. V roku 1774 bol Kollár už riadne vymenovaný za riaditeľa knižnice. Ku koncu života dostal od panovníčky aj šľachtický titul a k tomu patriaci majetok – kúriu v Keresztény v Šopronskej stolici.⁸

Kollár spolupracoval pri vydávaní rozsiahleho diela známeho historika a knihovníka Petra Lambecka (1628 – 1680), ktorý od roku 1662 až do smrti zastával vo Viedni miesto cisárskeho historika a pomocného knihovníka. Lambeckove dielo *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi Liber Primus*⁹ vyšlo v ôsmich častiach. Všetky časti zostavil, opatril úvodom a do tlače pripravil A. F. Kollár. Pôvodne bolo plánovaných 25 zväzkov, ale aj v tejto podobe zoznam obsahuje skoro všetky grécke a veľké množstvo latinských a nemeckých rukopisov. Lambeckove dielo približuje čitateľom aj históriu Dvorskej knižnice a prehľad historických dokumentov rôzneho typu.

Kollár svojimi publikáciami prispieval k propagovaniu bohatej zbierky Dvorskej knižnice a jej histórie. Jeho úsilím vyšla aj zbierka, ktorej autorom bol Kaspar Velius Ursinus (1493 – 1539), významný latinský básnik a historik nemeckého pôvodu zo 16. storočia. Ursinus bol dvorným básnikom Habsburgovcov a neskôr i dvorným historikom, v roku 1531 prevzal aj výchovu kráľovských detí. Jeho dielo analyzujúce obdobie panovania Ferdinanda I. (1503 – 1564) zostalo nedokončené, vydal ho Kollár v Trattnerovej tlačiarňi v roku 1762 pod názvom *Casparis Ursini Velii De Bello Pannonico Libri Decem*.¹⁰

Trattner vydával tlače aj z právnickej oblasti (cirkevné právo, prirodzené právo, banské právo, verejné právo, občianske právo), z histórie, rôzne príručky a vysokoškolské učebnice, literárne diela a odborné knihy z rôznych oblastí. V roku 1760 vyšiel v Trattnerovej tlačiarňi nový banický poriadok (*Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn, und solcher Cron, einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und andere Metall-Berg-*

⁷ Racio Educationis 1777 a 1806, s. 15 – 16.

⁸ TIBENSKÝ, J. Slovenský Sokrates: Život a dielo A. F. Kollára, s. 82.

⁹ LAMBECK, P. Commentariorvm de Avgvtissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi. Liber I – VIII. Vindobonae: Typis Joannis Thomae Trattner, 1766 – 1782.

¹⁰ URSINUS VELIUS, K. De Bello Pannonico Libri Decem. Vindobonae: Typis Joannis Thomae Trattner, 1762.

Obr. 2 Titulný list publikácie *Neue Berg-Ordnung* (1760)

werken), ktorý reguloval činnosti v rôznych baniach, vrátane siedmich slobodných kráľovských baní Kremnica, Nová Baňa, Banská Štiavnica, Lubietová, Banská Bystrica, Banská Belá a Pukanec.¹¹

V roku 1755 vydal príručku z oblasti geometrie, trigonometrie, architektúry a z iných matematických oblastí s názvom *Tabulae memoriales praecipua arithmeticae tum numericae tum literalis, geometriae, etiam curvarum, et trigonometriae, atque utriusque architecturae elementa complexae, in usum auditorum*. Autorom bol známy matematik a kartograf Joseph Liesganig (1719 – 1799), ktorý experimentoval aj s novými meracími metódami v oblasti metrológie a v určovaní vzdialeností jednotlivých zemepisných bodov.¹²

Z Trattnerovej dielne vychádzali aj publikácie pomerne veľkého formátu z oblasti histórie, napr. dielo humanistického dejepisca, kráľovského radcu a diplomata Mikuláša Istvánffyho (1538 – 1615) pod názvom *Historia regni Hungariae, post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini regis, Libris XXXIV*. Autor opisuje obdobie od 1490 do 1606. V prvej časti diela podáva popis historických dejov prevažne už z predchádzajúcich písomných prameňov, čerpá aj od známeho talianskeho renesančného humanistu, historika a básnika Antonia Bonfinia (1427 – 1502); v druhej časti opisuje príbehy najmä z vlastných skúseností, zážitkov a z dobových dokumentov. Historické dielo bolo populárne ešte aj v 18. storočí, čo potvrdzuje aj Trattnerove vydanie z roku 1758 v exkluzívnom prevedení.¹³

Hlavné dielo jezuitského dejepisca Juraja Praya (1773 – 1801) *Annales Regum Hungariae ab Anno Christi CMXCVII Ad Annum MDLXIV*, ktoré vyšlo vo Viedni, podáva históriu Uhorska v období od 997 do 1614. Druhý (1764) a tretí diel (1766) bol vytlačený v Trattnerovej tlačiarňi.¹⁴ Jezuitský historik Samuel Timon (1675 – 1736), roďák z Trenčianskej Turnej, je považovaný za zakladateľa kritickej historiografie. Jeho učebnica dejepisu *Imago antiquae Hungariae, repraesentans Terras, Adventus, et res gestas Hunnicae* vyšla v Trattnerovej tlačiarňi v roku 1762.¹⁵

¹¹ Neue Berg-Ordnung des Königreichs, und solcher Cron einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und anderer Metall-Bergwerken. Wien: Johann Thomas Trattner, 1760.

¹² LIESGANIG, J. *Tabulae memoriales praecipua arithmeticae tum literalis, geometriae, etiam curvarum, et trigonometriae, atque utriusque elementa complexae*. Viennae: Typis Joannis Thomae Trattner, 1754.

¹³ ISTVÁNFFY, M. *Historia regni Hungariae, post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini regis. Libris XXXIV*. Viennae, Praegae Et Tergesti: Typis & Sumtibus Joannis Thomae Trattner, 1758.

¹⁴ PRAY, J. *Annales Regum Hungariae ab Anno Christi CMXCVII. Ad Annum MDLXIV. Pars II*. Vindobonae: Typis Joannis Thomae de Trattner, 1764; PRAY, J. *Annales Regum Hungariae ab Anno Christi CMXCVII. Ad Annum MDLXIV. Pars III*. Vindobonae: Typis Joannis Thomae de Trattner, 1766.

¹⁵ TIMON, S. *Imago antiquae Hungariae, repraesentans Terras, Adventus, et res gestas Hunnicae*. Viennae, Praegae, et Tergesti: Typis Joannis Thomae Trattner, 1762.

HISTORIA
REGNI
HUNGARIAE,

POST OBITVM GLORIOSISSIMI
MATTHIAE CORVINI
REGIS,

A QVO APOSTOLICVM HOC REGNVM TVRCARVM
POTISSIMVM ARMIS BARBARE INVASVM,

LIBRIS XXXIV.

RERVM IN PANNONIA, DALMATIA,
TRANSYLVANIA, MOLDAVIA, BOSNIA, ILLYRICO,

CÆTERISQVE CONFINIIS VLTRA SECVLVM, AB ANNO MCCCCXC.
GESTARVM LOCVPLETISSIMIS EXACTE DESCRIPTA

^A
NICOLAO ISTHVANFIO,

PANNONIO, EIVSDEM REGNI PROPALATINO,
ET OCTOGENARIO MILITE EXCELLENTISSIMO;

QVA

PROINDE, VEL OCVLARI IPSO TESTE,

VEL CERTA SVA SCIENTIA,

OMNIVM EIVSDEM REGNI PROVINCIARVM

DESCRIPTIONES,

MORES ET CONSVETVDINES;

VRBIVM, ARCIVMQVE SITVS AC MVNITIONES;

FLVMINVM ORTVS AC TRACTVS;

PRÆLIORVM DENIQVE, EXPEDITIONVM

ET RERVM DOMI BELLIQVE GESTARVM

COMMENTARIA ABSOLVTISSIMA,

AD OMNIMODAM LECTORVM SCIENTIAM ELEGANTI STYLO
EXHIBENTVR.

Cum Indice Rerum & Verborum locupletissimo.

VIENNÆ,

TYPIS IOANNIS THOMÆ TRATTNER,
SACRÆ CÆSAREO-REGIÆ MAIESTATIS AVLÆ TYPOGRAPHI
ET BIBLIOPOLÆ, MDCCLVIII.

Medzi publikáciami z Trattnerovej dielne nechýbali ani učebnice z etiky, gréčtiny, matematiky, dejepisu, práva a z ďalších odborov. Učebnica s názvom *Ethica et jus Naturae in usum auditorum Philosophiae*¹⁶ od Františka Xavera Roysa (1713 – 1768), jezuitského rehoľníka a pedagóga, rodáka z Banskej Bystrice, vyšla v roku 1755 vo Viedni. Roys bol učiteľom filozofie a etiky najprv v Grazi, v rokoch 1738 – 39 učil na gymnáziu v Bratislave, neskôr pôsobil ako magister novicov v kláštore sv. Anny vo Viedni.

Autormi odborných kníh a učebníc, ktoré vychádzali z Trattnerovej tlačiarne, boli často jezuiti zastávajúci cirkevné alebo štátne funkcie, učili na stredných školách či na univerzitách. Popri duchovných povinnostiach sa často zaoberali aj rozličnými vednými odbormi, písali učebnice a vedecké práce a boli uznávanými odborníkmi a vedcami. Niektorí z nich vystúpili z jezuitského rádu, žili civilným životom a pôsobili v rôznych inštitúciách.

Záver

Johann Thomas von Trattner patrí medzi významných tlačiarov a vydavateľov v stredoeurópskom regióne. V druhej polovici 18. storočia svojimi tlačami prispieval k rozvoju vzdelanosti a šírenia vedomostí. Z jeho dielni vychádzali kvalitné a často pokrokové diela z rôznych odvetví. Svoje podnikanie stále rozširoval a skvalitňoval. Na knižný trh na území Uhorska vstúpil pomerne neskoro – v roku 1780, počas štyroch rokov vybudoval v Bratislave (1781), v Pešti (1783) a v Temesvári (1784) tlačiareň a kníhkupectvo. V roku 1783 daroval tlačiareň v Pešti svojmu príbuznému Matthiasovi Trattnerovi (1745 – 1828), ktorý viedol tlačiareň a nakladateľstvo spolu so synom Johannom Thomasom Trattnerom (1789 – 1825). V podnikaní neskôr pokračoval jeho zať István Trattner-Károlyi (1794? – 1863). Tlačiareň s vydavateľstvom na území Uhorska veľmi prosperovala a vydávala významné literárne a odborné diela z obdobia osvietenstva a romantizmu v maďarskom jazyku.

Trattner vďačí veľkému úspechu na poli typografickej a nakladateľskej činnosti skutočnosti, že vedel šikovne využiť všetky možnosti, ktoré mu doba ponúkala: vytváranie dobrých vzťahov s dôležitými osobami v jezuitskom, akademickom a v cisárskom prostredí, aplikovanie vhodných podnikateľských stratégií a využívanie zaostalého a stagnujúceho knižného trhu. Bez podpory cisárskeho dvora, ktorému Trattnerove podnikateľské iniciatívy zapadali do hospodárskej a vzdelávacej politiky, by však nedokázal realizovať svoje podnikanie v takom veľkom rozsahu, ako sa mu podarilo.

¹⁶ ROYS, FX. *Ethica Et Jus Naturae in usum auditorum Philosophiae*. Vienne: Typis Joannis Thomae Trattner, 1755.

P r a m e n e

- ISTVÁNYFY, M. *Historia regni Hungariae, post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini regis. Libris XXXIV.* Viennae, Pragae Et Tergesti: Typis & Sumtibus Ioannis Thomae Trattner, 1758.
- LAMBECK, P. *Commentariorum de Avgvstissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi. Liber I – VIII.* Vindobonae: Typis Joannis Thomae Trattner, 1766 – 1782.
- LIESGANIG, J. *Tabulae memoriales praecipua arithmeticae tum literalis, geometriae, etiam curvarum, et trigonometriae, atque utriusque elementa complexae.* Viennae: Typis Joannis Thomae Trattner, 1754.
- Neue Berg-Ordnung des Königreichs, und solcher Cron einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und anderer Metall-Bergwerken* [online]. Wien: Johann Thomas Trattner, 1760 [cit. 2. 5. 2023]. Dostupné na: https://books.google.sk/books?id=2NddAAAAcAAJ&hl=sk&source=gbs_book_other_versions
- PRAY, J. *Annales Regum Hungariae ab Anno Christi CMXCVII. Ad Annvm MDLXIV. Pars II.* [online]. Vindobonae: Typis Joannis Thomae de Trattner, 1764 [cit. 2. 5. 2023]. Dostupné na: <https://books.google.hu/books?id=3tBfAAAAcAAJ&hl=hu&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>
- PRAY, J. *Annales Regum Hungariae ab Anno Christi CMXCVII. Ad Annvm MDLXIV. Pars III.* [online]. Vindobonae: Typis Joannis Thomae de Trattner, 1766 [cit. 2. 5. 2023]. Dostupné na: https://books.google.sk/books?id=yH1UAAAAcAAJ&pg=PP7&hl=sk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false
- ROYS, F. X. *Ethica Et Jus Naturae in usum auditorum Philosophiae* [online]. Vienne: Typis Joannis Thomae Trattner, 1755 [cit. 2. 5. 2023]. Dostupné na: https://play.google.com/store/books/details/Franz_Xaver_Roys_Ethica_et_jus_naturae_in_usum_aud?id=TY0WSj75vnYC&hl=cs&gl=US
- TIMON, S. *Imago antiquae Hungariae, repraesentans Terras, Adventus, et res gestas Hunnicae.* Viennae, Pragae, et Tergesti: Typis Joannis Thomae Trattner, 1762.
- URSINUS, V. K. *De bello Pannonico. Libri Decem* [online]. Vindobonae: Typis Joannis Thomae Trattner, 1762 [cit. 2. 5. 2023]. Dostupné na: https://books.google.sk/books?id=28xfAAAAcAAJ&pg=PP1&dq=editions:OCLC31180056&hl=sk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false

Zoznam bibliografických odkazov

- CAPELLARO, Ch. „Durch Arbeit und Kunst“ Zu den Geschäftsstrategien des typographischen Grossunternehmers Johann Thomas von Trattner (18. Jahrhundert) [online]. Berlin: Humboldt-Universität, Institut für Bibliothekswissenschaft, 2004 [cit. 2. 5. 2023]. Dostupné na: <http://www.ib.huberlin.de/texte/hausarbeiten/capellaro/trattner.pdf>
- CHUDÝ, A. et al. *Úvod do autorského práva pre informačné štúdiá*. Bratislava: STIMUL, 2011. ISBN 978-80-8127-029-1.
- JAKLIN, I. *Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert: aus dem Wiener Verlag Trattner und dem Schulbuchverlag*. Wien: Ed. Praesens, 2003. ISBN 978-3-7069-0213-7.
- LICHNEROVÁ, L. Niekoľko príkladov k vývoju autorského práva v dejinách knižnej kultúry 16. – 18. storočia v slovenskom kontexte: Od chaosu cez vydavateľské a autorské privilégia k platným nariadeniam. In: *Studia bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2010, s. 11 – 30.
- Ratio educationis 1777 a 1806*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988.
- TIBENSKÝ, J. *Slovenský Sokrates: Život a dielo A. F. Kollára*. Bratislava: Tatran 1983.

Historical and Other Scientific Publications, Textbooks and Manuals from the 18th Century from the Printer Johann Thomas von Trattner (1717 – 1798)

Katarína Bokrosová

Johann Thomas von Trattner (1717 – 1798) is one of the great and important printers and publishers in the Central European region in the second half of the 18th century. He contributed with his prints the development of education and the spread of knowledges. His workshops produced high-quality and often progressive works from various industries. He kept expanding and improving his business. Trattner owes his great success in the field of typographic and publishing activities primarily to the fact that he knew how to skilfully use all the possibilities that arose in the Age of Enlightenment: creating good relations with important persons in the Jesuit, academic and imperial environment, applying suitable business strategies and using backward and stagnant the state of the book market. Without the support of the imperial court, for which Trattner's business initiatives fit into the economic and educational policy, he would not have been able to implement his business on such a large scale.

Key words: Johann Thomas von Trattner (1717 – 1798), Adam František Kollár (1718 – 1783), scientific publications, textbooks, 18th century

Fiktívna móda v novovekých tlačiach ako prostriedok rodovej reprezentácie

Terézia Tomašovičová

Kľúčové slová: novovek, tlače, rod Esterházy, Trophaeum, odevná kultúra

Úvod

Dobové tlače sa vo všeobecnosti považujú za pomerne spoľahlivý a objektívny prameň dokumentujúci odevnú kultúru daného obdobia. Hoci v zahraničí sa na tento účel využívajú pomerne často, v našom prostredí stále nemôžeme hovoriť o ich systematickom štúdiu. Reflexiu novovekého odievania v tlačiach spracovala v našom prostredí zatiaľ len jediná autorka,¹ ktorá predstavila precízne zostavený základný výber (stredo)európskej literatúry zobrazujúcej dobovú módu. V Čechách táto téma rezonuje intenzívnejšie a tlačiam, kresbe či grafike je v rámci tejto problematiky venovaná výrazne väčšia pozornosť.² Využívanie ikonografických vyobrazení, resp. dobových tlačí na výskum kultúry odievania však predstavuje komplexnejšiu tému, ktorá si vyžaduje predovšetkým kritické zhodnotenie, nakoľko majú tieto pramene objektívnu vypovedaciu schopnosť a sú využiteľné na daný účel.

Cieľom predkladaného príspevku je analýza grafických zobrazení v diele *Trophaeum Nobilissimae ac Antiquissimae Domus Estorasiense* ... (Viedeň, 1700) z hľadiska dosiaľ prehliadaného fenoménu zámernej mystifikácie čitateľa, spojenej s grafickým zobrazovaním dobového odevu, resp. postáv reálnych aj fiktívnych predkov.

Po bitke pri Moháči a čiastočnej stabilizácii spoločenských pomerov v Uhorsku sa v druhej polovici 16. a v 17. storočia rýchlo zvyšuje počet tlačí, ktoré sa stali najdôležitejším dobovým médiom šírenia informácií a kultúry. Obsah niektorých však vzbudzuje pochybnosti o pravosti uvedených údajov – v istých prípadoch musela objektívna realita ustúpiť individuálnemu zámeru a požiadavkám objednávateľa. Viaceré dodávali zásluhy členom rodov, ktoré zohrávali vo vtedajšej spoločnosti len marginálnu úlohu. Unikátnym dokladom snahy o deklarovanie starobylosti ro-

¹ PORUBČINOVÁ, Z. *Bibliotéka Čaplovičiana: Odievanie a móda v tlačiach 16. storočia*, s. 231 – 268.

² K tejto téme napr. MOUČKOVÁ, J. *Václav Hollar, oděvní detaily v kresbě a grafice*, s. 116 – 147; BAĐUROVÁ, A. a L. BÁRTOVÁ. *Odivání v tiscích 16. století*, s. 163 – 173.

du a jeho etablovaní medzi spoločenskú elitu sú tlačené genealógie, ktoré konštruujú „novú“ rodovú históriu.

Primárna otázka, ktorú je potrebné pred analýzou dobových tlačných vyobrazení položiť, znie, nakoľko sú poskytnuté informácie objektívne a ako k nim správne pristupovať? Ako sa v nich odráža spoločenský, symbolický, estetický kontext, normy a idey, prípadne individuálne zručnosti autora? A aká bola motivácia na vytvorenie daného diela? Všetky spomínané faktory ovplyvňujú hodnotu získaných informácií a vyžadujú širší spoločenskovedný výskum. Nepochopenie hlbšieho kontextu týchto diel však môže vyústiť do ich dezinterpretácie, ktorá sa následne prenáša do teoretických prác zaoberajúcich sa problematikou historického odevu alebo konkrétnych odevných realizácií.

Figurálne vyobrazenia ako prameň k dejinám odievania – charakteristika a kritika

Diela ikonografickej povahy vo všetkých podobách sa vo všeobecnosti v rámci problematiky dobového odievania považujú za pramene s vysokou výpovednou hodnotou – na tieto účely sa zvyknú využívať predovšetkým maliarske, grafické a sochárske diela, ale aj iné, menej tradičné formy úžitkového umenia.³ Doteraz však nebolo dostatočne poukázané na možné zámerné skreslenie výsledného zobrazenia.

Ikonografické pramene z obdobia 16. a 17. storočia zachytávajú predovšetkým príslušníkov aristokracie. Pramenná základňa sa však na prahu novoveku výrazne rozširuje a obnovuje sa antická tradícia portrétneho umenia, samozrejme, prispôbená aktuálnym spoločenským požiadavkám. Pri analýze tohto typu prameňov si musíme uvedomiť, že každé umelecké dielo vzniká v kontexte danej doby, čo sa odzrkadľuje v jeho obsahovej aj formálnej stránke. Predovšetkým v portrétnej tvorbe nie je konkrétny človek zobrazovaný realisticky; spôsob zachytenia je závislý od všeobecne akceptovaných filozofických, estetických, náboženských a spoločenských ideí a noriem.

Nevyhnutne si musíme položiť otázku, aké ciele má zobrazenie napĺňať (reprezentácia, stotožnenie so svätcom, zastúpenie neprítomného, spomienka...)? Je zachytenie osoby/osôb realistické (symbolické/alegorické...)? Do úvahy musíme vziať aj skutočnosť, že v niektorých situáciách môže byť portrétom aj dielo, ktoré sa na zobrazovaného nepodobá. Pre niektoré typy zobrazení nemusí byť účelom zachytiť reálnu podobu konkrétneho jednotlivca a ani jeho odevu. V prípade zobrazovaného jednotlivca treba brať do úvahy cieľnú voľbu odevného kompletu, jeho prvkov, do-

³ Z domácej literatúry túto tému spracovali viacerí bádatelia, napr. HALÁSZOVÁ, I. „Objekty pôvodu a úžitku“: Kapitoly z dejín úžitkového umenia na Slovensku; KLIŽANOVÁ, H. Podoby rodinného portrétu v slovenských zbierkach, s. 111 – 131; ŠTIBRANÁ, I. Rodová portrétna galéria a umelecké zbierky Pálffyovcov na Červenom Kameni: Obdobie prvých troch generácií rodu v 16. – 17. storočí; UČNÍKOVÁ, D. Historický portrét na Slovensku.

plnkov a ozdobných komponentov – všetky boli starostlivo vyberané tak, aby akcentovali materiálne aj intelektuálne, prípadne duchovné bohatstvo a hodnoty svojho nositeľa či nositeľky.

V rámci portrétneho žánru vznikal v období novoveku konflikt medzi snahou o individualizáciu modelu a jeho typizáciou. Výsledné dielo formovali aj iné faktory – dobové estetické konvencie, konkrétne požiadavky zadávateľa a, samozrejme, individuálne schopnosti umelca, preto je konečným produktom v podstate umelecká manipulácia. Z toho dôvodu je absolútne nevyhnutné pristupovať k týmto prameňom kriticky a selektívne.

Portrét predstavuje špecifický prostriedok spoločenskej komunikácie a ako samostatný žáner sa objavuje od záveru 15. storočia, keď sa začal vymaňovať z pôvodného sakrálneho kontextu a naberal iné ako votívne a komemoratívne funkcie.⁴ Už v priebehu 16. storočia postupne vznikali inovatívne pokusy o zachytenie individuálneho výrazu, emócií či duševného sveta portrétovaného. Nositeľom progresívnych trendov v rámci žánru sa v období raného novoveku stal dvorský reprezentačný portrét charakterizujúci prostredie aristokracie a bohatej meštianskej society.

Funkcia reprezentačného portrétu je obsiahnutá už v jeho názve. Takéto zobrazovania boli zvyčajne súčasťou rodových galérií a pýchou najhonosnejších miestností v šľachtických sídlach, preto je prirodzené, že portrétovaná osoba sa snažila o seba vytvoriť čo najlepší dojem, a to podčiarkuje svojím zovňajškom. Odev v tomto prípade slúžil ako symbol postavenia, moci a bohatstva, zároveň formoval postavu podľa dobových estetických kritérií, čím sa v podstate jeho nositeľ stával „stelesnením ideálu krásy“. Okrem individuálnej reprezentácie svojím výzorom aristokrat reprezentoval aj svoj rod a v ideálnom prípade zvyšoval česť a prestíž rodiny. Viacerými genealogicky postupujúcimi vyobrazeniami deklaroval starobylosť a vážnosť rodu ako aj istú „legitimitu“ medzi ostatnými príslušníkmi spoločenskej a politickej elity. V sídle fraknovskej vetvy rodu Esterházy⁵ na hrade Forchtenstein sa v rodovej galérii nachádzajú portréty významných i menej významných osobností, reálnych, predpokladaných aj fiktívnych predkov. Nechýbajú medzi nimi legendárne osobnosti uhorských dejín ani domnelí zakladatelia rodu.

Snaha o vylepšenie vlastnej rodovej histórie sa netýkala len portrétov, ale v tejto súvislosti je potrebné spomenúť aj veľmi pôsobivé reprezentatívne genealógie. K výtvarne najpozoruhodnejším dielam tohto druhu patrí olejomalba, ktorú si objednal knieža Pavol Esterházy (1635 – 1713). Pôvod Esterházyovcov sa na nej odvídza od biblického Adama zobrazeného v spodnej časti. V pozadí sa nachádza krajina s rodovými majetkami – hrady a kaštiele Forchtenstein, Eisenstadt, Galanta, Pápa. Rodová línia sa rozvetvuje ďalej cez Noema a Atilu k Arpádovcom a smeruje až

⁴ HALÁSZOVÁ, I. Portrét ako predmet teoretického diskurzu v ranom novoveku, s. 40.

⁵ Pri transkripcii historických mien spojených s uhorskými dejinami postupuje autorka podľa záverov Komisie pre písanie historických mien – pozri MALEČKOVÁ, K. Família Pálffy, s. 5.

k reálnym príslušníkom rodu. K olejomalbe bola vytvorená aj medirytina, resp. grafická verzia tejto malby, doplnená v hornej časti o medailóny s portrétmi vybraných 10 osobností.⁶

V 16. a 17. storočí sa rýchlo zvyšuje počet vizuálneho zachytávania dobovej módy vďaka postupnému rozšíreniu kníhtlače. Nárast popularity a počtu grafičiek zobrazujúcich odevy v tomto období súvisí so zvýšeným záujmom o svetské témy v manieristickej spoločnosti, ako aj s praktickými výhodami, ktoré táto forma záznamu prináša: prostredníctvom grafiky bolo možné prinášať rýchle a aktuálne správy v textovej forme, doplnené obrazom (triumfálne sprievody, mestské slávnosti...). Jednofarebné i kolorované drevorezby či medirytiny môžu byť prostriedkom ako hodnoverne prenášať objektívne skutočnosti a distribuovať ich pomerne rozsiahlemu publiku. Vzťah tlačeného zobrazenia k realite však nemusel byť taký striktný, ako by sme očakávali. Spomeňme napríklad obrazové prototypy uhorských vládcov obsiahnuté v diele *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum* (1664).

Trophaeum ako reflexia spoločensko-politických snáh rodu Esterházy

Ráznym zlomom, ktorý poznačil všetky oblasti rozvíjajúceho sa kultúrneho, spoločenského a politického života, bolo turbulentné 16. storočie. Po porážke pri Moháči (1526) preberali domáce aristokratické rody zaniknutú organizačnú silu kráľovského dvora. Esterházyovci v tomto období nepredstavovali „starý“ rod zastúpený početnými osobnosťami ovenčenými funkciami a titulmi, naopak, medzi uhorskú elitu na prelome 16. a 17. storočia sa jeho členovia etablovali bez silnejšieho zázemia a významnej minulosti. Práve tento aspekt rýchleho spoločenského vzostupu Mikuláša Esterházyho (1583 – 1645) sa stal terčom kritiky viacerých súčasníkov alebo politických či náboženských oponentov. Vo vyhrotených chvíľach sa ani Imrich Thurzo (1598 – 1621) nevyhol osobným invektívam a Mikuláša nazval „*včera zamieseným pánom*“, ktorý „*popri šľachticoch, ktorí majú starý pôvod, bol by zaradený veľmi nízko*“.⁷ Takéto vyjadrenia nielen znižovali význam Mikulášovho rodu medzi ostatnými, ale zároveň aj spochybňovali spôsob, akým získaval majetky a úrady.

Vzhľadom na to, že sa tieto urážlivé verejné vyhlásenia čiastočne zakladali na pravde,⁸ pre Mikuláša bolo dôležitým aspektom v rámci obhájenia rodovej a osobnej cti presvedčivo deklarovať svoje miesto medzi aristokratickou elitou. Rozhodol sa

⁶ OROS, Z. a M. ŠIŠMIŠ. Rodové postupnosti a ich grafický vývoj, s. 124 – 125.

⁷ JÓNASOVÁ, A. Ženy rodu Esterházyovcov, zv. I, s. 24.

⁸ Kariérny rast Mikuláša Esterházyho, spojený s dvoma veľmi výhodnými manželstvami, ktorý bol zavŕšený získaním úradu palatína v roku 1625, detailne popisuje DUCHOŇOVÁ, D. Palatín Mikuláš Esterházy; Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť.

reagovať veľmi originálnym spôsobom – v roku 1620 si nechal vypracovať u Tamása Balásfiho prvú genealógiu rodu⁹ obsahujúcu neexistujúce až mýtické osoby zdôrazňujúce bohatú minulosť a význam jednotlivých predkov. Tieto snahy neboli len módnou záležitosťou,¹⁰ korešpondovali s jeho kariérnymi a spoločenskými ambíciami. Ich zavŕšením bolo vytvorenie monumentálneho diela *Trophaeum Domus Estoras (Trophaeum Nobilissimae ac Antiquissimae Domus Estorasiensis in tres divisum partes, 1700)*, ktoré inicioval Mikulášov syn Pavol.

Rodokmeň takéhoto rozsahu (viac ako 470 strán) iste nebol dielom jednotlivca, naopak, vychádzal z precíznych čiastkových genealogických výstupov a musel pôsobiť čo najvernejšie. Celé dielo je ukážkou kvalitnej tlačiarskej práce a jeho vytvoreniu predchádzala systematická, finančne a časovo náročná príprava spojená so zhromažďovaním dostupných materiálov o reálnych členoch rodu. Rodová postupnosť v prezentovanej forme vychádza z reálnych historických udalostí – jednotlivé odkazy v sebe obsahujú údaje o reálnych panovníkoch, bitkách a ťaženiach, aristokratických dvoroch. Fiktívni predkovia sú tak dosadzovaní na jednotlivé dvory, získavajú rôzne funkcie a tituly a vytvárajú rodinné prepojenia s ďalšími významnými rodmi. V prípade mužských osobností sa zdôrazňuje lojálna služba panovníkovi, ako aj početné vojenské úspechy a hrdinské skutky spojené s obranou viery (v skorších storočiach napr. účasť na križiackych výpravách). Celá publikácia je koncipovaná ako „oslava rodu“, čo len umocňujú pozdravné príspevky, verše, epigramy a sentencie, ktorých autormi boli významné osobnosti spoločenského, politického a duchovného života (napr. ostrihomský arcibiskup Juraj Selepčeni).

Trophaeum tvoria tri časti – obrazová časť (*Pars prima*) obsahuje 165 grafických vyobrazení reálnych aj fiktívnych osobností z rodu Esterházy. Ku každej sa viaže krátky latinský text obsahujúci základné údaje (rodinné zväzky, politické či vojenské úspechy). Druhá časť (*Pars secunda*) predstavuje doplňujúce komentáre a tretia časť (*Pars tertia*) obsahuje zoznam privilégií, donácií rodu a genealogické tabuľky.

Čo vieme povedať o grafickej stránke diela? Ilustrácie a obrázky načrtol istý (bližšie neznámy) Petrus a podľa jeho predlohy vytvorili rytiny Johann Jacob Hoffmann a Jacob Hermudt, medirytci pôsobiaci vo Viedni.¹¹ Autor bol v tomto prípade postavený pred dilemu, ako zobrazí celý zástup jednotlivých postáv tak, aby reflektovali dobovú módu zodpovedajúceho obdobia a zároveň rešpektovali súčasný kánon reprezentačných vyobrazení aristokratov.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Zbierka mikrofilmov. Genealogia Esterhazyana per Episcopum Bosnensem Thomam Balásfi deducta, (1620), mikrofilm 14532.

¹⁰ Esterházyovci neboli jediným aristokratickým uhorským rodom demonštrujúcim mocenské nároky prostredníctvom podobných genealógií – (predovšetkým) s grafickými dielami rôznej výpovednej hodnoty sa stretávame v závere 17. a v 18. stor. pomerne často. OROS, ŠÍŠMIŠ, odk. 6, s. 12 – 14.

¹¹ BERÉNYI, L. Esterházyak: egy ezeréves család története, s. 142 – 146.

Ikonografické výjavy *Trophaea* v kontexte dejín odievania – realita alebo fikcia?

Ako sa teda líšia reprezentatívne aristokratické odevy na stránkach *Trophaea* od reálnej dobovej módy? Z akých predlôh čerpal autor pri zobrazení reálnych a fiktívnych reprezentantov rodu? Keďže ilustrátor nemohol vedieť, ako vyzeral archaický odev typický pre jednotlivé obdobia, vo svojom diele uplatnil niekoľko prístupov.

I. Projekcia súčasnej dobovej módy 17. storočia

Najčastejšie ide o projekciu súčasnej dobovej módy druhej polovice 17. storočia, čo v prípade osôb žijúcich v skorších storočiach pôsobí prinajmenšom kuriózne. Čitateľovi sa tak naskytne zaujímavá možnosť sledovať osobnosti, ktoré delí viac ako 700 rokov v identickom odevu. Tento postup autor uplatňuje pri chronologicky zodpovedajúcich reálnych osobnostiach a zároveň fiktívnych predkoch z najstarších zaznamenaných období. Inšpiráciu mu rozhodne poskytli aj existujúce reprezentačné portréty v rodovej galérii vo Forchtensteine, zobrazujúce reálnych, mýtických aj fiktívnych členov rodu. S týmto typom zobrazení sa stretávame pri prevažnej väčšine mužských osobností. Ideálnym príkladom je Mikuláš Esterházy de Galantha tzv. Mikuláš de Salamon – Watha (? – 1396), údajne prvý prapredok, ktorý sa usídlil na neskoršom rodovom panstve v Galante (*obr. 1*).¹² Autor v tomto prípade kopíroval už existujúce dielo – reprezentačný portrét v rodovej galérii od neznámeho umelca z roku 1670. Mikuláš, hoci bol časovo zaradený na záver 14. storočia, je oblečený podľa „aktuálnej uhorskej módy“¹³ – obsiahnuté sú všetky vrstvy tvoriace reprezentačný komplet druhej polovice 17. storočia.

Odev uhorského aristokrata charakterizovala predovšetkým funkčnosť všetkých jeho súčastí, umožňujúca jeho nositeľovi pohodlný pohyb peši aj na koni. Zdôrazňoval prirodzenú mužskú siluetu definovanú objemným kabátom s výrazným golierom vo vrchnej časti, rozširujúcim sa smerom nadol a pásom stiahnutým šerpou. Na prvý pohľad zaujme množstvom vrstiev, materiálov, vzorov, ktoré spolu s výraznými šperkmi, kožušinou a perím vytvárajú efekt opulentnej exotiky a luxusu. Muži vyobrazení v civilnom uhorskom odevu nosia zúžené nohavice a košeľu, ktoré v oboch prípadoch z väčšej časti zakrývajú vrchné vrstvy, teda spodný, od pásu dole sa rozširujúci kabátek – dolomán a vrchný kabát – mente. Dĺžka dolománu závisela od dobových módných trendov, ale aj od veku nositeľa – hoci sa postupom času dolománu skracovali a mladí muži preferovali dĺžku po kolená, aristokrati v zrelom veku obvykle zotrvávali pri dlhších variantoch. Zapínanie pozdĺž prednej časti

¹² KÖRNER, S. Führer durch die Esterhazy-Ahngalerie, s. 24.

¹³ K jednotlivým odevným prvkom, charakteristikám a terminológii napr. LENGYELOVÁ, T. Život na šľachtickom dvore; TOMAŠOVIČOVÁ, T. Odev uhorskej aristokracie novoveku v perspektíve múzejnej prezentácie; ZUBERCOVÁ, M. M. Tisícročie módy.

Obr. 1 Fiktívny predok Mikuláš Esterházy de Galantha (záver 12. stor.),
Trophaeum, 1700, No 53 (Zdroj: UKB, sken: autorka)

a na rukávoch zabezpečoval rad gombíkov alebo spôn. Prirodzenú líniu pása zdôrazňovala hodvábná šerpa, ktorou sa dolomán prepásaval, postupom času nahradená širokým opaskom zo spletených hodvábnych šnúr. Na dolománe býva vo väčšine prípadov zobrazený vrchný kabát. Charakteristickým poznávacím znamením uhorských vrchných kabátov je aplikácia dekoratívnych šnúr, resp. prámov – pozamentov v kombinácii s funkčnými aj dekoratívnymi gombíkmi či strapcami rôz-

ných veľkostí. Pozamenty v niekoľkých rovnobežných líniách zvykli zdobiť predné strany mentiek, predovšetkým v hornej časti, prípadne na rukávoch. Zimné varianty bývali olemované alebo celopodšité kožušinou. Pavol Esterházy vlastnil podľa zachovaného inventára 20 mentiek, z toho jedna sa zapínala na 22 zlatých gombíkov.¹⁴ Nevyhnutný odevný doplnok predstavovala pokrývka hlavy, najčastejšie vo forme (kožušinovej) čiapky ozdobenej brošňou a perím. V rámci vyobrazení v *Trophaeu* ju nemusia mať nutne muži nasadenú – často býva zobrazená položená na stole v rohu výjavu, alebo ju páni držia v ruke. Obuv predstavujú primárne kožené čižmy s rôzne vysokou sárou, obľúbené boli aj dvojdielne nižšie topánky, ktorých vnútorná časť sa šnurovala v oblasti členku (kapce), a takto sa nazúvali do hrubších „papúc“. Pozorný pozorovateľ si všimne aj pomerne časté zobrazenie ostrôh. Súčasťou vyobrazení sú vo väčšine prípadov vojenské atribúty vyskytujúce sa v prípade reálnych i fiktívnych postáv – osobná zbraň (uhorská šabľa), palcát, ostrohy, ojedinele aj kyrys, uhorský štít alebo dokonca celá zbroj. V tomto prípade je potrebné spomenúť fiktívneho Juraja Esterházyho (? – 1150), ktorý padol v boji hrdinskou smrťou ako oddaný veliteľ za vlády kráľa Gejzu II. (1141 – 1162).¹⁵ Zaujímavosťou je, že sa autor pri zobrazení tejto osobnosti (*obr. 2*) inšpiroval iným dielom zachytávajúcím inú, reálnu postavu uhorských dejín. Údajný Juraj Esterházy je vernou kópiou Jána Huňadyho (? – 1456) z Mausolea (*obr. 3*), ktorým bol inšpirovaný aj celofigurálny portrét v rodovej galérii z roku 1670. Pri porovnaní všetkých troch portrétov možno konštatovať, že postavy sú takmer identické – zbroj, zbraň, črty tváre aj póza sa zhodujú, malé rozdiely možno vidieť v pozadí, kde pri Jurajovi zmizla pevnosť a vojenský tábor, ktoré boli nahradené krajinným výjavom.

V prípade urodzených dám vyobrazených v *Trophaeu* sa aktuálna móda 17. storočia vyskytuje na reálne žijúcich osobnostiach rámcovo zapadajúcich do tohto obdobia. Samozrejme, v prevažnej väčšine ide o formálne uhorské odevy tvorené dvomi charakteristickými prvkami: vystuženým živôtikom zdôrazňujúcim subtlíny trup a kuželovito sa rozširujúcou bohatou sukňou. Na rozdiel od španielskeho živôtika sa v Uhorsku nosili varianty s menším počtom výstuh, otvorené pozdĺž celej prednej časti. Zaväzovanie zabezpečovali ozdobné háčiky po stranách, cez ktoré sa prevliekala ozdobná tkanica. Živôtik býval zdobený výšivkami alebo aplikovanými čipkami. Chronologicky citlivým ukazovateľom je jeho tvar a aj počet háčikov (hustota šnurovania). Spodnú a zároveň pohľadovú vrstvu predstavuje bohato riasená košeľa s oválnym výstrihom a širokými rukávmi, lemovaná čipkou. Viaceré dámy, predovšetkým postavy z konca 17. storočia, ju nosia podľa aktuálneho trendu – rukávy sú aranžované, vypnuté jednou alebo dvoma stuhami, prípadne sponami. V tejto úprave odhaľujú predlaktia zdobené viacradovými perlovými náramkami. Útlosť aristokratky zdôrazňovala sukňa, ktorá sa rozširovala smerom nadol. Požado-

¹⁴ PÁSZTOR, E. Textiles from the Esterházy Treasury, s. 18.

¹⁵ KÖRNER, odk. 12, s. 23.

Obr. 2 Fiktívny predok Juraj Esterházy (pol. 12. stor.), *Trophaeum*, 1700, No 23.

(Zdroj: UKB, sken: autorka)

vaný tvar zabezpečovali viaceré spodnice, často sa nosila aj španielska vystužená ob-
ručová spodnica – verdigál. K tradičnému odevu patrila aj ozdobná jemná zásterá
bohato zdobená čipkou. Vrchnú vrstvu tvorili kabáty a pláštiky rôznych tvarov a stri-

Obr. 3 Ján Huňady (prvá pol. 15. stor.), *Mausoleum*, 1664, s. 305.

(Zdroj: UKB, sken: autorka)

hov (predovšetkým mentieky, šuby a jankery¹⁶), väčšinou štýlom aj zdobením odkazujúce na pánsku módu.

¹⁶ PÁSZTOR, odk. 14, s. 303.

Celkový výzor dám dotvárajú šperky – najčastejšie sú zobrazované brošne upevnené na živôtku, náhrdelníky a náramky. Zaujímavým a veľavravným symbolickým detailom odkazujúcim na lojalitu a sympatie k cisárskemu dvoru je pomerne časté vyobrazovanie brošne v tvare habsburskej orlice. Viaceré dámy sú portretované s rôznymi doplnkami: vejárom, čipkovanou vreckovkou, hodinkami. V uvoľnenejších objemnejších účesoch sa objavuje vlasový šperk rôznych foriem (ihlice, spony, čelenky, sieťky, čepce). Ideálnym príkladom zachytávajúcim uhorskú módu 17. storočia je portrét Anny Sofie Esterházy (1590 – 1638), manželky strážcu kráľovskej koruny Jána Kéryho, vytvorený podľa olejomalby neznámeho autora pochádzajúcej z rodovej galérie (*obr. 4*).

Zaujímavosťou, historicky však plne korektnou, je zobrazenie esterházyovských dám v inej ako v „tradičnej móde“. Na rozdiel od uhorských aristokratov niektoré ženy, predovšetkým cudzinky vydaté do uhorského prostredia, preferovali západný typ odevu. Zatiaľ čo na začiatku a v prvej polovici 17. storočia dominovala dvorom preferovaná španielska móda, na jeho konci sa rovnako ako v celom stredoeurópskom regióne aj v Uhorsku začal prejavovať vplyv francúzskeho rokoka.¹⁷ Vzhľadom na množstvo vyobrazených dám iste neprekvapí, že autor grafík zvolil kreatívny prístup a pri zobrazovaní fiktívnych žien sa inšpiroval „nevyužitými“ portrétmi reálnych osobností z portrétnej galérie predkov. Tento postup je evidentný v prípade Anny Kostky (okolo 1109), ktorá je dokonalou kópiou portrétu Uršuly Császár de Lánzsér (1567 – 1593) od neznámeho autora z roku 1626¹⁸ (*obr. 5*). Obe dámy, hoci ich delí viac než 400 rokov, možno vidieť v typickom španielskom dvorskom odevu, aktuálnom na prelome a v prvých dekádach 17. storočia. Spodnú vrstvu predstavuje ku krku upnutá košela, na ktorú sa nasadzovalo široké okružie lemované čipkou. Charakteristickým prvkom zahaľujúcim uzavretý živôtik zdobený hrubými prámami je kruhový plášťik „boemio/bohemio“¹⁹, v tomto prípade podšíty kožušinou. Vysoký klobúk s rovnou tenkou krempou, zdobený perím a drobným šperkom akcentuje prísnu formálnosť celého kompletu.

II. Chronologicky neadekvátne predlohy z európskeho prostredia

Ďalším spôsobom ako sa vyrovnáť s grafickým stvárnením (reálnych či fiktívnych) skorších generácií Esterházyovských aristokratiek, bolo transformovanie zámerne vybranej ikonografickej predlohy (často portrétu od významného umelca), ktorá však nemusela chronologicky zodpovedať zobrazovanej osobnosti. Fascinujúci je predovšetkým výber jednotlivých diel – uvedme napríklad niekoľko portrétov jed-

¹⁷ TOMAŠOVIČOVÁ, odk. 13, s. 96 – 102.

¹⁸ KÖRNER, odk. 12, s. 26.

¹⁹ VAŇKOVÁ, L. a V. PILNÁ. Metodika datování a interpretace portrétů 16. – 18. století pomocí historické módy, s. 122.

Obr. 4 Anna Sofia Esterházy (1590 – 1638), *Trophaeum*, 1700, No 76.

(Zdroj: UKB, sken: autorka)

ného z najznámejších renesančných maliarov – Tiziana Vecellia, ktoré sa stali predlohami pre zobrazenia viacerých žien v *Trophaeu*. Tak sa v genealógii uhorského rodu ocitli v rôznych obdobiach dámy odeté do módy talianskych mestských štátov polovice 16. storočia. Tieto „kópie známych malieb“ sú natolko detailné, že na ich vytvorenie sa autor jednotlivých vyobrazení v *Trophaeu* (tvoriaci na objednávku Pavla Esterházyho, pravdepodobne na panstve vo Forchtensteine), musel zoznámiť s pôvodnými obrazmi. V tomto prípade však štúdium talianskych majstrov prebiehalo

Obr. 5 Fiktívna aristokratka Anna Kostka (zač. 12. stor.), *Trophaeum*, 1700, No 13.
(Zdroj: UKB, sken: autorka)

sprostredkované pomocou tlačeného diela *Theatrum Pictorium* od Davida Teniersa ml., ktorý pôsobil ako dvorný maliar arcivojvodu Leopolda Wilhelma Habsburského v Bruseli. Leopold bol známym milovníkom a zberateľom umenia a aj prostredníctvom svojho bratranca, španielskeho kráľa Filipa IV., sa zoznámil s najvýznamnejšími umeleckými kolekciami Európy. Vo svojej zbierke vlastnil okolo 1 300 umeleckých diel, ktorých autormi boli najvýznamnejší európski umelci – Tizian (viac ako 15 obrazov), Tintoretto, Raphael, Giorgione, Veronese, Van Eyck a i. Teniers v spolupráci

s 12 rytami vytvorili kópie 243 významných malieb z tejto zbierky a vydal ich tlačou ako *Theatrum Pictorium* v roku 1660. Pavol Esterházy vlastnil toto dielo²⁰ a jednotlivé grafické listy poslúžili ako vzory pre celofigurálne olejomalby – portréty fiktívnych dám zo skorších období esterházyovskej genealógie a zároveň na zobrazenia v *Trophaeu*. Po nevyhnutnej štylizácii, zodpovedajúcej požiadavke jednotnej grafickej schémy všetkých osobností uplatňovanej v celej tlači, vzniká kreatívny umelecký produkt, plne slúžiaci zámeru vytvoriť reálne pôsobiacu, archaickú, pritom však elegantnú a luxusnú módu.

Ideálnym príkladom je portrét Tizianovej dcéry Lavinie z roku 1565, ktorý bol vyobrazený v *Theatrum Pictorium* (obr. 6) a stal sa predlohou pre tvorbu odevného kompletu „údajnej“ Eudoxie d'Este (1225), ktorá sa vydala do rodu Esterházy (obr. 7). Odev tejto dámy pozostáva z vystuženého, výrazne predĺženého živôtika s dekoratívnym zaväzovaním v prednej časti a sukne riasenej v páse. Charakteristické sú rukávy prestrihávané vo vrchnej časti, ktoré odhaľujú širokú, bohato riasenú košelu. Najvýraznejším šperkom je masívna ozdobná reťaz s prívieskom a článkovaný opasok, na ktorý sa upína vejár z pštrosích pier. Celkový výzor zjemňuje perlový náhrdelník. Autor nielen detailne odkopíroval popísaný odev, šperky (s výnimkou opaska) a doplnky, ale zachoval dokonca aj pózu a úpravu účesu.

Podobných príkladov možno nájsť v *Trophaeu* oveľa viac, ale miera zachovania pôvodnej predlohy výrazne kolíše. Tento jav spôsobuje predovšetkým skutočnosť, že mnohé originály talianskych diel sú koncipované ako polportréty a spodnú časť odevu autor musel subjektívne dotvoriť.

III. Kombinácia reálnej zahraničnej módy a prvkov odkazujúcich na charakteristickú uhorskú tradíciu

Posledným identifikovaným spôsobom ako zobraziť urodzenú dámu na stránkach *Trophaea* bolo vytvorenie iluzívnej „uhorskosti“ implementovaním určitých charakteristických prvkov do reálnej zahraničnej, resp. španielskej módy prvej polovice 17. storočia. V tomto prípade ide predovšetkým o skutočné ženy, staršie len o jednu až dve generácie, ktorých portréty boli autorovi k dispozícii v rodovej galérii. Španielsky odevný štýl bol oficiálne preferovaný viedenským, pražským arcivojvodským a cisárskym dvorom. Rezervovanosť uhorských magnátov vo vzťahu k Habsburgovcom sa prejavila najvýraznejšie práve v odievaní – muži poväčšine striktno dodržiavali lokálnu módu a prezentovali ju aj v západnom prostredí. Uhorské aristokratky, naopak, neboli také zdržanlivé a často sa na rozdiel od svojich manželov a mužských príbuzných nechávali portrétovať v španielskej dvorskej móde. Ideálnym príkladom je vyobrazenie Alžbety Thurzo (1621 – 1642), ktoré vychádza z po-

²⁰ KÖRNER, odk. 12, s. 23.

Obr. 6 Portrét Tizianovej dcéry Lavinie, *Theatrum Pictorium* 1660, No 91.

(Zdroj: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G_11965-92)

rtreću vytvoreného počas jej života (1641) neznámym maliarom. Alžbeta je zobrazená v odevu, ktorý charakterizuje úzky, uzavretý, silne vystužený živôtik, predĺžená línia pásu a výrazne sa rozširujúca sukňa. K dosiahnutiu žiadúcej siluety napomáhala aj obručová sukňa – *verdugado*,²¹ ktorej hlavnou funkciou bolo podporiť objem vrchných sukni. Jedinou viditeľnou časťou košele bol golier a zdobené manžety ru-

²¹ K charakteristikám španielskej renesančnej, resp. manieristickej módy napr. PILNÁ, V. *Formy oděvu 16. století a jejich stříhová řešení (vybrané problémy)*, s. 15 – 19.

Obr. 7 Fiktívna aristokratka Eudoxia d'Este (prvá pol. 13. stor.), *Trophaeum*, 1700, No 38. (Zdroj: UKB, sken: autorka)

kávov. Vrchný odev predstavoval vpredu zapínaný kabátik – jubon²² s dlhým rukávom siahajúcim po zápästia. Charakteristickú linearitu reprezentatívneho španielskeho odevu zdôrazňuje predovšetkým obľúbený dlhý kabát s otvorenými rukávmi hruškovitého tvaru – saya.²³ Typickými doplnkami aristokratiek sa stali rukavice, vejáre a čipkované vreckovky. Módnym trendom bol aj plochý golier – rebato, zdo-

²² PILNÁ, odk. 21, s. 15 – 19.

²³ VAŇKOVÁ, PILNÁ, odk. 19, s. 133.

Obr. 8 Alžbeta Thurzo (1621 – 1642), *Trophaeum*, 1700, No 81.

(Zdroj: UKB, sken: autorka)

bený čipkou podopieranou zložitou drôtenou konštrukciou. Zobrazenie Alžbety sa v podstate zhoduje s jej portrétom, ale pridaný bol jeden významný detail: v snahe o vytvorenie tradičnejšieho uhorského výzoru bola do typického španielskeho kompletu pridaná jemná „uhorská“ zástera lemovaná čipkou (obr. 8). Tento detail významne mení celé vyznenie odevného kompletu a autor tak veľavravne a pritom čitateľne odkazuje na domáce tradície.

Uhorský odev sa na dlhé desaťročia až stáročia stal nielen symbolom vlastných estetických ideí, ale aj špecifickým prvkom národnej identity a symbolickým reprezentantom rôznych sebaidentifikačných snáh, preto nie je prekvapivé, že v rám-

ci rodovej reprezentácie boli akcentované na prvý pohľad identifikovateľné „tradičné“ odevné prvky. Cieľom *Trophaea* bolo predovšetkým poukázať na domáci pôvod rodu a s hrdosťou sa prihlásiť k významnej (často aj vylepšenej) rodovej histórii, ktorá bola úzko spätá s dejinami národa, reflektovanými v životných osudoch jednotlivých členov.

Záver

Predkladaný príspevok sa na príklade diela *Trophaeum Nobilissimae ac Antiquissimae Domus Estorasiannae* (1700), vytvoreného na objednávku Pavla Esterházyho, venuje dosiaľ úplne prehliadanému fenoménu zámernej mystifikácie čitateľa, spojenej s grafickým zobrazením (reálnych aj fiktívnych) osobností Esterházyovského rodu. *Trophaeum* nebolo len módnou záležitosťou, reflektujúcou kult slávnych predkov, naopak, malo hlbší, pragmatický význam. Táto tlač predstavuje vyvrcholenie kariérnych snáh a ambícií Pavla a jeho otca Mikuláša, ktorý sa ako „homo novus“ bez akéhokoľvek silnejšieho zázemia úspešne etabloval medzi spoločenskú a politickú elitu. S istou dávkou trúfalosti dokonca možno tvrdiť, že toto dielo a súvisiace čiastkové výstupy nekriticky akcentujúce význam rodu, jeho dôstojnosť a starobylosť boli natolko vydarené, že prispeli k Pavlovej nobilitácii.

Na základe precíznej analýzy bol prezentovaný proces vytvárania konečného produktu, resp. zobrazení jednotlivých postáv a ich odevov, vedúci od cieľenej štylizácie charakteristickej pre portrétny žáner daného obdobia cez hľadanie možných vzorov a námetov k tvorbe fiktívnej módy, ktorá je kreatívnou implementáciou viacerých umeleckých impulzov, odevných štýlov a prvkov.

P r a m e n e

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Zbierka mikrofilmov. Genealogia Esterhazyana per Episcopum Bosnensem Thomam Balásfi deducta, (1620), mikrofilm 14532.

Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum. Norimbergae: Apud Michaellem & Joannem Friedicum Endteros, 1664.

Theatrum Pictorium. Brussel, 1660.

Trophaeum Nobilissimae ac Antiquissimae Domus Estorasiannae in tres divisum partes ... Viennae Austriae: Typis Leopoldi Voigt, 1700.

Zoznam bibliografických odkazov

- BAĐUROVÁ, A. a L. BÁRTOVÁ. Odívání v tiscích 16. století.
In: NACHTMANNOVÁ, A. a O. Klapetková, eds. *Móda a oděv doby renesance*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 163 – 173.
ISBN 978-90-86516-93-6.
- BERÉNYI, L. *Esterházyak: Egy ezeréves család története*. Fertőd: Fűzött papírkötés, 2014. ISBN 978-963-88405-4-7.
- DUCHOŇOVÁ, D. *Palatín Mikuláš Esterházy: Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Bratislava: VEDA, Historický ústav SAV, 2017.
ISBN 978-80-224-1606-1.
- HALÁSZOVÁ, I. „Objekty pôvabu a úžitku.“: *Kapitoly z dejín úžitkového umenia na Slovensku*. Vysokoškolská učebnica pre FF TU v Trnave. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2017. ISBN 978-83-8111-010-5.
- HALÁSZOVÁ, I. Portrét ako predmet teoretického diskurzu v ranom novoveku.
In: HALÁSZOVÁ, I. a E. HRNČIARIK, eds. *Portrét v toku dejín: Štúdie k teoretickým, historickým a sociokultúrnym aspektom dejín portrétu*. Trnava: Filozofická fakulta TRUNI, 2018, s. 40 – 50. ISBN 978-80-568-0102-4.
- JÓNASOVÁ, A. *Ženy rodu Esterházyovcov*. Zv. I. [Galanta]: Občianske združenie Galanta literárna, 2014. ISBN 978-80-971161-1-8.
- KLIŽANOVÁ, H. Podoby rodinného portrétu v slovenských zbierkach.
In: *Forum Historiae*. 2012, roč. 6, s. 111 – 131.
- KÖRNER, S. et al. *Führer durch die Esterhazy-Ahnengalerie*. Eisenstadt: Esterhazy Privatstiftung, 2006.
- LENGYELOVÁ, T. *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava: Slovart, 2016.
ISBN 978-80-556-1287-4.
- MALEČKOVÁ, K., ed. *Família Pálffy: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej dňa 25. septembra 2019 v SNM – Múzeu Bojnice*. Bojnice: SNM, 2020. ISBN 978-80-8060-488-2.

- MOUČKOVÁ, J. Václav Hollar, oděvní detaily v kresbě a grafice.
In: NACHTMANNOVÁ, A. a O. KLAPETKOVÁ, eds. *Móda a oděv doby renesance*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 116 – 147.
ISBN 978-90-86516-93-6.
- OROS, Z. a M. ŠIŠMIŠ. *Rodové postupnosti a ich grafický vývoj*. Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2004. ISBN 80-968717-5-7.
- PÁSZTOR, E. *Textiles from the Esterházy Treasury*. Budapest: Museum of Applied Arts, 2013. ISBN 978-615-5217-10-4.
- PILNÁ, V. Formy oděvu 16. století a jejich stříhová řešení (vybrané problémy).
In: NACHTMANNOVÁ, A. a O. KLAPETKOVÁ, eds. *Móda a oděv doby renesance*. Praha: Národní památkový ústav, s. 7 – 29.
ISBN 978-90-86516-93-6.
- PORUBČINOVÁ, Z. Bibliotéka Čaplovičiana. Odievanie a móda v tlačiach 16. storočia. In: *Zborník Oravského múzea*. 2016, roč. 33, s. 231 – 268.
ISBN 978-80-89564-16-3.
- ŠTIBRANÁ, I. *Rodová portrétna galéria a umelecké zbierky Pálffyovcov na Červenom Kameni: Obdobie prvých troch generácií rodu v 16. – 17. storočí*.
Trnava: Trnavská univerzita, 2013. ISBN 978-83-7490-683-8.
- TOMAŠOVIČOVÁ, T. *Odev uhorskej aristokracie novoveku v perspektíve múzejnej prezentácie* [rigorózna práca]. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2022.
- UČNÍKOVÁ, D. *Historický portrét na Slovensku*. Martin: Osveta, 1980.
- VAŇKOVÁ, L. a V. PILNÁ. *Metodika datování a interpretace portrétů 16. – 18. století pomocí historické módy*. Praha: Národní památkový ústav, 2013.
ISBN 978-80-7480-002-3.
- ZUBERCOVÁ, M. M. *Tisícročie módy: (z dejín odievania na Slovensku)*.
Martin: Osveta., 1988.

Fictional Fashion in Modern Prints as a Means of Gender Representation

Terézia Tomašovičová

After the Battle of Mohács and the partial stabilisation of social conditions in Hungary in the second half of the 16th century and in the 17th century, the Hungarian Empire, the number of printed presses increased rapidly, and they became the most important contemporary medium for the dissemination of information and culture. The content of some of them, however, raises doubts about the authenticity of the data – in some cases, objective reality had to give way to the individual client's individual intent and requirements. Several gave credit to members of families that played only a marginal role in the society of the time. Unique evidence of the effort to declare the antiquity of a family and its establishment among the social elite are the printed genealogies, which construct a "new" family history even at the cost of deliberate misrepresentation. In the present paper, using the example of the work *Trophaeum Nobilissime ac Antiquissimae Domus Estorasiarum* (1700), commissioned by Pavel Esterházy, we discuss the hitherto completely overlooked phenomenon of deliberate mystification associated with the graphic representation of both real and fictitious ancestors.

How, then, do the representative aristocratic garments on the pages of *Trophaeum* differ from the real fashion of the period? What did the authors draw on when depicting the individual representatives of the family? On the basis of a precise analysis, we seek to outline the creation of the final product; at its beginning was a deliberate stylisation characteristic for the portrait genre of the period, which in an attempt to create the idea of archaic clothing, essentially gives way to artistic manipulation.

Keywords: modern age, prints, the Esterházy family, *Trophaeum*, clothing culture

Šľachtické knižnice 18. a 19. storočia na západnom a strednom Slovensku

(Projekt APVV-22-0130)*

Marta Špániová – Lucia Lichnerová

V príspevku predstavujeme finančne podporený projekt APVV-22-0130 *Šľachtické knižnice 18. a 19. storočia na západnom a strednom Slovensku*, ktorého riešenie je naplánované na obdobie rokov 2023 – 2027, v spolupráci vedeckých pracovníkov, ktorí sa zaoberajú problematikou šľachtických knižníc a súvisiacich tém knižnej kultúry na Slovensku.

Ako predkladatelia projektu sme pri jeho koncipovaní vychádzali z viacerých skutočností. Šľachtické knižnice tvoria neodmysliteľnú súčasť dejín knižnej kultúry ako aj hmotného a nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska. V dejinách knižníc majú dlhú a bohatú tradíciu a medzi súkromnými historickými knižnicami na Slovensku disponujú najbohatšími knižničnými fondmi. Napriek tomu, že šľachtické knižnice vznikali ako súkromné knižné zbierky, plnili významné celospoločenské funkcie. Niektoré z nich boli sprístupňované intelektuálom, osvietencom i národovcom v okolí šľachtického dvora, ktorí ich využívali pri vlastnej vedeckej a pedagogickej práci a pri formovaní myšlienok slovenského národného obrodenia; iné ich vlastníci darovali či testamentárne odkázali rôznym kultúrnym a vzdelávacím inštitúciám, čím prispeli k budovaniu významných školských i národných knižníc. Obzvlášť dôležitá je skutočnosť, že šľachta ako nositeľka kultúry, vzdelanosti a umenia vplývala na kultúrny život regiónu či celej krajiny. Šľachtou pritom rozumieme nielen príslušníkov šľachtických rodov, ale aj nobilitovaného meštianstva so šľachtickým titulom. Význam šľachtických knižníc umocňuje ich obsahová šírka, ktorá dokazuje, že územie Slovenska nebolo od európskeho pokrokového myslenia izolované ani v jednej oblasti ľudského poznania. Odráža sa v nich intelektuálna úroveň života šľachty, ktorá sa prezentuje ako gramotná vrstva obyvateľstva.¹ Kozmopolitná uhorská aristokracia ovplyvňovala svojím kultúrnym vkusom a civilizovaným životom, ktorého prejavom bolo aj budovanie knižníc, dejiny a politiku nielen uhorskej habsburskej monarchie, ale aj strednej a východnej Európy. Niektorým slovenským šľach-

* Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu APVV-22-0130 *Šľachtické knižnice 18. a 19. storočia na západnom a strednom Slovensku*

¹ SIBYLOVÁ, M. Aristocratic libraries in Slovakia – status, research, history.

tickým rodom sa podarilo vytvoriť inštitucionálny rámec dvorskej knižnej kultúry v šľachtických domácnostiach (knižnica, múzeum, divadlo, opera, záhrada) a dvorský život rovnocenný európskym kultúrnym centráram. Šľachtické knižnice, ktoré svojím tematickým zameraním kládli dôraz na odbornú literatúru, podnietili rozvoj vedy na slovenskom území. Treba zdôrazniť, že výskum knižníc v kontexte výskumu duchovnej a materiálnej kultúry ponúka pohľad na šľachtickú knižnicu ako na médium transferu moderných ideí a umožňuje úvahy o duševnom svete privilegovanej spoločenskej vrstvy, o jej postavení v procese recepcie filozofických a politických myšlienok, v procese modernizácie a sekularizácie spoločnosti.

Vzorom pre kultúrnu politiku SR sú iné štáty, ktoré venujú šľachtickým knižniciam dlhodobú a intenzívnu pozornosť a ich výskum je integrálnou súčasťou výskumu dejín hmotnej a duchovnej kultúry i výskumu každodennosti európskej šľachty.

Výskum šľachtických knižníc na Slovensku naráža na viaceré bariéry. V súčasnosti neexistuje inštitúcia, ktorá by sa špeciálne venovala tomuto typu knižníc, absentuje tiež ich kompletná evidencia, hoci disponujeme čiastkovými informáciami o existencii a uložení fondov týchto knižníc. Vplyvom spoločensko-politických udalostí boli fondy šľachtických knižníc na Slovensku zoštatnené a v súčasnosti sú v správe rôznych kultúrnych inštitúcií. Ukrývajú sa v depozitoch týchto inštitúcií a z dôvodu náročnosti ich excerptie zostávajú často mimo odborného záujmu výskumníkov. Dnešný neprehľadný stav šľachtických knižníc na území Slovenska je aj výsledkom zvozových akcií Národnej kultúrnej komisie, ktoré prebiehali po zoštatnení šľachtického majetku v 40. – 50. rokoch 20. storočia, v snahe o záchranu šľachtických knižníc pred ich rozkradnutím. Zvozmi do pridelených kultúrnych inštitúcií sa narušila celistvosť fondov, v dôsledku čoho niektoré šľachtické knižnice vo svojej pôvodnej skladbe úplne zanikli.² Z týchto dôvodov nie sú šľachtické knižnice daných regiónov pokryté uceleným výskumom a absentuje tiež zhodnotenie ich spoločenského významu v slovenských kultúrnych dejinách. Doterajší výskum šľachtických knižníc sa venoval najmä knižniciam, ktoré sa zachovali ako celky a ich majitelia – najmä rody Zay, Andrási a Apponyi patrili k elitným šľachtickým rodom v Uhorsku.

Z dosiaľ najprínosnejších výskumov a publikácií k dejinám šľachtických knižníc na Slovensku možno uviesť monografie autorov Cabadaiová a Králik,³ Sibyllová,⁴ Komorová,⁵ Saktorová,⁶ Monok⁷; katalóg z medzinárodnej putovnej výstavy *Modrá*

² SIBYLOVÁ, odk. 1.

³ CABADAJOVÁ J. a P. KRÁLIK. Aponiovská knižnica v Oponiciach.

⁴ SIBYLOVÁ, M. Knižnica Rudolfa I. Pálfiho (1719 – 1768), zakladateľa šľachtickej knižnice Pálfiovcov na hrade Červený Kameň.

⁵ KOMOROVÁ, K. Knižnica Zachariáša Mošovského.

⁶ SAKTOROVÁ, H. Turzovské knižnice (osobné knižné zbierky a knihy dedikované členom rodu Turzovcov).

⁷ MONOK, I. A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI. – XVII. században.

*krv, tlačiarenská čern*⁸, ktorá prezentovaním vzácných šľachtických knižníc poukázala na spoločnú minulosť Slovenska, Chorvátska, Rakúska a Maďarska; zborník *Šľachta a šľachtické knižnice na východnom Slovensku (sídla – každodennosť – knižná kultúra)*⁹ či zborník *Aponiovci v dejinách knižnej kultúry*.¹⁰ Súčasný stav niektorých šľachtických knižníc na Slovensku zachytáva príručka *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku*¹¹ a viacväzková príručka historických knižníc s prevažne nemeckým knižným fondom v nemecky nehovoriacej Európe *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*.¹² Historické katalógy súkromných knižníc, vrátane šľachtických knižníc z územia Slovenska, prezentuje 5-zväzková publikácia *Magyarországi Magánkönyvtárak I. – V.*¹³ Súčasný stav výskumov šľachtických knižníc na Slovensku sprehľadňuje štúdia M. Sibylovej.¹⁴ Autori týchto publikácií zdôrazňujú potrebu ďalšieho systematického výskumu v oblasti dejín šľachtických knižníc a kultúrneho vplyvu šľachty. Výskumný projekt APVV-22-0130 nadväzuje na tieto výskumné iniciatívy, ktorých spoločným menovateľom je dôraz na sociálnu dimenziu a spoločenský dosah šľachtických knižníc v slovenských kultúrnych dejinách.

Náš projekt má ambíciu priniesť ucelené spracovanie šľachtických knižníc 18. a 19. storočia na západnom a strednom Slovensku, ktoré dosiaľ neboli objavené a/alebo dostatočne preskúmané a potvrdiť ich spoločenský vplyv v slovenských národných a kultúrnych dejinách. Tento cieľ vychádza už zo zrealizovaných výskumov zberateľských aktivít jednotlivcov alebo šľachty na našom území, potvrdzujúcich, že práve obdobie osvietenstva bolo zlatým vekom budovateľov knižníc.¹⁵ Prínosom projektu je, že sa zameria na obdobie, kam spadá aj významná etapa slovenských dejín – slovenské národné obrodenie a na geografickú oblasť, ktorá doteraz nebola pokrytá systematickým výskumom.

Výskum sa zameria na fondy šľachtických knižníc, ktoré sa uchovali buď ako celky, alebo boli rozptýlené v správcovských pamäťových inštitúciách (prevažne ako konfiškáty z rôznych kaštieľov na území západného a stredného Slovenska). Okrem toho sa sústreďí aj na komplex výskumných otázok týkajúcich sa budovania, charakteru a zloženia, využitia, funkcií, sociálnych vplyvov a pôsobenia šľachtických knižníc v kontexte kultúrnych, literárnych a spoločenských dejín Slovenska a Slovákov.

⁸ MONOK, I., ed. *Modrá krv, tlačiarenská čern: šľachtické knižnice 1500 – 1700.*

⁹ DOMENOVÁ, M., ed. *Šľachta a šľachtické knižnice na východnom Slovensku (sídla – každodennosť – knižná kultúra).*

¹⁰ KLIMEKOVÁ, A., ed. *Aponiovci v dejinách knižnej kultúry.*

¹¹ SABOV, P. et al. *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku.* 4 zv.

¹² *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa.*

¹³ *Magyarországi magánkönyvtárak I. – V.*

¹⁴ SIBYLOVÁ, odk. 1.

¹⁵ DOMENOVÁ, odk. 9.

Výskum nadviaže na známe fakty, z ktorých vyplýva, že:

- a) motiváciou budovania šľachtickej knižnice nebola len zberateľská vášeň, ale aj potreba hlbšie sa orientovať v náboženskom, spoločenskom a v politickom dianí vrátane záujmu o dejinné súvislosti Európy i vlastnej krajiny,
- b) tematické zloženie knižnice odrážalo intelektuálne potreby a individuálne záujmy šľachticov,
- c) model istej štandardizovanej obsahovej štruktúry šľachtickej knižnice vznikol už v humanizme a renesancii,
- d) fondy nevyužíval iba majiteľ knižnice a jeho rodina, ale aj jeho priatelia, učenci, kňazi či literáti pôsobiaci na jeho dvore,
- e) pri knižnici príležitostne vznikali literárne krúžky, ktoré využívali jej zbierky,
- f) aristokrati vysoko oceňovali schopnosť tvorivého písania, preto šľachta finančne podporovala literátov a vzdelancov vo svojom okruhu a požičiavala im svoje knihy,
- g) šľachta rozvíjala literárne mecenášstvo, s čím súvisel kultúrny transfer kníh z rezidencie do podzámku a jeho okolia,
- h) vzhľadom na veľkosť knižnice vznikla potreba zaviesť efektívne tematické triedenie a spracovanie fondov, saturovaná prácou profesionálov (napr. knihovníkov),
- i) pri dlhodobej kontinuite budovania šľachtických knižníc bolo nevyhnutné disponovať sieťou pravidelných dodávateľov kníh – obchodníkov s knihami,
- j) čitateľské zážitky dokumentujú hlavne zápisky v knihách a zmienky v korešpondencii šľachty.¹⁶

Naše doterajšie zistenia poukazujú na dosah šľachtických knižníc z územia stredného a západného Slovenska na kultúrne a spoločenské dejiny Slovákov, na ich vplyv pri šírení osvietenstva medzi Slovákami, na dôležitosť pôsobenia šľachtických knižníc v slovenskom národnom hnutí a pri kodifikácii Bernolákovho aj Štúrovho spisovného slovenského jazyka.

Hlavným cieľom projektu je identifikovať dosiaľ výskumom nespracované šľachtické knižnice stredného a západného Slovenska 18. a 19. storočia, osvetliť ich budovanie a zloženie a určiť význam ich fondov pre spoločensko-kultúrny vývoj Slovenska a Slovákov. V rámci kvantitatívno-kvalitatívnych prístupov ako čiastkové ciele projektu definujeme nasledovne:

- na základe identifikácie zbierok šľachtických knižníc spracovať katalógy týchto knižníc, pokiaľ neexistujú,

¹⁶ BŮŽEK, V. Knihovny aristokratů na česko-moravsko-rakouském pomezí koncem 16. a v první polovině 17. století; SAKTOROVÁ, H. Katalóg kníh Žičiovskej Bibliotéky vo Voderadoch z roku 1894.

- v prípade zachovania knižničných katalógov charakterizovať spracovanie a usporiadanie šľachtických knižníc,
- analyzovať knižničné dokumenty šľachtických knižníc z rôznych hľadísk (kultúrnych, spoločenských, historických, filologických, jazykových a i.),
- objasniť vplyvy podieľajúce sa na utváraní skladby šľachtických knižníc,
- kriticky preskúmať a zhodnotiť sociálne funkcie šľachtických knižníc v kontexte ich vplyvu na kultúrny a národnostný vývoj Slovákov,
- rozobrať erudíciu a záujmy šľachty prostredníctvom výskumu zloženia šľachtických knižníc,
- preskúmať recepciu diel v šľachtickej knižnici a otázku čitateľstva šľachty,
- identifikovať dosiaľ nerozpoznané supralibrosy a exlibrisy šľachty,
- preskúmať a osvetliť súvislosti:
 - medzi slovenskou a európskou knižnou kultúrou v kontexte budovania a zloženia šľachtických knižníc,
 - pôsobenia šľachtických knižníc pri formovaní slovenského národného obrodenia,
 - slovacikálnej literatúry vo fondoch šľachtických knižníc,
 - šľachtickej knižnice a kultúrneho transferu ideí do širšieho okolia, vrátane vplyvu na vzdelávanie,
 - literárneho mecenášstva šľachty,
 - knižného obchodu a šľachtických knižníc,
 - cenzúry v kontexte budovania šľachtických knižníc,
- definovať úlohu šľachty v prenose spoločenských zmien v dôležitých etapách spoločensko-kultúrneho vývoja na našom území.

Riešiteľský kolektív bude tvoriť 16 členov, konkrétne pedagogicko-vedeckí pracovníci Katedry knižničnej a informačnej vedy (KKIV), Katedry archívництва a muzeológie (KAM), Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy (KSLLV) Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (FiF UK), Katedry anglického jazyka a literatúry (KAJL) a Katedry pedagogických štúdií (KPŠ) Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave (PdF TRUNI). Profilácia riešiteľov pokrýva dôležité disciplíny pre riešenie výskumných problémov projektu. Všetky pracoviská vzájomne kooperujú a rozvíjajú bohatú spoluprácu s mnohými zahraničnými akademickými inštitúciami. Ďalšími riešiteľmi projektu budú pedagógovia a vedecí pracovníci týchto inštitúcií: Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (LF UK), Univerzitnej knižnice v Bratislave (UKB), Ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied v Bratislave (ÚK SAV), Pamiatkového úradu SR v Bratislave (PÚ SR) a Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici (ŠVK BB). Integrovaná spolupráca riešiteľov v takto vytvorenom vedeckom tíme prinesie významnú syntézu výskumov, ktorých komplexné a syntetické spracovanie dosiaľ chýba.

Zodpovedná riešiteľka projektu Doc. Mgr. Lucia Lichnerová, PhD. pôsobí na KKIV FiF UK a svoje manažérske schopnosti uplatňuje od roku 2019 ako prode-

kanka FiF UK pre bakalárske a magisterské štúdium. Dlhodobu sa venuje dejinám knižnej kultúry na Slovensku (Uhorsku) s dôrazom na recepciu a vydávanie nemeckej knihy na slovenskom území Uhorska, ďalej dejinám autorského práva, knižného obchodu v Európe v inkunábulovom období a dejinám knihy a knižníc.

Výskum bude nadväzovať najmä na doterajšie výsledky výskumov členov riešiteľského kolektívu, ktorí sa zaoberali dejinami šľachtických knižníc (Ambrúžová Poriezová a Križanová¹⁷; Sibyllová¹⁸; Federmayer¹⁹; Škovierová²⁰), dejinami cenzúry, tajného knižného obchodu a čítania (Kollárová²¹), dejinami knižnej kultúry s dôrazom na sociálnu a kultúrnu funkciu knihy (Lichnerová²²; Juríková²³; Špániová²⁴), písomnou kultúrou a kultúrnymi dejinami šľachty a nobilitovaného meštianstva (Federmayer²⁵; Šedivý²⁶; Augustínová a Bôbová²⁷), literárnym mecenášstvom šľachty (Kákošová²⁸; Špániová²⁹), dejinami knižného obchodu (Križanová³⁰; Lichnerová³¹), vydávaním a recepciou slovacikálnej, latinskej a inej jazykovej literatúry v rôznych kultúrnych prostrediach (Nemec³²; Lichnerová³³).

V kvantitatívno-kvalitatívnom výskume budeme aplikovať polymetodický prístup. Požadovaná vedecká úroveň projektu bude zabezpečená tým, že v ňom budú použité štandardné a osvedčené metódy knihovedného, historického a literár-

¹⁷ AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, M. a P. KRIŽANOVÁ. Knižnica Michala Zorkóczyho – budovanie a osudy knižnej zbierky na prelome 18. a 19. storočia.

¹⁸ SIBYLOVÁ, odk. 1; SIBYLOVÁ, M. Knižnica Rudolfa I. Pálfiho (1719 – 1768), zakladateľa šľachtickej knižnice Pálfiovcov na hrade Červený Kameň.

¹⁹ FEDERMAYER, F. Neskorší majitelia knižnice Zachariáša Mošovského v genealogických súvislostiach.

²⁰ ŠKOVIEROVÁ, A. Knižná zbierka Samuela Rochotského a jej osudy.

²¹ KOLLÁROVÁ, I. Tajne: Nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789 – 1799); KOLLÁROVÁ, I. Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ.

²² LICHNEROVÁ, L. Nemecká tlačena kniha na slovenskom území do konca 17. storočia.

²³ JURÍKOVÁ, E. Columba laureata: Panegyrické tlače z produkcie trnavskej univerzitnej tlačiarne.

²⁴ ŠPÁNIOVÁ, M. Spis o duchovi a iné katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia.

²⁵ FEDERMAYER, odk. 19.

²⁶ ŠEDIVÝ, J. Beiträge zur mittelalterlichen deutschsprachigen Schriftkultur in der Slowakei 1.

²⁷ AUGUSTÍNIOVÁ, E. a M. BÔBOVÁ, ed. Šľachta stredného Slovenska a jej vplyv na kultúrny rozvoj regiónu.

²⁸ KÁKOŠOVÁ, Z. Mecenášstvo ako významný činiteľ rozvoja poézie v 16. storočí.

²⁹ ŠPÁNIOVÁ, odk. 24.

³⁰ KRIŽANOVÁ, P. Príbeh zabudnutého kníhkupectva: Anton Löwe (1770 – 1799).

³¹ LICHNEROVÁ, odk. 22; LICHNEROVÁ, L. Knižný obchod a distribučné formy v Európe v inkunábulovom období.

³² NEMEC, R. Oratio mentalis u neskorého Ockhama.

³³ LICHNEROVÁ, L. Nemecká tlačena kniha ako súčasť súkromnej knižnice 17. storočia vo vybraných slovenských mestách (pozostalostný súpis ako prameň).

neho výskumu. Aplikujeme najmä kvalitatívne vedecké metódy: obsahovú, formálnu, bibliografickú, heraldickú, genealogickú, jazykovú, filologickú analýzu, historickú a historicko-kritickú metódu, funkcionálnu metódu, metódu de visu, synchronickú metódu a z kvantitatívnych metód najmä štatistickú analýzu. Východiskom výskumu bude kritické preskúmanie dostupných historických prameňov:

- a) relevantných archívnych dokumentov z rodinných archívov šľachty;
- b) zachovaných dokumentov z fondov šľachtických knižníc metódou de visu;
- c) existujúcich knižničných katalógov šľachtických knižníc (aj v prípade, že sa samotná knižnica ako celok nezachovala);
- d) iných typov súpisov kníh šľachtických knižníc, napr. inventárnych zoznamov zostavovaných pri rôznych príležitostiach, konfiškačných súpisov kníh šľachtických knižníc, testamentárnych a pozostalostných súpisov a pod.;
- e) zmienok o zberateľstve šľachty a šľachtických knižniciach v rôznych typoch neinventárnych archívnych prameňov, napr. v materiáloch zo súdnych sporov, v korešpondencii (súkromnej aj obchodnej), v osobných denníkoch či v pamätníkoch (štambuchoch);
- f) v zachovanej politickej a literárnej tvorbe, v rukopisných poznámkach, pamfletoch;
- g) v záznamoch uhorských úradov cenzorskej a disciplinizačnej povahy;
- h) kníhkupeckých katalógov;
- i) kvitancií uhorských a rakúskych kníhkupcov a kvitancií kníhviazačov;
- j) účtovných kníh a účtovných záznamov.

Kritickému hodnoteniu a analýze podrobíme rukopisné poznámky zachované v knihách z fondov šľachtických knižníc, na základe ktorých budeme skúmať čitateľské zvyky šľachty, recepciu textu, ale aj využitie kníh inými recipientmi, ktorým magnáti svoje knihy požičiavali.

Budeme excerptovať knihy z fondov šľachtických knižníc v správcovských pamäťových inštitúciách náročným prehľadávaním a identifikáciou týchto titulov v depozitoch a repozitných katalógoch. Predpokladáme, že analýzou rukopisných vlastníckych záznamov o nadobudnutí knihy a výskumom doteraz nerozpoznaných exlibrisov a supralibrosov môžeme objaviť existenciu dosiaľ neznámej šľachtickej knižnice. Pomocou bibliografickej analýzy záznamov o knihách v knižničných katalógoch, inventároch a v iných súpisoch kníh šľachtických knižníc, identifikujeme konkrétne tituly vo fonde príslušnej knižnice a následne preskúmame čitateľské záujmy vlastníka, vzťah medzi zložením knižnice a erudíciou či osobnými záujmami jej majiteľa, usporiadanie, využitie a sociálne funkcie príslušnej knižnice. Výskumom historických prameňov a vlastníckych záznamov v knihách identifikujeme spôsoby budovania knižničného fondu a súvislosti s knižným obchodom. Konkrétne dokumenty šľachtických knižníc podrobíme výskumu a analýzam z rôznych hľadísk, pričom využijeme rozličné druhy analytických metód a zameriame sa aj na súvislosti slovenskej (uhorskej) a európskej knižnej kultúry. Zároveň sa pokúsime identifikovať vplyvy na

utváranie skladby knižničného fondu prostredníctvom analýzy archívnych prameňov a biografických súvislostí. V rámci sledovania sociálnych funkcií šľachtických zbierok preskúmame súvislosti zloženia šľachtickej knižnice a školského vzdelávania, s dôrazom na univerzitné kurikulum. Budeme sledovať aj možné interferencie knižnice a neďalekej univerzitnej tlačiarne/vydavateľstva. Zvláštnu pozornosť budeme venovať slovacikálnej literatúre a využívaniu šľachtických knižníc národovcami pri formovaní slovenského národného obrodovania. V kontexte literárneho mecenášstva šľachty doloženého v dedikáciách a v iných prameňoch sa budeme zaoberať otázkami súvisiacimi s kultúrnym transferom ideí z rezidencie do podzámku a jeho okolia. Budeme analyzovať názory šľachty vychádzajúc z recepcie literatúry, zachytené v knižničných dokumentoch, korešpondencii, denníkoch, v literárnej, politickej tvorbe a v iných prameňoch, a skúmať postavenie šľachty v prenose spoločenských zmien nielen v domácom, ale i v európskom kontexte.

Práca na projekte bude rozvrhnutá do siedmich etáp riešenia v období júl 2023 – jún 2027, pričom časový rozvrh realizácie plánovaného výskumu bude podmienený náročnosťou a komplexnosťou úloh a riešiteľskou kapacitou na jednotlivé roky implementácie projektu. Metódy excerpcie, kritickej bibliografickej analýzy dokumentov, ako aj postupy formálnej analýzy knižničných katalógov a inventárov budú tvoriť jadro uplatňovaných postupov v prvých troch fázach riešenia projektu a poskytnú podklady na hĺbkovú analýzu a interpretáciu výskumov v ďalších fázach riešenia. V štvrtej až šiestej etape bude ústredné miesto patriť interpretatívnym metodickým postupom obsahovej, tlačiarnej, autorskej, jazykovej, filologickej, heraldickej a genealogickej analýzy; na interpretáciu poznatkov v kontexte cieľov projektu uplatníme najmä historickú, historicko-kritickú, funkcionálnu metódu, metódu *de visu*, synchronickú metódu a štatistickú analýzu. V siedmej etape budeme využívať najmä syntetické postupy.

V projekte plánujeme tieto výstupy: 3 vedecké monografie, 6 vedeckých publikácií v karentovaných časopisoch v SR, 6 vedeckých publikácií v karentovaných časopisoch v zahraničí, 9 vedeckých prác v recenzovaných vedeckých časopisoch a zborníkoch, 1 vedecké kolokvium, 1 medzinárodnú vedeckú konferenciu, pričom v každom roku od druhého roku riešenia realizujeme minimálne 2 formy medzinárodnej spolupráce.

Sme presvedčení, že projekt prispeje k rozšíreniu poznatkov o význame šľachtických knižníc pre slovenské národné dejiny, dejiny kultúry a knižnej kultúry na území Slovenska a v stredoeurópskom kontexte. Možno očakávať, že výskum prinesie nové objavy šľachtických knižníc, ale i raritných historických dokumentov, o ktorých sme dosiaľ nemali informácie. Inovatívnosť projektu je aj v tom, že pôjde o interdisciplinárny výskum, do ktorého budú zapojení bádatelia z viacerých vedných disciplín (knižovníctva a dejín knižnej kultúry, všeobecných dejín, archívniectva a literárnej vedy), čím bude zabezpečený prístup k spracovaniu témy projektu z viacerých uhlov pohľadu. Plánovaný výskum má ambíciu spojiť vedeckých pra-

covníkov, ktorí sa výskumu šľachtických knižníc a s nimi spojených otázok venujú a syntézou svojich zistení prispejú k objasneniu aktuálnych problémov danej výskumnej témy a ku ich riešeniu.

Zoznam bibliografických odkazov

AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, M. a P. KRIŽANOVÁ. Knižnica Michala Zorkóczyho – budovanie a osudy knižnej zbierky na prelome 18. a 19. storočia.

In: AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, M., ed. *Studia bibliographica Posoniensia 2021*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2021, s. 85 – 99.

AUGUSTÍNOVÁ, E. a M. BÔBOVÁ, eds. *Šľachta stredného Slovenska a jej vplyv na kultúrny rozvoj regiónu*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2015.

BŮŽEK, V. Knihovny aristokratů na česko-moravsko-rakouském pomezí koncem 16. a v první polovině 17. století. In: *K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven*. České Budějovice: Jihočeská Univerzita, 2000, s. 87 – 101.

CABADAJOVÁ, J. a P. KRÁLIK. *Aponiovská knižnica v Oponiciach*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2018.

DOMENOVÁ, M., ed. *Šľachta a šľachtické knižnice na východnom Slovensku (sídla – každodennosť – knižná kultúra)* [online]. Prešov: Prešovská univerzita, 2014 [cit. 7. 8. 2022]. Dostupné na: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova4>

FEDERMAYER, F. Neskorší majitelia knižnice Zachariáša Mošovského v genealogických súvislostiach. In: PORIEZOVÁ, M., ed. *Studia bibliographica Posoniensia 2017*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, s. 11 – 33.

Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Olms-Weidmann, 2000.

JURÍKOVÁ, E. *Columba laureata: Panegyrické tlače z produkcie trnavskej univerzitnej tlačiarne*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity; Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014.

KÁKOŠOVÁ, Z. Mecenášstvo ako významný činiteľ rozvoja poézie v 16. storočí. In: *Studia Academica Slovaca*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2021, s. 214 – 228.

- KLIMEKOVÁ, A., ed. *Aponiovci v dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2015.
- KOLLÁROVÁ, I. *Tajne: Nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789 – 1799)*. Bratislava: VEDA, 2020.
- KOLLÁROVÁ, I. *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ*. Budmerice: Rak, 2013.
- KOMOROVÁ, K. *Knižnica Zachariáša Mošovského*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2009.
- KRIŽANOVÁ, P. *Príbeh zabudnutého kníhkupectva: Anton Löwe (1770 – 1799?)*. Bratislava: Detail, 2017.
- LICHNEROVÁ, L. Knižný obchod a distribučné formy v Európe v inkunábulovom období. In: PORIEZOVÁ, M., ed. *Studia bibliographica Posoniensia 2015*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2015, s. 69 – 86.
- LICHNEROVÁ, L. Nemecká tlačená kniha ako súčasť súkromnej knižnice 17. storočia vo vybraných slovenských mestách (pozostalostný súpis ako prameň). In: PORIEZOVÁ, M., ed. *Studia bibliographica Posoniensia 2014*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2014, s. 1 – 25.
- LICHNEROVÁ, L. *Nemecká tlačená kniha na slovenskom území do konca 17. storočia*. Bratislava: Stimul, 2017.
- Magyarország magánkönyvtárak I. – V.* Budapest, 1986 – 2010.
- MONOK, I. *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI. – XVII. században*. Budapest – Eger: Kossuth Kiadó-Eszterházy Károly Főiskola, 2012.
- MONOK, I., ed. *Modrá krv, tlačiarenská čerň: šľachtické knižnice 1500 – 1700*. Budapest: National Széchényi Library, 2005.
- NEMEC, R. *Oratio mentalis u neskorého Ockhama*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity; Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013.
- SABOV, P. et al. *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku*. 4 zv. 2001; 2004; 2009; 2012.

- SAKTOROVÁ, H. *Katalóg kníh Zičiovskej Bibliotéky vo Voderadoch z roku 1894* [online]. Martin: Slovenská národná knižnica, 2018 [cit. 14. 1. 2022]. Dostupné na: <https://fliphtml5.com/mdfbt/fsag>
- SAKTOROVÁ, H. *Turzovské knižnice (osobné knižné zbierky a knihy dedikované členom rodu Turzovcov)*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2009.
- SYBILOVÁ, M. Aristocratic libraries in Slovakia – status, research, history. In: *Z Badań nad Książką i Księgozbiórami Historycznymi*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2021, roč. 15, č. 3, s. 427 – 441.
- SIBYLOVÁ, M. *Knižnica Rudolfa I. Pálfiho (1719 – 1768), zakladateľa šľachtickej knižnice Pálfiovcov na hrade Červený Kameň*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2012.
- ŠEDIVÝ, J. *Beiträge zur mittelalterlichen deutschsprachigen Schriftkultur in der Slowakei 1*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2019.
- ŠKOVIEROVÁ, A. Knižná zbierka Samuela Rochotského a jej osudy. In: AMBRUŽOVÁ PORIEZOVÁ, M., ed. *Studia Bibliographica Posoniensia 2021*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2021, s. 27 – 44.
- ŠPÁNIOVÁ, M. Spis o duchovi a iné katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov (2. časť). In: PORIEZOVÁ, M., ed. *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2010, s. 31 – 49.

ŠKOVIEROVÁ, Angela.

Ondrej Rochotský: Život a dielo.

Brno: Nakladatelství PhDr. Ivo Sperát, 2022.

ISBN 978-80-87542-41-5.

Nela Vrtochová

V roku 2022 sa na knižný trh dostala publikácia z pera Angely Škovierovej, opisujúca život a dielo humanistického vzdelanca Ondreja Rochotského, ktorú vydalo nakladateľstvo menom PhDr. Ivo Sperát v Brne. Autorka, odbornej verejnosti dobre známa i publikovaním príspevkov v erudovaných zborníkoch, sa v nej sústredila nielen na hĺbkovú analýzu Rochotského diel a jeho života, ale ponúkla aj pohľad na fungovanie spoločnosti, kultúrne hodnoty či historické udalosti v Čechách a na Morave v období humanizmu.

Rochotského tvorba ako svedok svojej doby je zdrojom, ktorý treba čítať a interpretovať v jej duchu, preto básnikove literárne diela autorka analyzovala v širokom kontexte. Našla tu antické vzory prispôbené kresťanskému prostrediu, všimla si aplikovaný štýl jazyka či rétoriky. Pri každom diele nechýba ani rozbor z hľadiska gramatiky a syntaxe, niektoré sú vhodne doplnené vybranými ukážkami, na ktorých demonštrovala básnikov zámer či použitie výrazových prostriedkov. Súčasťou publikácie je aj ilustračný materiál, priebežne zaradený do textu.

Kniha obsahuje prehľadné členenie na štyri väčšie celky, pričom každá z nich disponuje úvodnou štúdiou, ktorá vykresľuje širšie súvislosti a zachytáva spoločenskú atmosféru doby. Celky sa delia na kapitoly a podkapitoly. V úvode do problematiky v krátkosti oboznamuje čitateľa s historickými faktami, podmienkami alebo pojmi, s ktorými sa bude stretávať počas čítania celej knihy. Autorka priblížila pramene, z ktorých čerpala, ich dostupnosť a metódy výskumu. V podkapitole o metodických a edičných poznámkach je vysvetlené i písanie vlastných mien, konsolidovanie veľkých a malých písmen, interpunkcia, použitie citácií, prepis latinských a gréckych názvov.

V nasledujúcej kapitole už sledujeme životnú dráhu Ondreja Rochotského, jeho slovenské korene siahajúce do Nemeckej Lupče na Liptove, kde sa narodil v roku 1583 do meštianskej protestantskej rodiny. Z jeho detských rokov je známe, že osirel v útlom veku. Jediný doklad o jeho pôvode nájdeme v rekonštruovanej matrike bakalárov a magistrov Karlovej univerzity; titul bakalára získal pravdepodobne v roku 1603 a titul magistra v roku 1610. Od roku 1602 je doložený ako učiteľ na malostranskej škole v Prahe, no v rovnakom roku bol i istý čas väznený za svoje sympatie ku kalvinizmu. Dôležitým rokom pre Ondreja Rochotského sa zdá byť rok 1605, keď už ako bakalár získal od cisára Rudolfa II. titul *poeta laureatus caesarus*, čím ho oficiálne

autority uznali za najlepšieho básnika v krajine. Zaradil sa medzi elitných humanistov a bol poverený reprezentačnými úlohami. Popri písaní svojich diel, ktoré autorka jednotlivo a podrobne rozobrala na nasledujúcich stranách, bol i naďalej rektorom na školách v Chrudime, v Hradci Králové, neskôr získal i úrad verejného notára, oženil sa, čím sa stal zámožným občanom, s druhou manželkou mal aj syna. Posledná datovaná tlač od Rochotského pochádza z roku 1620, tesne pred udalosťami na Bielej hore. Je teda otáznne, ako sa s následnou nepriaznivou situáciou vysporiadal, keďže bol protestant a obhajca českého povstania. Autorka na základe analýzy dedikácií a príležitostných básní načrtla hypotézu o jeho odchode do zahraničia, miesto a okolnosti jeho úmrtia však nie sú známe. Ako rok jeho smrti sa uvádza 1623.

Samostatné diela Ondreja Rochotského sú v pravdepodobnom chronologickom poradí (nie všetky sú presne datované), v ktorom sa prirodzene odráža básnikov vývoj, reflexie či skúsenosti. Čitateľovi sa postupne predstavia Rochotského prvotiny, školské hry *Schimson* – duchovný epos o Samsonovi (Praha, 1606), *Gedeon* (Praha, 1606) a *Iosephiados comaedia* (bez uvedeného miesta tlače), pričom sa dozvedáme o zaužívanej praxi školských hier, ich funkcií a kultúrno-spoločenskom pozadí. Autorka vysvetlila formu školských hier, ich ciele, dešifrovala vplyvy európskych básnikov (Georgius Buchananus, Sixtus Brick, Cornelius Crocus a i.) a uviedla ich do pozornosti z aspektu dejín pedagogiky.

Do okruhu tém, ktoré Rochotius napísal počas štúdia na Karlovej univerzite, je zaradená jeho dizertačná báseň *Προνομία Scholarium* (Praha, 1612), zveršovaná verzia jeho verejne prednesenej dišputácie. Pod vplyvom svojho profesora Jana Campana Vodňanského v nej Rochotský spracoval rukopis Fridricha Barbarossu *Privilegium Scholasticum*, kde boli prvýkrát definované pravidlá fungovania, práva a privilégia univerzity. Dielo je ukážkou autorovej výrečnosti, chválou právnického vzdelania a Fridricha Barbarossu, a zároveň i osobnou výpoveďou autora. Okrem tejto podrobne analyzovanej deklamácie sú tu zaradené i jeho príspevky do univerzitných príležitostných zborníkov ako špecifický druh literatúry, dokumentujúci vzájomné vzťahy a kontakty v sociálnom priestore Karlovej univerzity.

V zbierke básní *In obitum Samuelis Radeschini* (Praha, 1609) sa stretávame s menom Samuela Radešínskeho, právnika, zemského prokurátora, jedného z patrónov a potencionálneho mecenáša, ktorý menoval Rochotského do funkcie verejného kráľovského notára. Tlač však obsahuje nielen básne Rochotského, ale aj kondolenčné básne iných básnikov. Autorka tu upozornila na možnosti výskumu pre štúdium histórie práva v českých krajinách.

Nasledujúce básne svedčia o istom vyprofilovaní autora, náplňou jeho tvorby sa stávajú sociálno-politické a historické udalosti a ich kritika. Tlače *Actio pacificatoria Hunno-Austriaca* (bez uvedeného miesta tlače) a *Pompa inaugurationis et coronationis Mathiae II.* (Praha, 1611) sú reakciou na neistú politickú situáciu v krajine, sužovanú tureckým plienením, povstaním Štefana Bočkaia a rozbrojmi medzi rímsko-nemeckým cisárom Rudolfom II. a jeho bratom Matejom II. a následná korunovácia Mateja II. po smrti Rudolfa II.

Reakciou na mor, ktorý sa v 17. storočí mnohokrát prehnal krajinou, je báseň *Poematium de Peste* (Praha, 1614), v ktorej básnik vystupuje ako utešiteľ smútku. Na rozdiel napr. od Jána Jessenia sa nezameriava na vedecký popis a priebeh choroby, ale snaží sa zmierniť zármutok ľudí, ktorí prišli o svojich blízkych. Keďže sa však pokladal za humanistického učeného básnika, tzv. *poeta doctus*, robil sprostredkovateľa medzi vedeckou obcou a širokou verejnosťou. Príčinu moru vysvetľuje ako Boží bič a dáva ho do súvisu, podľa zvyklostí doby, s nebeskými znameniami.

Na prírodné javy sa zdá byť zameraná báseň *Σεισμογραφία. Inclyti regni Bohemiae* (Praha, 1620), no v skutočnosti ide o politicky najzávažnejšie dielo Rochotského tvorby, ktoré pravdepodobne znamenalo zlom i v jeho živote. Dôležitosť prezentovaných myšlienok básne potvrdzuje i nejasná dedikácia a absencia datovania. Opis zemetrasenia, ktoré postihlo Hradec Králové v prvých dňoch roka 1620, totiž prerástlo do úvah nad stavom krajiny a obhajoby českého stavovského povstania ako nevyhnutnej sebaobrany proti cisárskym úradníkom, pričom sa zrejme nechal inšpirovať spisom pražského mešťana, advokáta a právnika Martina Fruweina z Podolí. Tlač je majstrovskou ukážkou humanistického vzdelania, no aj vyjadrením vlastných úvah a pocitov autora. Je to zároveň jeho posledné dielo.

Nech bol však básnik humanizmu akokoľvek vzdelaný, nezaobišiel sa bez podpory vplyvných a majetných mecénov, bez ich ochrany či finančných stimulov. Štúdiu vzťahov a príležitostnej poézie sa venuje ďalší okruh knihy, zameraný na interpersonálnu komunikáciu, získavanie mecenátu a pestovaniu sociálnych okruhov. Autorka sa v ňom sústredila na dedikácie Rochotského diel, mnohokrát obsahujúce dôležité údaje. Pokúsila sa rozuzliť zložitú sieť väzieb a poodhaliť skryté sociálne prepojenia, v ktorých sa Rochotský pohyboval. Čitateľ tak získava komplexnú predstavu o bežnej praxi v povolani básnika. Popri najčastejšie menovanom Karlovi staršom zo Žerotína tu figurujú mená ako Arkleb z Kunovic, Bohuslav Prakšický zo Zástřizl, Ján Žalkovský zo Žalkovic a iní. Z prosopografického výskumu vyplýva, že Ondrej Rochotský sa sústredil najmä na vplyvnú moravskú šľachtu a významných mestských jednotlivcov, bol prívržencom protihabsburského povstania a otvára sa tu možnosť, že vďaka svojim kontaktom sa po porážke českých stavov na Bielej hore dostal do exilu.

V posledných kapitolách autorka zhrnula zistené poznatky, zhodnotila básnikov život, vzťahy i vývoj tvorby a vyvodila závery. Vďaka jej precíznemu spracovaniu prameňov a zaradeniu do širšej skupiny humanistov slovenského pôvodu, pôsobiacich v Čechách a na Morave, tak Ondrej Rochotský plasticky vystupuje z minulosti popri menách ako Pavol Kyrmezer, Peter Fradelius či Daniel Basilius.

Podnetom pre ďalší výskum potom môže slúžiť báseň, ktorú Ondrej Rochotský venoval svojmu novonarodenému synovcovi, Samuelovi Rochotskému, alebo prehľadné registre a grafy, v ktorých sú šikovne zhrnuté fakty, dátumy, použitie metrických foriem, dedikácie, príp. tlačiaru Rochotského diel a pod.

Resumé ponúka zhrnutie v anglickom, nemeckom, maďarskom a v poľskom jazyku. Bohatý poznámkový aparát, použitá literatúra, elektronické zdroje a početné bibliografické odkazy len dokazujú kvalitu diela.

Predkladaná publikácia je hĺbkovou sondou nielen do „duše“ básnika svojich čias, ale prevyšuje aj samotnú ambíciu knihy: „...poskytnúť základný prehľad o živote, diele a vzťahoch doteraz takmer neznámeho humanistického básnika Ondreja Rochotského (s. 15).“ Svedčí o pedantnom prístupe pri spracovaní materiálov, o dlhodobom a podrobnom výskume i o odborných znalostiach a skúsenostiach autorky. Pre svoj interdisciplinárny charakter stojí v centre záujmu viacerých humanitných disciplín. Oceňujeme aj štýl písania, vďaka ktorému je vysokoodborná kniha určená nielen vedeckým obciam, ale i laikom a širokej verejnosti, zaujímavým sa o dané obdobie.

MÂRZA SELECKÁ, Eva.

Slovacikálne tlače v sedmohradskej knižnici Batthyaneum v Alba Júlii (16. – 18. storočie) = Tipărituri slovace în Transilvania la Biblioteca Batthyaneum (secolele XVI – XVIII).

Martin: Slovenská národná knižnica, 2021.

ISBN 978-80-8149-147-4.

Angela Škovierová

V rámci výskumu dejín knižnej kultúry a dlhodobo realizovaného projektu Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie Odbor správy a spracovania historických knižničných dokumentov Slovenskej národnej knižnice pripravil a predstavil titul *Slovacikálne tlače v sedmohradskej knižnici Batthyaneum v Alba Júlii (16. – 18. storočie)*. Autorkou bibliografie je profesorka Eva Mârza Selecká, ktorá sa dlhodobo, dokonca možno povedať celoživotne, zaoberá kultúrnymi vzťahmi medzi Slovenskom a Rumunskom, resp. v historickom kontexte Sedmohradskom, reprezentovanými na úrovni kníhtlačiarstva, knižnej kultúry a bibliografie.

V sedmohradskom meste Alba Júlia sídli unikátna a pre slovenské kultúrne dejiny aj veľmi významná knižnica – Batthyaneum, pomenovaná po svojom zakladateľovi, osvietenskom biskupovi Ignácovi Baťánovi (1741 – 1798), ktorého osobná knižná zbierka sa stala základom knižnice uchovávajúcej veľký počet rukopisov a tlačí so slovacikálnymi vzťahmi. Ignác Baťán totiž udržiaval styky aj so slovenskými vzdelancami 18. storočia, napr. s Adamom Františkom Kollárom, Jurajom Prayom, Danielom Kornidesom a inými. Jeho pričinením sa taktiež niekedy v rokoch 1780 – 1790 dostala do Alba Júlie vzácna, tzv. Henkelova knižná zbierka z kostola sv. Jakuba v Levoči, ktorá obsahuje stredoveké rukopisy, prvotlače, staré a vzácne tlače vydané v prvých desaťročiach 16. storočia.

Bibliografia, ktorej cieľom bolo komplexne zmapovať a popísať slovacikálne dokumenty v Batthyaneu, je opatrená predslovom dlhoročnej pracovníčky Slovenskej národnej knižnice, známej historičky knižnej kultúry Kláry Komorovej. Za ním nasleduje úvodná štúdia samotnej autorky bibliografie, ktorá ju rozdelila do nasledujúcich menších celkov: *Pohľad do minulosti a súčasnosti Batthyanea, Zakladateľ knižni-*

ce a zberateľ Ignác Batthyány, *Z histórie knižničných zbierok, Slovaciká v Batthyaneu a Na záver*. Identickú štúdiu potom doplnila aj v rumunčine a v angličtine. V závere pojednania napokon autorka pridala dve krátke kapitoly: *Poznámky autorky a Katalógizačná technika* (v podstate ide o autorkine metodické východiská), obe v slovenčine aj v rumunčine, z pochopiteľných dôvodov na základe predpokladaného okruhu používateľov. Záver tejto časti bibliografie tvorí použitá sekundárna literatúra o Ignácovi Baťánovi a jeho knižnici. Doplnené sú elektronické pramene a zoznam skratiek.

Samotná bibliograficko-popisná časť obsahuje 1 049 záznamov tlačí vydaných v tlačiarňach na slovenskom území. Jednotlivé záznamy sú radené po storočiach (16., 17., 18.), pričom v každom storočí sú záznamy usporiadané abecedne. Mená autorov sú uvedené v autoritatívnej forme podľa národnej príslušnosti autora. Doplnené sú tri záznamy, ktoré sa podľa RMK II mali v Batthyaneu nachádzať, ale v súčasnosti nie sú o nich informácie. Nasleduje Register mien z promočných tlačí, Posesorský register a Zoznam ilustrácií.

Ilustrácií je celkovo sedem. Nachádzajú sa na prednom a zadnom prídošti, pričom okrem historických a súčasných pohľadov na Batthyaneum je na titulnom liste a frontispise i erb s exlibrisom Ignáca Baťána. Zaujímavá grafická výzdoba bibliografie s využitím štylizovanej fraktúry vhodne prepája formálnu a obsahovú rovinu bibliografie.

Bibliografia obsahuje aj súbor promočných a dizertačných tlačí. Medzi nimi sa nachádzajú aj viaceré tlače, ktoré neregistrujú slovenské ani maďarské retrospektívne bibliografie. Významným prínosom registrácie týchto tlačí je, že v rámci ich bibliografického popisu sa objavujú údaje, ktoré možno doplniť k biografiami osobností známych z nášho kultúrneho a vzdelaneckého okruhu.

Zaujímavé je aj sledovať, akým spôsobom sa knihy do Batthyanea dostávali, a kto ich vlastnil. Stotožňujeme sa s autorkou, podľa ktorej mnohé posesorské záznamy v nich ukazujú, že „knihy nepoznajú hranice“.

Ako veľmi dôležitý prínos pre kultúrno-historické dejiny hodnotíme, že autorka priblížila osobnosť a význam zakladateľa knižnice Batthyaneum, vzdelaného osvietenca Ignáca Baťána; okrem toho poukázala na jeho vzťah ku knihám a zberateľskú vášeň, ktorá dala základ vzniku knižnej zbierky významnej ako pre sedmohradskú, tak aj pre slovenskú knižnú kultúru. S takýmto komplexným pohľadom na osobnosť Ignáca Baťána sme sa doteraz u nás nestretli.

Za trochu rušivé považujeme dvojaké používanie mena tohto osvietenského biskupa. Klára Komorová sa v úvode publikácie priklonila k forme Ignác Baťán, zaužívanej v domácich normotvorných príručkách, zatiaľ čo samotná autorka (ako na to upozorňuje aj v poznámke pod čiarou) uprednostnila formu Ignác Batthyány preferovanú v zahraničnej odbornej literatúre.

Napriek tejto drobnosti považujeme recenzovanú bibliografiu za významný príspevok k výskumu dejín knižnej kultúry v kontexte slovensko-rumunských, ale aj v širších stredoeurópskych kultúrnych relácií.

KOLLÁROVÁ, Ivona. Landerer: Vydavateľ v premenách 18. storočia.

Bratislava: Literárne informačné centrum, 2022.
ISBN 978-80-8119-147-3.

Petronela Križanová

V roku 2022 pribudla do portfólia vydaní Literárneho informačného centra v rámci edície *Pečate* ďalšia z monografií historicky dejín knižnej kultúry Ivony Kollárovej.¹ Skúsenú autorku viacerých publikácií a množstva odborných štúdií netreba bližšie predstavovať. Jej práce odkrývajú oblasť našich kultúrnych dejín, spojenú s výskumom tlačeného média a jeho úloh v šírení poznania, ideí a názorov vždy v nových súvislostiach, pričom prekračujú hranice tradičného konceptu systému knižnej kultúry, s ktorým sme sa ako študenti zoznamovali počas vysokoškolského štúdia. Je to predovšetkým vďaka tomu, že autorkin výskum vychádza z analýz rozličných typov pramenného materiálu roztrúseného v archívnych fondoch doma i v zahraničí. Autorka kladie vo vzťahu k týmto prameňom neustále nové otázky a získané informácie chápe v širších súvislostiach politickej, kultúrnej a spoločenskej klímy skúmaného obdobia či v intenciách poznatkov rôznych spoločenských vied pomáhajúcich lepšie pochopiť možné konanie jednotlivcov, ktorí reálne formovali uhorský knižný trh (nielen) v 18. a 19. storočí.

Monografia *Landerer. Vydavateľ v premenách 18. storočia* sumarizuje dlhoročné výsledky autorkinho výskumu osobnosti a pôsobenia vydavateľa a kníhtlačiara Jána Michala Landerera v prostredí uhorského knižného trhu v uvedenom období. Autorka sa tejto problematiky v minulosti dotkla v mnohých svojich prácach z rôznych aspektov. Aktuálny titul je výsledkom úsilia Ivony Kollárovej predstaviť ho predovšetkým širšiemu publiku v zrozumiteľných súvislostiach, vytvoríť akúsi nadstavbu toho, čo počas dlhoročného výskumu zistila nielen o samotnom kníhtlačiarovi, ale najmä o priestore knižného trhu, jeho fungovaní, o vzťahoch a činiteľoch, ktoré na neho vplývali. Kým vlastne bol Ján Michal Landerer? Ako sa on sám podieľal na formovaní toho, čo nazývame knižným trhom a ako neustále meniaci sa knižný trh ovplyvňoval jeho samého, jeho konanie i aktivity?

¹ V roku 2021 vyšla ako prvá publikácia v edícii monografia autorskej dvojice Ivony Kollárovej a Imricha Nagya pod názvom *Matej Bel : Osobnosť, médium a transfer ideí na prahu osvietenstva*. Bratislava : LIC, 2021.

V desiatich kapitolách ožíva pred nami Landerer ako významný mešťan, tlačiar či vydavateľ, ktorý na ruinách niekdajšej Royerovskej tlačiarne systematicky buduje vlastné podnikanie. Reálne vystupuje z prameňov ako nekompromisný podnikateľ využívajúci všetky konkurenčné výhody a medzery na trhu, aby odstránil všetky prekážky brániace jeho vlastnému úspechu (nelegálna dotlač, predaj prohibít, útoky na konkurenciu, pochybné nakladanie so zverenými peniazmi). Zisťujeme, že naša minulosť má množstvo spoločného so súčasnosťou a Landererovmu počnaniu, ak nám to pramene umožnia, dokážeme v mnohom porozumieť i dnes. A v tom vidím najväčšie pozitívum monografie Ivony Kollárovej. Nemusíte byť literárnym vedcom ani historikom knižnej kultúry na to, aby ste mali pocit, že dokážete vkročiť do prešporského meštianskeho prostredia, vstúpiť do konkurenčného boja uhorských kníhkupcov a tlačiarov alebo nazrieť do každodenného života úspešného podnikateľa. To, čo sa javí ako jednoduché, je však vo svojej podstate neľahkou úlohou historika, výsledkom neustáleho hľadania vzájomných súvislostí z iba čiastočne zachovaných prameňov, ktoré na konanie tlačiaru odkazujú neraz iba náznakom a bez toho, aby odhalili, ako sa daná kauza reálne skončila. Na pozadí Landererových aktivít sa vynárajú aj ďalšie otázky spojené s uplatňovaním cenzúry na poli knižného trhu, formovaním odberateľského (čitateľského?) zázemia, vznikom čitárni a výskumom čítania vôbec, príp. podporou tzv. „verejného dobra“ v dobovom Uhorsku. Preto na stránkach monografie, aj napriek tomu, že sa nám žiadny ucelený firemný archív Landererovho podniku dodnes nezachoval, nájdeme dôkazy o pirátskych praktikách tlačiaru, nelegálnom dovoze i uplatňovaní motta, že najlepšou obranou vlastných záujmov je útok na tých, ktorí na jeho nezákonné konanie upozornia vrchnosť. Neutíchajúce úsilie smeruje k získaniu konkurenčnej výhody a neustálemu zápasu o zvrátenie okolností vo svoj prospech na pozadí snáh štátu regulovať živý a meniaci sa knižný trh. Monografii by prospela ilustračná príloha pre čitateľa, ktorý sa v problematike podrobne neorientuje. Jej absencia však neuberá publikácii na kvalite. Hoci sa autorka pozrela na vznik tlačiarne, jej personálne obsadenie, produkciu, vydavateľský potenciál a kníhkupeckú činnosť, ako sama konštatuje, takpovediac „cez kľúčovú dierku“ s vedomím, že mnohé zostane neodhalené, podarilo sa jej predstaviť Jána Michala Landerera plasticky a živo a na jeho príklade poukázať na nesmierne zaujímavý vývoj našich vlastných kultúrnych dejín.

Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum.

2022, roč. 67, č. 3 – 4. ISSN 2570-686.

Bronislava Navarová

Aktuálne jesenné dvojčíslo zborníka vydávaného Národným múzeom v Prahe obsahuje príspevky, ktoré odznali na konferencii *Periodická paměť*, konanej v dňoch 20. – 21. októbra 2021 v Hradci Králové. Konferenciu usporiadalo Muzeum Jindřichohradecka v spolupráci s pražskými inštitúciami (Národné múzeum a Pamätník národného písomníctva) ako súčasť cyklu *Knižní kultura 19. století* pri príležitosti 150. výročia založenia regionálneho týždenníka *Ohlas od Nežárky*.

Práve tomuto titulu sa venujú dve rozsiahle štúdie (**Štěpánka Běhalová** *Ohlas od Nežárky – periodická paměť regionu* a **Karel Maráz** *Ohlas od Nežárky a jeho podíl na poznání regionální a lokální historie na příkladu dějin Stráže nad Nežárkou a pánů ze Stráže*). Titul vychádzal v rokoch 1871 – 1942 (vyšlo 72 ročníkov), čím sa zaradil k najdlhšie vychádzajúcim regionálnym periodikám. Profiloval sa ako konzervatívne, pročeské periodikum. Reflektoval predovšetkým regionálne dianie, pričom sa venoval aj histórii, vlastivede a literatúre. Štúdie ponúkajú okrem prehľadu vydávania periodickej tlače na území Českej republiky od najstarších čias aj premeny titulu v kľúčových historických obdobiach (Běhalová). Prínosom je podrobná obsahová analýza publikovaných článkov relevantných vo vzťahu k predmetu štúdie a ich komparácia so súčasným stavom historického výskumu (Maráz).

Regionálnym periodikám sa venujú aj ďalšie štúdie. **Zdeněk Nešpor** (*Stráž na Řípu aneb české protestantské časopisy „dlouhého“ 19. století*) predstavil prehľad českých protestantských časopisov, vydávaných v druhej polovici 19. storočia, zameraných na ich národné a politické aspekty; okrem toho sa zaoberal aj titulom *Stráž na Sionu*, pre ktorý sa ujal skôr hanlivý názov *Stráž na Řípu*, odkazujúci na to, že titul nedokázal naplniť stanovené ciele a zaradil sa do radu periodík s krátkou existenciou.

Jiří Cukr (*„Vějičky na chytání lehkověrných hejlů“? O periodických tiskovinách vydávaných Karlem Jonášem v Soběslavi a Jindřichově Hradci v letech 1885 – 1887*) priblížil regionálne tituly *Hlasy od Lužice*, *Choustník* a *Hlasy z Jindřichova Hradce* ako epizódnu kapitolu v činnosti žurnalistu Karla Jonáša. Tituly sa vyhýbali politickým, náboženským a sociálnym otázkam; tematické obmedzenie na regionálne kultúrne, školské a spoločenské dianie doplnené literárnymi poviedkami ich zaradilo medzi „všedné“ tlačoviny.

Štúdiá **Libora Staněka** (*Strakonická periodika Stráž na Šumavě a Hlasy ze Šumavy a počátky jejich vydávání v letech 1885 – 1900*) predstavuje dve regionálne periodiká Pošumavia; Jozef Dvořák – vydavateľ a tlačiar v jednej osobe ich definoval ako pro-národné vlastenecké tituly, ktoré ale nereflektovali celoštátnu politiku. Patria k dôležitým prameňom pre spolkový život, kultúrne aktivity a lokálnu históriu.

Príkladom regionálneho periodika ako neoceniteľného informačného prameňa pre mikrodejiny je štúdiá **Kristýny Bařinovej** (*Počátky tramvajové dopravy v Olomouci z pohledu místního tisku přelomu 19. a 20. století*). Na príklade štyroch miestnych periodík (české *Olomoucký Pozor a Našinec* a nemecké *Die Neue Zeit a Mährisches Tagblatt*) približuje pozíciu tlače ako komunikátora a katalyzátora národnostného česko-nemeckého zápasu, ktorý mal nemalý dosah na dopravný rozvoj mesta.

V zborníku sú publikované aj dve štúdié slovenských autoriek. **Marta Dobrotková** (*Katolícke noviny – najstaršie slovenské katolícke periodikum*) v prehľadovom texte zhrnula bohatú históriu periodika vychádzajúceho od polovice 19. storočia s prestávkami až dodnes. Charakterizovala titul z hľadiska vydavateľského zázemia, obsahovej náplne a recepcie. Konfesionálny, pôvodne konzervatívny až spiatočnícky titul sa postupne menil na národne orientované spolkové periodikum (Spolok sv. Vojtecha), politický týždenník Slovenskej ľudovej strany a v totalitnom režime druhej polovice 20. storočia mal svojím obsahom navodzovať ilúziu náboženskej slobody. Po roku 1989 vychádza opäť ako spolkový orgán Spolku sv. Vojtecha, zaoberajúci sa dňom v katolíckej cirkvi a spoločensko-historickými témami.

Nadežda Jurčišinová (*Slovenská tlač o česko-slovenskej vzájomnosti v 19. storočí*) sa analýzou článkovej produkcie piatich národne orientovaných slovenských periodík, vychádzajúcich v druhej polovici 19. storočia (*Štúrove Slovenskje národnje novini*, martinské *Národné noviny*, Salvove *Slovenské listy*, mesačník *Hlas a Slovenské pohľady*), zaoberala formami a intenzitou českých a slovenských vzájomných vzťahov v sledovanom období. Išlo o informovanie čitateľov o spoločensko-kultúrnom, literárno-umeleckom, školskom, hospodárskom i politickom živote v Čechách a na Morave s prihliadnutím na charakter a zameranie konkrétneho titulu.

Problemátike periodickej tlače sa z rôznych aspektov (muzeálne časopisy, resp. dostupnosť periodík v muzeálnych knižniciach, školské časopisy, cenzúra tlače, softvérové možnosti správy a evidencie periodík, ochranná digitalizácia) venujú aj pravidelné rubriky *Materialia* a *Miscellanea*.

Rubrika *Recenze* predstavuje štyri tituly z oblasti edície historických prameňov, odborných biografických monografií a dejín knižnej kultúry.

Záverečnú časť zborníka tvoria *Matiční listy*. Prinášajú o. i. výber z korešpondencie Václava Havla s nakladateľom Josefom Škvoreckým (vlastníkom vydavateľstva v kanadskom Toronte) z rokov 1976 – 2010. Doplnené sú bohatým obrazovým materiálom obidvoch osobností a ich tvorby z fondov Pamätníka národného písomníctva v Prahe.

Všetky publikované texty sa opierajú o rozsiahly archívny výskum, prácu s prameňmi, ako aj o relevantnú odbornú literatúru k téme, preto zborník *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum* opäť prináša kvalitné výstupy z výskumu dejín knižnej kultúry nielen v českom prostredí.

Zoznam autorov

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave
miriam.poriezova@ulib.sk

Mgr. Katarína BOKROSOVÁ
Národný inštitút vzdelávania mládeže
Oddelenie knižnično-informačných služieb
katarina.bokrosova@nivam.sk

Doc. Mgr. Ludmila ELLÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ, PhD.
Katedra klasickej a semitskej filológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
ludmila.buzassyova@uniba.sk

PhDr. Agáta KLIMEKOVÁ, PhD.
Slovenská národná knižnica, Martin
agata.klimekova@snk.sk

Doc. Mgr. Ivona KOLLÁROVÁ, PhD.
Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied, Bratislava
ivona.kollarova@savba.sk

Mgr. Petronela KRIŽANOVÁ, PhD.
Pamiatkový úrad SR, Bratislava
petronela.krizanova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Lívia KURUCOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave
livia.kurucova@ulib.sk

Doc. Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.
Katedra knižničnej a informačnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
lucia.lichnerova@uniba.sk

Mgr. Bronislava NAVAROVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave
bronslava.navarova@ulib.sk

Mgr. Michaela SIBYLOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave
michaela.sibylova@ulib.sk

PhDr. Beáta RICZIOVÁ
beata.riczi@nextra.sk

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.
Ústav lekárskej terminológie a cudzích jazykov
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
angela.skovierova@fmed.uniba.sk

Mgr. Marta ŠPÁNIOVÁ, PhD.
Katedra knižničnej a informačnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
marta.spaniova@uniba.sk

PhDr. Terézia TOMAŠOVIČOVÁ, PhD.
Pamiatkový úrad SR, Bratislava
terezia.tomasovicova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Olga VANEKOVÁ, PhD.
Ústav lekárskej terminológie a cudzích jazykov
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
olga.vanekova@fmed.uniba.sk

Mgr. Nela VRTOCHOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave
nela.vrtochova@ulib.sk

Mgr. Barbora VYCHYTILOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave
vychytilovab@gmail.com

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
2023

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 192.

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Laurincová
Sadzba: Roman Piffl – Cool Data, spol. s r. o.

ISBN 978-80-89303-99-1
ISSN 1337-0723

ISBN 978-80-89303-99-1
ISSN 1337-0723